

АБАДИЯТ ГУЛШАНИ

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2013

УЎК: 821.512.133-1

КБК 84(5Ў)6

А-12

Ўзб. ағод.

Лойиҳа муаллифи

Ўтқир Раҳматов

«Ҳалқ сўзи» ва «Народное слово»
газеталари бош мухаррири

Тўплаб нашрга тайёрловчи

Мақсад Жонихонов

А-12 Абадият гулшани: мақолалар, шеърлар/
лойиҳа муаллифи Ў. Раҳматов, тўплаб нашрга
тайёрловчи М. Жонихонов. – Т.: «Sharq», 2013. –
128 б.

ISBN 978-9943-26-073-3

10 42160

291

2013/143	Alisher Navoiy
A11386	nomid: 291
O'zbekiston MK	

УЎК: 821.512.133-1

КБК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-26-073-3

Ўзбек халқи маънавий дунёсининг шаклланишига ғоят кучли ва самарали таъсир кўрсатган улуғ зотлардан яна бири – бу Алишер Навоий бобомиздир. Биз унинг мўътабар номи, ижодий меросининг боқийлиги, бадиий даҳоси замон ва макон чегараларини билмаслиги ҳақида доимо фахрланиб сўз юритамиз.

Алишер Навоий халқимизнинг онги ва тафаккури, бадиий маданияти тарихида бутун бир даврни ташкил этадиган буюк шахс, миллий адабиётимизнинг тенгсиз намояндаси, миллатимизнинг гурури, шаъну шарафи ни дунёга тараннум қилган ўлмас сўз санъаткоридир. Таъбир жоиз бўлса, оламда туркий ва форсий тилда сўзловчи бирон-бир инсон йўқки, у Навоийни билмаса, Навоийни севмаса, Навоийга садоқат ва эътиқод билан қарамаса.

Агар бу улуғ зотни авлиё десак, у авлиёларнинг авлиёси, мутафаккир десак, мутафаккирларнинг мутафаккири, шоир десак, шоирларнинг султонидир.

Ислом КАРИМОВ

Навоий боғи

Навоий – шоирлар султони. Демак, у она тилимиз заргари, маънавиятимиз юлдузи, маданиятимизнинг ёрқин тимсолидир.

Давлатимиз раҳбари 1999 йил Навоий шаҳрида буюк шоир ва мутафаккир ёдгорлик мажмуига бағишилантан тантанали маросимда шундай деган эди: “Ҳазрат Навоий шундай буюк зот экан, унинг тафаккур дурданалари бўлмиш боқий сатрлари замонлар оша яшаб келётган экан, бу улуг меросдан ҳалқимизни, айниқса, ёшларимизни қанчалик кўп баҳраманд этсак, маънавиятни юксакликка кўтаришда инсоний фазилатларни камол топтиришда шунчалик қурдатли маърифий куролга эга бўламиз.

Айни пайтда бу вазифа, илгари ҳам айтганимдек, ҳар биримизнинг Навоийни янада яхшироқ ўқишга, Навоийни янада теранроқ ўрганишга, унинг умр дафтаридан ибрат ва сабоқлар олишга даъват этади”.

Бинобарин, истиқолимизнинг дастлабки йилларида Президентимиз ташаббуси ва foяси асосида пойтахтимизда Навоий ҳайкалининг қад ростлаши маънавий меросимизга, унинг атоқли шахси хотираасига бўлган юксак муносабат, эътибор ва эъзоз даврининг бошланганини билдирган эди.

Кечаки, буғун ва бундан кейин ҳам давом этадиган маънавиятимизнинг юксалиш жараёни – биз учун ниҳоятда зарур, жаҳон ҳамжамиятида ҳеч кимдан кам бўлмаган ва албатта буюк давлат қуришга қодир, та-маддунлар яратган, истиқлол туфайли ўзлигига қайтган, куч ва қурдатини, улуғлигини тиклаётган ҳалқ ва мамлакат сифатида танилишимиз ва тан олинишимиз учун керак ва муҳимдир.

... 2010 йил август ойи. “Ҳалқ сўзи” газетаси таҳририятида ҳалқимиз ўз қалбида таҳт қуриб берган ҳазрат Навоийни, унинг асарларидаги боқий қадриятлар ифодасини ўзига хос тарзда акс эттиromoқ мақсадида “Абаддият гулшани” саҳифаси тайёрлашга киришилди.

Очигини айтиш керакки, биз Навоий оламига кириб борар эканмиз, ундан ўргандик, сабоқ олдик, унинг асарларига, ҳикматларига яна қайта маҳлиё бўлдик.

Дастлаб, Навоий ғазалларига шарҳ битишга кўплаб таниқли олимларимизни, ижодкорларимизни жалб қилишга интилдик.

Кўп ўтмай “Абадият гулшани” саҳифаси муштарийлар эътиборига тушди. Юзлаб хатлар кела бошлади. Нафақат Тошкентда яшаб, фаолият юритаётган навоийшунослар, балки вилоятдаги олимларимиз, ўқитувчилар, турли-туман касб эгалари Навоий асарларидан олган завқ-шавқлари тўлиб тошган мактубларини ўқиб, ҳам мамнун бўлдик, ҳам ҳайратга тушдик.

Негаки Навоий даҳосига бўлган ҳурмат, унинг сиймосидан, яратган асарларидан юракларга кўчган фуур ва ифтихор туйғулари ҳар бир мактубда жўш уриб турарди.

Табиийки, “Абадият гулшани” ана шундай мактубларда битилган Навоий хазинасидаги жавоҳирларнинг мағзи, мазмуни хусусидаги кичик тадқиқотлар, мақолалар ва дил изҳорларига бағишланниб кетди.

Энг муҳими, мамлакатимизда Президентимиз раҳнамолигида амалга оширилаётган ҳалқчил сиёsat, бунёдкорлик юмушлари, инсон манфаатларининг устуворлиги-ю, ёшлар таълими ва тарбияси, адолат, тинчлик, хотиржамлик, фаровонликнинг барқарорлиги – Навоий орзулари ва ниятлари билан уйғунлигига амин бўлдик.

Навоий бамисли олти юз йил наридан туриб бу саодатли замоннинг қадрига етишимиз, истиқтолимиз меъморининг ҳалқимиз ва мамлакатимиз учун қилган меҳнатларини, унинг самараларини теран англашимиз ва янада гўзал ва баҳтли келажагимизни яратишга астойдил файрат-шижоат кўрсатишга даъват қилаётгандай туюлди бизга...

“Абадият гулшани”нинг фаол муаллифларидан бири, “Буюк хизматлари учун” ордени соҳиби, таниқли олим Суйима Фаниева “Мен Навоий ботининг оддий хизматчисиман” деган эди бир сұхбатда...

Дарҳақиқат, “Навоий боди” – ниҳоятда гўзал. Унга кирган кишининг албатта, авваламбор маърифат ва маънавият чиройидан қалби чароғон тортади.

Ватанпарвар, ҳалқпарвар, тенгсиз шоир, оламшумул файласуф бобокалонимиз келажакка – авлодлари га улкан умид боғлаган зот эди. Президентимиз “Юксак маънавият – енгилмас куч” китобида алоҳида таъкидлаганидек, “Инсон қалбининг қувонч-у қайғусини, эзгулик ва ҳаёт мазмунини Навоийдек теран ифода этган шоир жаҳон адабиёти тарихида камдан-кам топилади. Она тилига муҳаббат, унинг бекиёс бойлиги ва буюклигини англаш туйғуси ҳам бизнинг онгу шууримиз, юрагимизга, аввало Навоий асарлари билан кириб келади.”

Шу боис ва умуман фарзандлик нуқтаи назаридан, уч йил давомида газетамизнинг “Абадият гулшани” саҳифаларида чоп этилган мақолалар, эътироф-у дилномаларни тўплаб китоб ҳолида нашр этишга жазм айладик. Ишончимиз комилки, унинг саҳифаларини варақлаб, разм солиб, мутолаага киришган ҳар бир муштарий унуттилмас баҳралар топади, Навоий деб атальмиш Фусункор Олам билан яна бир бор юзлашиш баҳтига мусассар бўлади.

Ўткир Раҳматов,
«Ҳалқ сўзи» ва «Народное слово»
газеталари бош муҳаррири.

Икки орзу риштаси

ёхуд улуг шоирнинг “Муножот” асари хусусида мухтасар сўз

Маълумки, Алишер Навоий умрининг охирларида бирмунча йиллар аввал юраги тубидан ўрин олган Ҳаж сафари иштиёқи яна оловланади. У 1499–1500 йиллар давомида бир неча марта бевосита ва билвосита яқинлари орқали Ҳусайн Бойқародан Ҳаж сафарига изн сўрайди. Ҳар гал Султон аввалига ижозат берар, лекин дарҳол ўзи шахсан шоир ҳузурига ташриф буюриб, уни сафардан қолдиришга кўндириб қайтар ёхуд энг нозик дўстларни орага кўйиб шоирни аҳдидан қайта-ришга муваффақ бўлар эди. Навоийнинг “Вақфия”да ёзишича, “икки орзу риштасидан (бири ҳаж, иккинчиси – ижод – С. F.) ўзгаким, гириҳи кўнглум парда-сидин ечилмади ва икки мурод фунчасидин ўзгаким, тугуни жоним гулшанидин очилмади...”

*Мениким бу савдо низор айлади,
Ҳавас илгода беқарор айлади.
Не имонки, топқай қарору сукун,
Бироқким, бу фикр этгай они забун”.*

Ушбу орзуси рўёбга чиқмаслигига кўзи етган чоғларида Навоий руҳий азоблар гирдобида қолар, ҳар қандай расмий, норасмий давлат юмушларию мадад истаб келувчилардан фоят толиқар эди, албатта.

“Муножот” асарида “Илоҳи, эмди ҳамким, барчадин кечмак хаёлин қилурмен, ўзлугум билан кеча олмон яқин билурмен. Илоҳи, андоқки, бу балоларга солдинг, кутқор ва андоқим, бу ибтидоларга киордунг, чиқор”, – дея илтижо қилиши шоирнинг юқорида ёдга олинган тушкун кайфиятидан дарак беради. Шу билан бирга ҳаммадан воз кечиш мумкин ва осон, лекин “ўзлуги”дан кечиш мутлақо мумкин эмас, бу аниқ. Бинобарин, “ўзлук”ни муқаддас сақламоқча, уни таҳлика ва лоқайдилклардан халос этмоқча интилиш ниҳоятда зарур, деган шоирнинг юксак эътиқодини юзага чиқаради.

Диққатта сазовор жиҳати шундаки, Навоий илтижолари замираидар мұхитта йұнаптирилған армон ва ўқинчли мұлоғазалар мужассам. Шоир илтижоларининг бир неча ўрнида нафсу ҳаво (дунё, бойлик маъносида – С. F.) майли, ҳирсү риё кабилардан сақланишда маддакорлик қилишни ўтиниши фикримиз далилидір.

Навоий ўзининг ижтимоий қарашларига оид фикрларини “Маҳбуб ул-кулуб”да давом эттириб, уларни чуқурлаштирган, янги-янги тушунчалар билан бойитған. Унинг замона тескарилиги, давр қажрағторлығи ҳақындағи ўқинчли нолалари, зулмкорлик, беҳаёлликлардан малул бўлған дилидан отилиб чиққан аламли нидолари ўз аксини топган эди: “Давр бевафолари жавридин дод ва даҳр беҳаёлари зулмидин фиғону фарёд. То олам биносидур бу ўтга ҳеч ким менча ўртандайдур, то бевафолиқ ибтидосидур бу ёлинга ҳеч мендек чурканмайдур. Замон аҳли бевафолигидин кўксумга туганлар ва даврон хайли беҳаёлигидин бағримда тиканлар”. Булар “Муножот”даги: “...гоҳи атфол тошин бошимға ёғдордум, гоҳи аҳбоб маломати нишин кўнглумға еткурдум. Илоҳи, қайси исён тийралиги билаким, офијатим юзи қарормади, қайси бедод суҳбатиким, мен қаро юзлукка бормади” каби дардли армонларда ўз аксини топгандек кўринади.

Навоий “Илоҳи, замиримга худписандлиғни ёвутма ва хотиримни эл нағибы айбжўлуғига тутма”, – дея илтижо қиласар экан, у ўз умри охирига қадар илгор инсонпарварлик тарафида ғоят мустаҳкам турганлигидан далолат беради. Хуласа тарзида айтиш керакки, Навоийнинг «Муножот» асари шоир ҳаёти охирида эътиқодлари мустаҳкам, имони комил, ижодда ғоявий ниятлари юксак, ҳаёти ва орзу-умидлари пок ва холислигига ишонса-да, яна бир бор Оллоҳдан нотинч руҳиятига осудалик тилаб, авлодларини маънавий камолотга, эътиқодий устуворликка, ўзлигини қадрлаш ва уни муҳофаза этишга чорлаш мақсадида ёзилған, ўтмишга әмас, келажакка қаратылған дил сўзлари дидир.

Суйима ФАНИЕВА,
профессор.

“Ким қылса иморатки, қадр топгай”...

Президентимиз Ислом Каримов Навоий шаҳрида Алишер Навоий ёдгорлик мажмуининг очилишига бағишиланган тантанали маросимда сўзлаган нутқида: “Буюк гуманист шоиримиз фаолияти ва ижодига тे-ран назар ташласак, унинг даҳоси ижтимоий ҳаётнинг, мафкура ва маданиятнинг барча соҳаларини қамраб олганидан ҳайратга тушамиз”, деган эди.

Истиқолол шарофати туфайли буюк аждодларимиз қатори Алишер Навоий ҳам ҳалқимиз кўз ўнгида ўз улуғворлиги билан қайта намоён бўлди. Юртбошимиз ташаббуси билан Мустақиллигимизнинг дастлабки йили озод ватанимиз солномасида “Навоий йили” сифатида улуғланди. Гўзал пойтахтимиз Тошкентнинг марказида Навоий номидаги Миллий боф барпо этилди. Энг муҳими, улуг ва буюк шоир меросини бутун кўлами, кенг қирралари билан ҳар томонлама чуқур ўрганиш, бу борада тарихий адолатни қарор топтириш учун барча имкониятлар яратилди. Алишер Навоий ҳар бир хонадонга чинакам маънода кириб кела бошлади. Чунки Алишер Навоий ўзининг бутун фаолияти давомида Инсонни, унинг энг гўзал фазилату хислатларини ўзига хос, бетакрор меҳр-муҳаббат билан куйлади. Унинг қайси бир асарини олиб кўрманг, инсоний хислат ҳақидаги фикрлар мужассамлашганини дарров пай-қайсиз. Бундай хислатларнинг энг мукаммаларидан бири фақат ўзини ўйламаслик, балки жамиятдаги одамлар билан иноқ яшаш, ҳалқа ғамхўрлик қилишдан иборатdir.

Тарихчи Хондамирнинг далолат беришича, ўз даврида бунёдкорлик, саҳоватпешалик, ҳомийлик бобида Навоийга teng келадиган киши топилмаган. Алишер Навоий томонидан 4 мадраса, 25 дан ортиқ масжид, 11 хонақоҳ, 52 работ, 20 ҳовуз, 16 кўприк ва бир тўғон, 9 ҳаммом қурилган. Бу кишини ҳайратга соладиган 300 дан ортиқ ажойиб иншоотларни қуриш осон кечмай, катта ташкилотчиликни, маблагни, обрўни, бағрикенгликни ва ниҳоятда Ватанга содиқликни талаб қилган.

Навоий ўзи қурдирган мадраса ва хонақоҳларда исhtiқомат қилувчиларни озиқ-овқат, кийим-кечак ва бош-

қа зарур нарсалар билан ҳам таъминлаб турган. Бу ерларда ҳар куни мискин-бечораларга таом тарқатилган, турли ёрдамлар кўрсатилган. Хондамирнинг ёзишича, “Халосия” хонақоҳида ҳар йили 2000 та пўстин, чопон, кўйлак, тақия ва кафш улашилган.

Шунингдек, “Жамоатхона”, “Зиёратгоҳ”, “Ҳавзи моҳиён”, “Лангари сармозори шайх Мұхъйи”, “Ҳумчай”, “Хожа Юсуф Ҳамадоний сармозори” ва бошқа хонақоҳлар Навоий томонидан курдирилган.

Мехру муруват, хайру саховатда ўзи намуна бўлган Навоий ёзган асарлари орқали ҳам кишиларни яхшилик қилишга, бир-бирини кўллаб-кувватлашга чақирган. Чунончи, “Маҳбуб ул-қулуб” асарида саховат ва ҳиммат бобида алоҳида фикр юритиб, саховатни инсоният бодининг мевали дараҳтига ўхшатади, одамийлик мамлакатининг мавжли уммонига, бу уммоннинг бебаҳо гавҳарига қиёс қиласи.

Алишер Навоийнинг хайру саховат, меҳру муруват бобидаги фаолиятини таҳлил қилас әканмиз, уни хайру саховат тажассуми, меҳру муҳаббат тимсоли, ҳомийлар ҳомийси бўлган зот дейиш мумкин. Саховатни бир боғ тарзида тасаввур этсак, Навоий бу боғнинг боғбони, бир мулк деб билсак, Навоий унинг соҳиби, бир салтанат десак, Навоий бу салтанатнинг сultonни сифатида кўз ўнгимизда гавдаланади.

“Алишер Навоий умр бўйи етим-есир, бева-бечора, ногирон ва муҳтоҷларга муруват кўрсатиб келган. Эл-юрт учун ўз ҳисобидан мактаб-мадрасалар, шифохона ва ҳаммомлар, йўл ва кўприклар, боғ-роғлар бунёд этган, илм-фан ва маданият аҳлининг чинакам ҳомийси бўлган бу беназир зотнинг мана шундай савобли ишларида ҳар биримиз учун ибрат ва сабоқлар бор эмасми?”.

Юргашимизнинг Навоий ҳазратлари ҳакида айтган бу гаплари, унинг номи билан аталувчи вилоят аҳлига ҳам бевосита тааллуқлидир. Вилоятдаги 400 дан ортиқ тарихий ёдгорлигу обидалар мустақиллик туфайли қайта кашф этилди. Мустақиллик фарзанди бўлган вилоятда олиб борилаётган кенг бунёдкорлик ишлари бунинг ёрқин намунасиdir. Вилоят ҳудудида бир неча минг йиллик тарихга эга бўлган Сангбур, Учтут, Сармишсой, Сангижумон каби тарихий масканлар ва

қатор тарихий обидалар билан бир қаторда бугунги замонавий кошоналар ўзини кўз-кўз қилиб турибди. Юртбошимиз Навоий вилоятига ҳар сафар ташриф буорганларида тарихий обидалару шаҳарлар тарихига алоҳида эътибор қаратадилар. Бу саъ-ҳаракатлар туфайли Работи Малик ва Сардоба, Қосим Шайх Азизон мажмуаси, Мир Саид Баҳром мақбараси, Қизилтепадаги Тошмасжид мажмуаси, Ҳатирчидаги Гадой Селкин Ота ва Оқмасжид, Нурота чашма мажмуасига қайта ҳаёт бағишиланди. 2003–2010 йиллар мобайнида Навоий вилоятидаги 14 та тарихий обидани таъмирлаш ва тиклаш ишларига 6 млрд. сўмдан ортиқ бюджет ва ҳомийлар маблағлари сарфланган бўлса, 2009–2011 йиллар мобайнида биргина қадимий Нурота мажмуасини қайта таъмирлаш ишларига 7 млрд. сўмдан ортиқ маблағ сарфланниб, бу жойлар бугунги кунда таниб бўлмас қиёфа кашф этди.

Айниқса, 2004 йил 9 октябрь, 2008 йил 17–19 апрель кунлари Навоий шаҳрида Сармишсой тарихига бағишилаб ўtkазилган Xalқaro анжуманлар алоҳида аҳамиятга молиқдир. Бу анжуманларда Норвегия, Япония, Польша, Мўгулистан, Россия каби ўнлаб хорижий мамлакатларнинг қадимшунослари ва ЮНЕСКО-нинг Ўзбекистондаги Ваколатхонаси вакиллари ўтирик этдилар. Сармишсой қоя тошларида ўн мингдан ортиқ петроглифлар жойлашганлиги эътироф этилиб, уларнинг бу жойни очиқ осмон остидаги музейга айлантириш тўғрисидаги таклифлари барчанинг узоқ йиллар давомида кутилган орзуси эди. Бу тарихий ёдгорликларни асраш, авайлаш, уни кейинги авлодларга ёдгорлик сифатида қолдириш давлат аҳамиятта молик масала эканлигини навоийликлар чуқур ҳис этмоқдалар.

Шоир туркий тилни юксакликка кўтарди. Истиқлол туфайли Ўзбекистонимизда ўзбек тилига берилётган эътибор ҳар қадамда сезилмоқда. Шунингдек, Навоий орзу қилган турли миллат ва халқларининг тилларини ўрганиш Навоий орзулари амалга ошаётганлигининг ёрқин намунасиdir. Навоий баркамол авлод бир неча тилни билиши зарурлигини уқтирган:

*Ибрию юнонию сурёни ҳам,
Ҳинду агар сўрса, билиб они ҳам.*

Демак, кўп тиллилик бутун учун ҳам зарурият. Бугун ёшларимиз ўзбек тили билан бирга рус, инглиз, немис ва жаҳон халқарининг қатор тилларини пухта ўрганмоқдалар. Бутун биргина шоир номи билан атaluвчи вилоятда мактабларда дарслар олти тилда олиб борилмоқда, радио ва телевидениеда эса уч тилда эшиитиришлар ташкил қилинмоқда. Навоий Давлат педагогика институтида эса ўзбек, рус, инглиз ва қозоқ тилларида дарс берувчи педагог ўқитувчи мутахассис бақалаврлар тайёрланмоқда.

Навоий турли миллат ва диний эътиқодга мансуб бўлган халқларни севади. Уларнинг дўстлик, биродарлик ғоясини шеърларида талқин этади:

*Кўнгулни олса малоҳат била тафовут йўқ,
Хитой ўлсину ё армани ва ё ҳинду.*

Юргбошимизнинг “Навоий бобомиз кўйлаган, орзу қилган халқлар ва миллатлар ўртасидаги дўстлик ва ҳамжиҳатлик бугун гўзал Навоий вилоятида қарор топганига ҳар қанча ҳавас қиласа арзиди”, – деган сўзлари мустақилик фарзанди бўлган шоир номи билан атaluвчи вилоятда ўз аксини топди.

Навоий ўз асарларида меҳнатни улуғлайди. Меҳнатга бўлган қизиқиши Фарҳод образи орқали очиб беради. Фарҳод жисмонан бақувват, паҳлавон сифат йигит, у ҳунар ўрганади. Шоир Фарҳодни тоғдан сув чиқаришда қийналаётган жафокаш инсонларга ҳиммат қўлини чўзганлигини қўйидагича ифодалайди:

*Ҳунарни асрарон неткумдир охир,
Олиб тупроқкаму кеткумдир охир?!
Темурчидан тилаб дам бирла кўра,
Белиға боғлабон чармин танура...*

Фарҳоднинг саъй-ҳаракати ўз самарасини кўрсатди. Арман ўлкасининг тоғли мавзесида сув иншооти бунёд этилди.

Алишер Навоийнинг меҳнат аҳли номига қўйидаги сатрлар акс садо берди:

*Ариққа қўйдилар “Наҳрул ҳаёт” исм,
Фалакваш ҳавзга “Баҳрун-нажот” исм*

Булар улуғ шоирнинг ҳаётбахш орзулари эди. Истиқдол туфайли юрт тақдирни учун курашчи миллионлаб Фарҳодлар бунёдкорлик ишлари билан шуғулланмоқдалар.

Кейинги икки йил мобайнида вилоят марказидаги шоир номи билан аталувчи 102 гектарлик боғнинг марказида, улуғвор хайкал ёнбошида 2400 кишилиқ Амфитеатр ва Ёшлар саройининг қад ростлаши навоийликларнинг қувончига қувонч қўшиб, уларнинг севимли дам олиш оромгоҳига айланди.

Бу ишларда Президентимизнинг вилоят марказида Навоий ёдгорлик мажмуининг очилишига бағишиланган маросимдаги сўзлаган нутқи куч ва қувват бағишиламокда: “Бир пайтлар қуш учса, қаноти, одам юрса, оёғи куядиган Қизилқум саҳросини гуллаган воҳага айлантираётган сиз, азиз Навоийликлар ўз олийжаноб ишларингизга аввало, Навоий даҳосидан руҳ ва илҳом, Навоий қаҳрамонларидан ўrnak ва ибрат олиб яшаётганингиз барчамизга қувонч ва ифтихор бағишлайди”, деган сўzlари аҳолининг барча қатламларини, айниқса ёшларни шу кеча-кундуз жунбушга келтирмоқда.

Вилоят аҳли Навоий даҳосидан руҳ ва илҳом олиб, Қизилқум саҳросини гуллаган бўстонга айлантироқдалар. Бугун Президентимиз ташаббуси билан улуғ Ҳазрат номини шарафлаган вилоядта ташкил этилган эркин иқтисодий-индустрисал зона Қизилқум бағридан 564 гектар ерни эгаллаб, чет эллик ҳамкорлар билан дастлабки 20 га яқин замонавий корхоналарни бунёд этиб, “Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган” тамғаси билан 100 дан ортиқ маҳсулотларни экспорт қўлмоқдалар. Логистика маркази бир кеча-кундузда 300 тоннадан ортиқ юкни қабул қилиб, жўнатмоқ қобилиятига эга. Бу корхоналарда вилоятнинг олий ва ўрта маҳсус, қасб-хунар таълими муассасаларини битирган ёш мутахассислар ишламоқдалар.

Буларнинг барчаси Алишер Навоий орзу қилган қаҳрамонликларнинг ёрқин намунасиdir:

*Ким қилса иморатки, қадр топгай,
Чун исми тарихларда боқий қолгай,
Не чоққача ул биноки маъмур бўлиб,
Ани исми эл тилига машҳур бўлгай.*

Сулаймон ИНОЯТОВ,
Навоий Давлат педагогика
институти профессори.

Инсон зийнати

Навоий дейди: “Тавозуъ халқни киши муҳаббатига шефта қилур ва улусни фоил маваддатига фирефта қилур. Дўстлиғ гулшанида назорат гуллари очар ва ул гулшандин унсу улфат базмида турлук гуллар сочар!” (Маъноси: тавозеъ, мулоҳимлик одамларни муҳаббатга сазовор этади ва халқни фаолият эгаси — ўша тавозеъкор киши муҳаббатига гирифтор этади.

Тавозе дўстлик гулшанида назарларни хушнуд этувчи гулларни, шу гулшандаги яқинлик, улфат гулларини бошга сочади”).

Англашиладики, одобли, хуштавозе одамлар кўпчиликнинг ҳурматига сазовордирлар, улардан яхши дўст, бамаъни улфатлар чиқади. Одобли одамлар душманларни ҳам ром қила олиши мумкин, душман кўнглига ҳам йўл топа олади. Тавозе кишининг муомалалари уятсиз, ҳаёсиз мутакаббирларни ҳам инсофга келтириб, яхши йўлга қайтариши мумкин. Хуштавозе кишилар бирорвга бир дирам бермай, ҳурсанд қила оладилар, уларнинг ширин сўзи дилга қувват, нозик ҳаракати руҳга мадад. “Адаб кичик ёшлиғларни улуғлар дуосига сазовор этар ва ул дуо баракати била умрдин бархурдор (баҳраманд)”. Одобли бола киши кўзига улуғсифат кўринади, унга меҳру муҳаббатингиз ортади. Бундай ёшларга бехуда, ёмон кўз билан қарашдан одамлар ўзларини тиядилар. Одоб муҳаббатнинг пайдо бўлиши ва тараққий топишида катта аҳамиятга эга, дейди шоир. Чунки муҳаббат ўзаро ҳурмат асосида вужудга келади. Барча ошиқ-маъшуқларнинг қиссаси бунга мисол. Лайли ва Мажнун, Вомиқ билан Узро, Фарҳод ва Ширин орасидаги муҳаббатни олиб кўринг, уларнинг назокатли муомаласи, мулоқотлардаги хуштавозелик юз чандон ишқни кучайтирмадими? Шоирнинг бу мисолларидан шуни тушунамизки, одобни, тавозени кенг маънода тушунган, уни инсон зотининг ҳаёт тарзи, хулқ-рафтoriga асос қилиб кўрсатган. Навоий хуштавозеликка қарама-қарши қилиб манманлик, қўрслик ва такаббурликни тилга олади. Унинг назарида бундай одатлари бор кишилар яхши кишилар эмас. Шоир шуни ҳам зукколик билан қайд этадики, одобу тавозе — кишининг ўзини ергиши эмас, балки ўзгаларни

хурмат қилиши, одамийлик равишини пухта эгаллаганини билдиради. Камтаринлик, хоксорликни мутелик, лаганбардорлик деб юрганлар адашади. Аксинча, хоксор одамларда ички инсоний түрү, ўз қадрига ва ўзгалир қадрига етиш ҳисси устун ривожлангандир. Хоксорлик кўп ўқиш, кўп билиш ва ҳикмат-денишга эҳтиром белгиси:

*Илмдин орий улуснинг жоҳили худкомаси,
Ўрганурға жиiddу жаҳд этган жаҳон алломаси.*

Манманлик эса нодонлик ва худпарастлиқдан келиб чиқади. Алишер Навоий “Маҳбуб ул-қулуб”да худпараст мутакаббирларга танбеҳ берар экан, уларнинг тоифалари, қилиқлари ва руҳиятини ҳам очиб кўрсатишга ҳаракат қилади. Худписандларни Навоий умумлаштириб, икки гуруҳга бўлган. Биринчи гуруҳга у ўзининг номақбул аҳволига кўнган, аммо ундан кутуолмаган кишиларни киритган. Бундай кишилар “ўзининг аҳволи ва аъволи” элга ёқмаса ҳам ўзларига “маҳбубул марғуб кўринган” ва улар шу билан қаноатланадилар. Аммо шундайлар ҳам борки, бу одамлар “жамии ҳолоти ва ноҳуш хаёлоти”ни писанд ва шоиста ҳисоблаб, ўзларини энг азиз ва муҳтарам кишилар қаторида кўрсатиш ва bemaza қилиқларини манзур, маъқул фазилат, дея жар солишини канда қилмайдилар, бошқаларни шунга кўндиromoқчи бўладилар. Навоий буларни иккинчи гуруҳга киритиб, энг хавфли ва жамиятни бузувчи ноҳуш кишилар, деб баҳо беради. Улар, дейди шоир ғазабланниб, бири ўзини ҳуснда Юсуфи Канъоний, иккинчиси мусиқа ҳунарида Юсуф Андигоний қилиб кўрсатишга интилади: лақма сұҳбатларини жон озиғи, bemaza ашъорини Салмоннинг қасидасидан баланд, деб мақтаниб юради.

Кўринадики, ҳалимлик, поклик, вафодорлик, Навоий назариди, кишининг мақбул сифатидир. “Ҳилмини ҳаводис дарёсида кишилик кемасининг лангари деса бўлур ва инсоният мезони тошига нисбат қилса бўлур”. Демак, ахлоқий камолот учун мулойим, ҳалим бўлиш ҳам зарур. Бироқ ҳалимларнинг “камчилиги” шуки, улар ростгўй, ҳақталаб бўладилар, қаерга борсалар ҳақ гапни айтадилар, бу эса аксар одамларга ёқмайди: “Ҳақгўй қушнинг тамкин била зикр айтиви қошида

қарлуғочнинг бемалол янгшамоги малолат келтирур". "Аммо ел агар кўкка етсун — сабукбордур ва бемиқдор ва тоғ агар туфроққа ботсунки, соҳиб виқордур, ҳилм шиор". Шундай бўлгач, барибир ҳақгўй, батамкин одамнинг қадри баланддир.

Қисқаси, яхши одоб, яхши хулқ — саодат қалити. Зеро, Алишер Навоий барча иллат ва нуқсонлардан холи бўлмоқни инсон камолотининг асоси, деб билди. Шу боис ҳаёти давомида ўзи шунга қатъий амал қилди, барчани ўзни озод ва обод этишга, комиллик сари йўл солишга чорлаб келди.

Муслиҳиддин МУҲИДДИНОВ,
filaologiya fanlari dokтори, профессор.

“Бор эди инсон гули мақсад анга”

Навоий “Хамса”сида қайд этилган мавзулар кўлами ниҳоятда кенг. Ҳаёт ҳодисотлари, инсон турмуши, ички кечинмалари билан боғлиқ барча жиҳатлар қаламга олинган. Шоир ўкувчи эътиборини энг муҳим тушунчаларга қаратади. Уларнинг ҳар бирига алоҳида ургу беради: кўнгул, иймон, саховат, адаб, қаноат, вафо, ишқ, ростлик, илм кабилар теран шарҳланади. Асарда инсон, инсонийлик белгилари, “одамийлар одамийси”, яъни бугуннинг тили билан айтганда, комил шахс ҳақида қўпгина фикрлар учрайди. Навоий инсонни улутлайди. Унинг кўнгли мұқаддас эканлигини такрор-такрор таъкидлайди. Айни пайтда ҳар бир киши эзгу ном қолдириши, умрини яхшиликлар қилиш билан безаши муҳимлигини уқтиради.

Шоир оламдаги барча нарсаларнинг яратилишидан мақсад инсон эканлигини бир ўринда “Лек боридин гараз инсон эди” дея таъкидласа, бошқа бир байтда:

*Бу чаман ўлмогида мавжуд анга,
Бор эди инсон гули мақсад анга,*

дея таъкидлайди.

Навоий элга фойда келтириш, яхшилик қилиш, одоб-ахлоқли, саховатли, қилмиши ростлик ва тўғри-

лик, сабр-қаноатли, шукр қилиб яшайдиган, ҳалол меҳнатни қадрлайдиган, ширин сўз, нафс ва тамаъдан йироқ кишиларни алоҳида қадрлайди. Шоир инсоннинг суврати билан сийрати, яъни ташқи кўриниши билан ички дунёси мос тушишини айтади. Айтадиган сўз билан қиласидиган иш мувофиқ бўлмаса, фойдасиз эканлигини уқтиради:

*Кимники, инсон десанг, инсон эмас,
Шаклда бир, феълда яксон эмас.*

Комил инсоннинг кўнгли, сўзи, кўриниши, феълатвори, қиласидиган ишлари бир хил бўлади. Ҳақиқий инсон сабр-қаноатли, шукрлидир. Инсонни давлати, мол-мулки эмас, қаноати сарбаланд этади:

*Мулк ила ўзни демагил аржуманд,
Мулки қаноат била бўл сарбаланд.*

Навоий асарларида шукр қилиб яшаш тояси кўп тилга олинади. Қитъаларидан бирида икки кишининг ҳолатини тасвирилаш орқали шукроналикни улуғлайди. Биров келяпти: оёғида кийишга калиши йўқ. Иккинчиси келяпти — оёқнинг ўзи йўқ. “Бирни кўриб фикр қил, бирни кўриб шукр қил” деган мақол мазмунига жуда мос. “Ҳайрат ул-аброр”да бу фикр яна ҳам чукурлаштирилади:

*Бирининг неъматига шукр эрур,
Кимсаки, шукр айласа кўпрак берур.*

Навоий комил инсонга хос яна бир муҳим белги сифатида ҳалол меҳнатни улуғлайди. Бировнинг миннатли ошидан ҳалол меҳнат билан топилган озгина нарса ҳам қимматлироқ. Узи меҳнат қилиб топган бир дирҳам бировнинг “ганж”и — катта хазинасидан яхшироқ:

*Бир дирам олмоқ чекибон даст ранж,
Яхшироқ андинки биров берса ганж.*

Комил инсонга хос яна бир сифат — ростлик, тўғрилилк. Бу тушунча Навоийнинг кўп асарларида изоҳланади. Шоирнинг бу борадаги холосаси қуйидагича:

*Бир буки, туз бўлса тишининг сўзи
Йўқ сўзиким, ҳам сўзию ҳам ўзи*

Alisəer Navoiy
nomidagi
O'zbekiston MК

2013-143
A 11386

Туз — бу түгрилик, ростлик дегани. Инсоннинг сўзи рост бўлиши зарур. Нафақат сўзи, ўзи ҳам, сўзда бошқа-ю, ишда ўзгача бўлиш мувофиқ эмас.

Навоий асарларида, “Хамса”сида ҳам инсонийликнинг етакчи омили сифатида ўзгаларга яхшилик қилиш эканлиги кўп бор қайд этилади. Кимки, ўзгаларга яхшилик қилиш, фойда келтиришни одат қилса, бундан ўзига кўпроқ наф етади:

*Нафъинг агар ҳалқقا бешак дурур,
Билки бу нафъ ўзунгга кўпрак дурур.*

Яхшилик қилиб яшаш — баҳт. Уни ҳамма ҳам қилолмайди. Яхшилик қилолмаган одам ёмонлик ҳам қилмаса, шунинг ўзи яхшилик қилиш билан тенг.

Навоий талқинича, дунёда бирорвга ситам етказиш, унинг қалбига озор бериш — ёмонлик нишонаси. Ёмонликнинг жазоси қаттиқ бўлади. “Фарҳод ва Ширин”да шундай байт бор:

*Бирорваким бирорвдин етти оғот,
Ҳамоноким қатирроқдур мукофот.*

Шоир “Хамса”да кўп ўринларда ана шу “оғот” — ёмонликнинг натижаси — “мукофоти”ни кўрсатиб ўтади. Бу жазонинг мезони қандай? Навоий “Ҳайрат ул-аборор”да “бир ришта”ча — кичик, ингичка ипча зиён етказишининг “меваси”ни муносиб нисбатлайди. Ана шу озор илон бўлиб қайтади. “Ришта” — кичиклик, озлик. Кимгадир берилган азобнинг миқдори. Унинг кўриниши, шакли илонга ўхшаб кетади. Аммо илон — совуклик, зиён, кўркув тимсоли:

*Кимгаки бир ришта еткурдинг зиён,
Қатлингга ул риштани билгил ийлон.*

“Бир ришта”нинг (кичиклик) катта нисбати “йилон”. Навоий баъзи байтларда ушбу фикрларини яна ҳам кучайтиради. “Ришта — илон”дан “ришта — аждаҳо”га айланади. “Аждаҳо” — ёвузлик, азобу ўлимнинг ифодаси. “Фарҳод ва Ширин” достонида шундай байт бор:

*Бирорким риштае узди жафодин,
Эваз тутмоқ керак кўз аждаҳодин.*

Жабру жафо – ёмонликнинг катта узви. Унинг бўлак-бўлакчалари ҳам барibir зиён. Шоир талқинича, бир ришта жафо зоҳир этилса, унинг оқибати жуда кўрқинчли. “Тутмоқ керак кўз аждаҳодин” дейиш – ана шу етажак азобнинг даражаси.

Навоий “Хамса”сида “ришта” кўпгина тушунчаларни нисбатловчи сўз. У озор, тама, қўрқув, айни пайтда гўзаллик ифодаси сифатида намоён бўлади. Юқоридаги байтларда ришта ўзгаларга етказиладиган озорнинг энг кичик шакли тарзида талқин этилиб, ундан келадиган кулфатларнинг беҳадлиги кўрсатилган. Ана шу руҳдаги фикрлар мана бу байтда бошқачароқ баён этилгаги:

*Бирорким тама риштае қилгуси,
Анинг бирла бўғзидин осилгуси.*

Умуман, “Хамса” инсонийлик, комиллик, маънавий етукликтан сабоқ берувчи ўзига хос қомусдир. Унда ёшу қари, эркаку аёл – ҳамма-ҳамма учун ўйтит бўладиган, ҳаёти давомида амал қилиши зарур бўлган кўпдан кўп сабоқлар ўз ифодасини топган. Уларни ўрганиш ҳар биримизнинг бугунги кундаги муҳим вазифаларимиздандир.

Тоҳир ХЎЖАЕВ,
Навоий давлат педагогика институти доценти.

“Парим бўлса учиб қочсам...”

Ҳар қандай улуғ санъаткорнинг шеърида сўз унинг ўзи акс эттиришни истаган фикр ва туйфудан бир неча ҳисса ортиқ маъноларни ифодалайди. Шунинг учун ҳақиқий шеърнинг ғоявий-бадиий таркибида ҳамиша нималардир сир бўлиб, аллақандай маъно гавҳари яшириклигича қолаверади. Энг зукко шеършуноснинг ҳам таҳлил имконияти чекланган. Чунки у ҳар қанча урин-масин, сўзнинг мажозий моҳиятини барча ранг, оҳанг товланишлари билан идрокдан ўtkаза олмайди. Бирданига бир неча рамзий мажмуаларни таркибига бирлаштира олган шеър – чинакам шеър. Навоийнинг:

*Парим бўлса учуб қочсам улусдан то қанотим бор.
Қанотим куйса учмоқдин, югурсам то ҳаётим бор,*

– дея бошланувчи ғазали шу даъвонинг ёрқин исбо-

тидир. Уни ўқиган бутунги ўқувчи қандай хулосаларга келади. Тахминан бундай: Шоирни “улус” жуда без-дирган эканда, қанот чиқариб қочишни күзлабди. Шоҳ унга илтифот кўрсатганида, балки у «халойик сұхбатидин минг ғам»га гирифтор бўлмасмиди. Бунга сабаб ўша жаҳолатли замон, адолатсиз феодал тузум ва ҳоказо.

Фазалнинг шахс ва замон ўртасидаги зиддиятлардан мулоҳаза қўзғагани яхши, албатта. Лекин бу шоирнинг қўлига қалам тутқазган асосий дард ёки бош мақсад эмас.

«Парим бўлса» демоқ билан одамда пар пайдо бўла қолмайди. «Учуб қочсам» дейиши улусдан қутулиш чораси эмас. «Қанотим куйса...» Дарвоҳе, қанот нимадан куяди? Қуёш оташиданми? Йўқ, қалб қўёшининг нуридан. Навбатдаги байтни ўқиб англаймизки, лирик «Мен» «Парим бўлса учуб қочсам...» дея асоссиз сўзламаган экан! Унга самога учган Исо пайғамбар ўрнак. У Исога ҳамнафас бўлмоғни истайди:

Чиқиб бу дайрдин Исога нечун ҳамнафас бўлмай,
Биҳамдиллаҳ, тажарруд бирла ҳимматдин қанотим бор.

Дайрдин чиқмоқ – бу дунёни тарқ қилмоқ. Аммо “нобакор олам”дан баланд кўтарилиш учун ҳам қанот керак. Шу маънода тажарруд – воз кечиш ва ҳиммат тилга олинган.

Дийдорталаб ошиқларнинг сұхбати – илоҳий сұхбат. Улар учун, Ибн Арабий айтмоқчи, жимлик ва сукут орифликнинг олий белгиси, негаки, “билган гапирмай, гапирган билмайди”. Ҳақиқий ишқ аҳлиниңг иқрорига кўра, “Қай ерда тинчлик бўлса, Ҳақ ила бирлик бўлар”. Ҳалойиқнинг ўткинчи манфаатларга даҳлдор машмаша ва ғавғолари ана шу хаёлий бирликка халал беради.

Ҳалойиқ сұхбатидин минг ғамим бордурки, муфт ўлғай,
Агар минг жон бериб билсанки, бир ғамдан најсотим бор.

“Ҳалойиқ сұхбатидин минг ғам” исканжасида қолган киши најот тилаши табиий. Аммо бу “минг ғам”-дан биттасида ҳам најот йўқ. Агар бўлганида текинга “минг жон бериб” бўлса-да, уни билиш мумкин.

*Чекиб ағёрдин юз жавру тортыб ёрдин минг ғам,
Не ўзга халқдин ғайрат, не ўзимдин ўётим бор.*

Биринчи мисрада ғап ёр ва ағёр ҳақида. Ағёр – душман ёки ғаним. У юз жавр күрсатған бўлса, ёр ёхуд дўст минг ғам етказган. Шу боис ўздин ҳам, “ўзга халқдин” ҳам узоқлашилган.

Навоийнинг “Чекиб ағёрдин юз жавр...”, дейиши, бу – “нафси золим”га тегишли. “Ёр” эса вужуди мутлақдир. Нафсни енгиш – “ўзлик иморатин” бузиш. Акс тарзда “Не ўзга халқдин ғайрат, не ўзимдин ўётим бор”, дейиш ҳолатига кўтарилиш имконсиздир.

*Кечиб кўздин ёзай бир ҳатки, даҳр аҳлиға кўз солмай,
Бу дамким кўз саводидин қаро, кўздин давотим бор.*

Нега кўздин кечиб «бир ҳат» ёзиш керак? Фақат «даҳр аҳлиға кўз солмаслик учунми? Йўқ, албатта. «Жон кўзи» Ёрни кўриб, «Дил ондин хабар» бергач, ҳусн шавқи жон ичинда жойлашиб, «кўнгилни арш» айлайди.

*Тилар кўнглим қуши Анқодин ўтса нори юз водий,
Мунингдек сайр этарга Қофдин ортуқ саботим бор.*

Бу икки мисрада фано водийсига сайр эътиборда тутилган. Чунки Анқо қушидан ҳам “нори юз водий”га ўтишга аҳли фаногина қодирлигига Навоийнинг ўзи бир ўринда гувоҳлик берган:

*Уруж истар эсанг, бу дайр ичинда фоний ўлғилким,
Малак узра қадам босиб ўтар ақли фано густоҳ.*

Демак, шеър қаҳрамонининг анқо манзилидан ҳам «нори юз водий»га сайр этарға саботи етарли. Ахир, унинг кўнгли «фано кучидин зўрбозу» истаётир. Фазалнинг сўнгти байтини ўқиймиз:

*Навоий, билки, шаҳ кўнгли манга қайд ўлмаса, биллаҳ,
Агар кавнайнга хошок чөглиғ илтифотим бор.*

Профессор А. Ҳайитметов мазкур ғазал шоирнинг йигитлик вақтида яратилганига таяниб, ўша шоҳ «Навоийга душманлик назари билан қараб, унга Ҳиротда кун бермаган золим Абу Саид эди. Унинг даврида Навоий Ҳиротда ниҳоятда қийналиб, бир пулга зор бўлиб,

туришга уйи йўқ, ейишга овқати йўқ ҳолда яшайди... Ҳиротдаги хушомадгўй феодаллар подшонинг Навоийга муносабатининг ёмонлигини билиб, унга нисбатан яхши қарамаганлар. Натижада, шоир юқоридаги ғазалда тасвиrlанган аҳволга тушган ва охири Ҳиротдан кетиб қолган», деб ёзади. Ғазалдаги умумий руҳ, мистик кечинмаларнинг бағоят қуюқлиги, сўз ва оҳангдаги ғамгинлик шундай хулоса чиқаришга асос беради. Аммо ғазалнинг ғоявий-бадиий мундарижаси бошқа мулоҳазаларни ўртага ташлашга ҳам монелик қилмайди.

Иброҳим ҲАҚҚУЛ,
навоийшунос олим.

ҲИКМАТЛАР

- * Кимки кўнгилни қаттиқ сўз билан жароҳатлар экан, унга аччиқ тил заҳарли найзадек санчилади. Кўнгилда тил найзасининг жароҳати битмас; у жароҳатга ҳеч нарса малҳамлик қилмас.
- * Агар бир кўнгилда тил найзасининг жароҳати бордир, фақат яхши сўз ва шириң тил унга малҳам ва роҳатдир. Мулойим сўз — ваҳшийларни улфатга айлантиради; сеҳргар — оҳанг билан ағсун ўқиб, илонни инидан чиқаради.
- * Тилга ихтиёрсиз — элга зътиборсиз. Кўп, бемаза сўзлайдиган эзма — кечалари тонг отгунча тинмай ҳурадиган итга ўхшайди. Тили ёмон одам — халқ кўнглини жароҳатлайди, ўз бошига ҳам оғат етказади.
- * Нодоннинг ваҳшийларча бақирмоғи — эшакнинг бемаҳал ҳанграмоғи. Хушсухан одам юмшоқлик билан дўстона сўз айтади; кўнгилга тушиши мумкин бўлган юз ғам — унинг сўзи билан даф бўлади.
- * Сўзда ҳар қандай яхшиликтининг имкони бор, шунинг учун ҳам айтадиларки; «нафаснинг жони бор...»
- * Ўзи хунук, гали бемаъни, овози ёқимсиз одам қурбақага ўхшайди. Баҳт бағишлиовчи тоза руҳ манбайи ҳам тил; ёмонликлар келтирувчи наҳс юлдузининг чиқар жойи ҳам тил. Тилини тиёлган одам — донишманд оқил; сўзга эрк берган одам — беандиша ва пасткаш. Тил шириң ва ёқимли бўлса яхши; тил билан дил бир бўлса яна яхши. Тил билан дил — инсондаги энг яхши аъзолардир. Бўstonда — гулсафсар, гулгунча ва райҳонлар энг ёқимли гуллардир.

ХОРИЖДА ҲАМ АРДОҚЛИ

- * Алишер Навоийнинг шоҳ асари “Ҳамса” жаҳон адабиётида ўзининг муносаб ўрнига эга. Навоийнинг “Ҳамса” асари таркибиға кирган “Сабъай сайдер” достони асосида XVII асрда грузин шоири Нодар Цициашвили “Барамгуриани” асарини яратган. Шоир Навоийнинг ушбу достонини Низомий ва Хусрав Деклавийларники билан қиёсий ўрганиб, уни онгли равишда ўзининг келажак асари учун асос қилиб олади.
- * Ҳиндистонда Алишер Навоийнинг асарлари таржималари орасида кенг тарқалгани “Мажолис уннафоис” асаридир. У форс тилига бир неча бор ағдарилган. Бу ишда дастлаб Султон Мұхаммад Фахрий (1521 й., Ҳирот), Мұхаммад Қазвиний (1523 й., Истанбул) ва Шоҳали Абдулали (1598 й., Нишопур) хизматларини таъкидлаш керак. Изланишлар шоирнинг бу асари Ҳиндистонда ҳам таржима қилингандыгини күрсатмоқда. Бу хайрли ишга Абдулбоқий Шариф Вафо қўл урган. У мазкур асарнинг 1491 йили қўчирилган нодир қўлёзмасидан фойдаланган ҳолда унинг форс тилига таржимасини муваффакиятли амалга оширган.
- * XVI асрнинг охирларидан XVII асрнинг бошлигача Навоий асари итальян тилида 4 марта, немис тилида 5 марта чоп этилган. Булар орасида “Фарҳод ва Ширин”, “Мұҳокамат ул-луғатайн”, “Маҳбуб ул-кулуб” асарларидан немис тилига ўтирилган асарларни таъкидлаб ўтиш жоиздир.
- * Немис олими Альфред Курелла Навоий ижодига юксак баҳо бериб шундай илиқ сўзларни айтган экан: “Буюк новатор Навоийнинг достонлари, рубоий ва эпиграммаларида тараннум топган озод руҳга Гёте бутун шодлигини бахшида этган бўлур эди”.

Рубоийлар

Оlam бор эмиш, Навоиё, шўрангиз,
Оlamдағи эл боштин-аёф рангомиз.
Ишқ истар эмиш сени адам Мисри сари,
Борғилки, эрур эл тилаган ерда азиз.

* * *

Номангки, тириклигимдин улдур матлуб
Очиб ўқуғач бир неча лафзи марғуб,
Кўп тўлғаниб ашк ичра ўзумдин бордим,
Ул навъки, су ичига тушкай мактуб.

ИСТАНГИЗ

Истаганлар, бизни саҳрои балода истангиз,
Водийи ҳижрон ила дашти фанода истангиз.

Вомиқу, Фарҳоду Мажнундеклар ул водий аро
Бўлсалар пайдо, мени ҳам ул арова истангиз.

Юз аларнинг ишқича дарду, балоу гуссага
Толиб ол бошига қолған можарода истангиз.

Эйки, истарсиз саводул важҳ фиддорайндин,
Боҳабар бўлмоқ мени юзи қарода истангиз.

Кўнглум ул зулф ичрадур, зинҳор ишқим шарҳини
Истаманг мен телбада, ул мубталода истангиз.

Нуқта янглиғким, вафо узра қилур котиб рақам,
Ишқ ўтининг доғини аҳли вафода истангиз.

Оғзи шавқидин Навоий итти, они истар эл
Ё адам даштида, ё мулки фанода истангиз.

ҲИКОЯТЛАР

Мажнунни даштда бир киши учратиб қолди. У ўзи билан ўзи сўзлашмоқда эди. У киши Мажнундан сўради:

- Сен ким билан сўзлашмоқдасан?
- Эй баҳтли одам, мен Лайли билан сўзлашмоқдаман, — деб жавоб берди Мажнун.
- Ахир у сендан жуда узоқда-ку!
- Эй ғофил, у менинг жонимдан ўрин олган! Уни ёдга олиш жонимга озиқ бағишиласа, йўл йироқлиги учун уни унута оламанми?

Кимки ишқда камолот касб этса, унинг вужудида маъшуқ ёди мужассамлашган бўлади. Агар сиз ҳам ишқ борасида лоф урмоқчи бўлсангиз, ундан сизга дард келса ҳам шодлик ўрнида қабул этинг!

* * *

Басра шаҳрида бир очкўз киши бор эди. У нодонлик билан олтин-кумуш йигишга муккасидан кетган эди. Хотам Той саховат ва қарам кўрсатишда қанча ном қозонган бўлса, у динор ва дирҳам йигишда ундан машҳурроқ эди. Ушбу хасис ва пасткаш киши кўп машакқат чекиб битта-битталаб кумуш йигар эди. У катта бир ҳазина тўплагач, уларни ер тагига кўмди. Бу тубан-табиат яна шунга тенг келадиган бойликни тўнинга гир айлантириб тикиб олган эди. Яширган беҳисоб олтинлари ўша шум ҳирсли кишининг кўзига ҳатто кундуз кунлари ҳам осмонда ярақлаган юлдузлар каби кўринар эди. У ўзича, танимга қувватгина эмас, балки жонимга сиҳат ҳам ана шу олтинларим туфайли, деб ўйларди.

Иттифоқо, бир куни у савдо-сотиқ қилиш учун дарё соҳилига келди. У ерда савдо қилган молидан тушган ҳаром пулиарга таом олиб еди. Шундан сўнг, қолини ювмоқчи бўлиб дарё лабига энгашди. Аммо тўнинга тиккан олтинлари оғирлик қилиб, уни сувга тортиб кетди. Хасис киши ана шу ёмон феъли туфайли дарёга чўка бошлади. У сувдан чиқмоқчи бўлиб, изтироб билан чунон талпинар, бирор келиб қутқарап, деган умидда бақириб-чақирап эди. Аммо одамлар ёрдамга етиб келгунга қадар у дарё тубига чўкиб бўлди. Чунки унинг

олтиңдан бўлган лангари беҳад оғир эдики, шу сабабли у сув тубида садаф ичидаги гавҳардек қолиб кетди.

Унинг жонига оғат етказган нарса, албатта, ўзи йикқан симу зар эди. Шунингдек, унинг яшириб қўйган хазинаси ҳам талон-торож бўлди. Олтин-кумуш йифиш оқибатда ана шундай мудҳиш воқеа билан тугади. Сен бундай жирканч ишлардан қўлингни торт! Уларга зин-ҳор майл кўрсатма, чунки бу фано денгизи — дунё доимо даҳшатли тўлқин уриб туради.

“Лисон ут-тайр” (насрий баёни) дан.

Саховатпеша ва адолатпарвар

Алишер Навоий ҳазратлари оталаридан мерос мол-мулклари ва ўзларига давлат амалдори сифатида ажратилган ерлардан келадиган даромад ҳисобидан (ҳазратнинг мол-мулк ва ерлардан келадиган даромаллари кунинга 18 минг шоҳрухий динорни ташкил қиласарди) Ҳиротда «Ихлосия» мадрасаси, «Халосия» хонақоҳи, масжиди жомеъ, «Шифоия», «Низомия» мадрасаларини, шу каби Марвда «Хисравия» мадрасасини, Ҳиротдан ташқарида «Работи ишқ», «Работи санг», шоир Аттор қабрига мақбара, Нишопур шаҳри атрофидаги жойлардан бирига «Работи яздобар», Гулист булогидан Машҳад томон саксон чақирим узунликдаги ариқ қаздириб, шу ва бошқа ариқларга ўн олтида қўприк барпо эттирган.

Хотамтой шоир фақат ана шу иншоотларни бунёд қилибгина қолмай, мадраса, масжид, хонақоҳларда яшовчи талабалар, бева-бечора, етим-есирларнинг ҳам моддий эҳтиёжларини таъминлаб турганлар. Масжид ва мадрасага ажратилган ерлардан келадиган даромад эвазига талабаларга нафақа, ишчиларга маош, кундалик озиқ-овқат, кийим-кечак бериларди. Мадраса ва масжидда яшовчилар энг биринчи шарт — ободончилик, тозалик, саранжом-саришталикка қатъий риоя қилишарди. Қиши фаслида қор ёғса ёки теварак-атрофидаги ариқлар балчиқ ва кум билан тўлиб кетса, тозалаш ишларига талабалар эмас, фаррош, ходимлар жалб этилган ёки мардикор ёлланган. Талабаларни дарсдан қолдириб жамоат ишларига жалб этиш маън қилинган.

Навоий ҳазратлари бунёд эттирган ҳар бир мадраса талабалари учун юзта пўстин, юзта тўн, юзта чакмон, юзта кўйлак, юзта тўнбон (чоловор), юз жуфт кавуш улашарди. Шу каби уларнинг уй-рўзгор анжомлари — кигиз, полос, бўйра, ёритқич шамлар учун тўрт юз олтин пул сарфланган.

Саховат ва муруувватлилика ҳотамтой бўлган Навоий ҳазратлари тўрт юз эллик ботмон (57600 кг.) буғдой, икки юз етмиш ботмон (34560 кг.) нон, ўтгиз ботмон (3840 кг.) чалпак, бир юз ўн ботмон (14080 кг.) ҳолва, тўққиз юз товоқ узум шинниси ёки мавизоб, бешта қорамол, ўнта қўй ва ботмон-ботмон гўштни мадрасадагилар учун инъом қиласдилар. Бундан ташқари, қиши фаслида янада кўпроқ саховат кўрсатиб, ҳар куни йигирма ботмон (2560 кг.) нон, уч тангалик гўшт, агар гўшт топилмаса, гўжа оши пиширтириб берардилар.

Ҳазрат ўзлари барпо қилдирган иншоотларини қурган усталарни ҳам тақдирлаб юрадилар. Хондамир «Макорим ул-ахлоқ» асарида бу тўғрида шундай ёзади: «...Ушбу жаннатмисол масжидни безаш ва пардоzlash ишлари поёнига етгандан кейин, 905 йил шаъбон ойининг ўн тўртинчиси чоршанба (1500 йил 13 март) куни тадбир эгаси Амир Алишер оши тортиш маросимини ўтказиб, хатиб, имом воизлар, қорилар, мутавалли, ходимлар, усталар ва иморат ишчилари бу маросимга чақирилиб, зиёфат маросимлари амалга оширилди. Қарийб юз кишидан иборат гуруҳнинг қобилиятли қоматлари қимматбаҳо пўстинлар, аъло тикилган чакмонлар ва бошқа хил либослар билан безатилиди.

Шундан кейин бу табаррук мақомнинг томи юзасини мустаҳкамлаш ва чидамлилигини оширишга ишора қилди. Иморат ишчилари асбоб-ускуна тайёрлаш, усталар эса уларни ишга солишга киришиб, бир оз вақт ичидан сони тахминан ўн тўрт жарип миқдордаги бино томларини икки қаватли қилиб ёпиб, устини сомонли лой билан сувадилар, кўнгилни бу ишлардан батамом фориф қилдилар. Шу пайтда ҳидоятли Амир яна бир тўй керак-яроғини ҳозирлаш тўғрисида қайтакайта фармон берди. Фармонбардорлар бу ишга маш-

гул бўлиб, бу чақириққа эллик бош қўй ва тўққиз бош от сарфладилар...»

Хондамир мазкур асарининг бир бўлимида Навоий ҳазратларининг хайр-саҳоватларини яна бир бор қаламга олиб ўтади: «Ул ҳазрат Навоий мазкур йилнинг шаъбон ойи ўрталари (1499 йил март ойи охири)да яна бир бор фахрли шаҳар Ҳиротни ўзининг муборак чехраси билан нурга тўлдирди. Шу сабабдан, машойих, сайдид ва олимлардан тортиб, барча аҳоли ва фуқаро ғоятда шоду хуррам бўлдилар. Шу аснода ҳидоятли Амирнинг кўнгли Ансория остонасида катта йигин қилиб, Ҳирот шаҳри улуғларини меҳмон қилишни, улардан фотиҳа сўрашни тилаб қолди. Мулозимлари чақириқни тартибга солиш ишлари билан шуғуллануб, етмиш беш қўй, йигирма бош от ва ўттиз ботмон қанд сарфладилар. Бошқа харжларни шунга қиёслаш лозим...»

Навоий ҳазратлари эл учун шу дараҷада фидойилик қиласидиларки, муруват истаб келган ночор фуқаро, масжид, мадраса, хонақоҳда яшаётган кишилар ёзда қум чанги, қишида лойда юришдан қийналмасин, деб йўлларга тош ҳам ётқизганилар. Шу тариқа, Мир Алишер келаётган даромадларни, бор мол-мулқларини илму фан, маърифат ишларига, эл ободлиги-ю, равнақига сарфлар эдилар.

Умид БЕКМУҲАММАД

Ҳикматлар

Одамий эрсанг демагил одами,
Ониким йүқ халқ ғамидин ғами.

* * *

Оз-оз ўрганиб доно бўлур,
Қатра-қатра йигилиб дарё бўлур.

* * *

Билмаганни сўраб ўрганган олим,
Орланиб сўрамаган ўзига золим.

* * *

Кимки фалак сари отар тошни,
Тош ила озурда қиласар бошни.

Муҳаббат тилсими

Деди: Қайдин сен, эй мажнуни гумроҳ?
Деди: Мажнун ватандин қайда огоҳ.

Деди: Недур сенга оламда пеша?
Деди: Ишқ ичра мажнунлук ҳамеша.

Дедиким, ишқ ўтидин де фасона!
Деди: Куймай киши топмас нишона.

Дедиким: Куймакингни айла маълум!
Деди: Андин эрур жоҳ аҳли маҳрум!

Деди: Қай чоғдин ўлдунг ишқ аро маст?
Деди: Рух эрмас эрди танфа пайваст.

Дедиким: Дилбарингнинг де сифотин!
Деди: Тил Файратидин тутмон отин.

Деди ким ишқига кўнглунг ўрундуру,
Деди: Кўнглумда жондек ёшурундуру.

Деди: Васлига борсен орзуманд
Деди: Бормен хаёли бирла хурсанд.

Деди: Кўксунгни гар чок этса бебок?
Деди: Кўнглум тутай ҳам айла деб чок!

Деди: Бу ишқ тарки ихшироқдур!
Деди: Бу шева ошиқдин йироқдур!

Дедиким: Шаҳға бўлма ширкат андеш!
Деди: Ишқ ичра тенгдур шоху дарвеш.

Деди: Кишвар берай, кеч бу ҳавасдин!
Деди: Бечора, кеч бу мултамасдин.

Нечаким бўлди мушкул сўз хитоби,
Басе осон анга етди жавоби.

“Фарҳод ва Ширин” достонидан

Не десанг, чин дегил

Мана беш юз йилдан ортиқ муддатки, Алишер Навоий халқ фахри, тилимизнинг байроқдори, шеърият мулкининг сultonи, маданият ва маънавияти-мизнинг порлоқ қуёши бўлиб келмоқда. Навоийга ўхшаш шоирлар тасодифан дунёга келмайди. Бунинг учун жуда яхши шаклланган ижтимоий-маданий муҳит ва ривожланган иқтисодий-сиёсий шароит зарурдир. Навоий ўн бешинчи аср фарзанди. Лекин унинг ижодий шахсияти Амир Темур асос солган буюк салтанат билан, шу салтанатдаги маърифий-маънавий кўтарилишлар билан чукур боғлиқ.

Амир Темур Мирзо Улугбек тақдирида қанчалик муҳим ролни бажарган бўлса, темурийзода Ҳусайн Бойқаро ҳам Навоийнинг Навоий бўлишига алоҳида ҳисса кўшган. Шунинг учун Амир Темур ҳукмронлиги даврларида шаклланган ва ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётнинг деярли барча жабҳаларида ибратли натижалар берган давлатчиликдаги бирлик туйгуси Навоийни кўп илҳомлантирас эди.

Навоий фикри очиқ, руҳонияти соғлом, тўғрилик, ростлик ва ҳақиқатни умр моҳияти деб билган эл учун ижод қилиш заруриятини чукур ҳис этган. Сўз билан одамни алдаш, сўз билан ёлғонни ҳақиқат-

га айлантиришга уриниш миллиат манфаати учун катта зиён ва кечирилмас қабоҳат эканлигини Навоий ҳар нарсадан ортиқроқ тушунган. Улуг шоир бутун ижодиёти мобайнида «Сўзда, Навоий, не десанг, чин дегил», деган талаб ва шиоридан мутлақо чекинмаган. Бу – ижод тажрибасида жуда сийрак учрайдиган ҳодиса.

Навоий ўн бешдан зиёд шеърий шаклларда қалам тебратган. У ғазал, рубойй ва бошқа турдаги шеърларида инсонга хос жамики гўзал ҳис-туйгулар, эзгуликка чорловчи маъноларни тасвиirlаб берган десак муболага бўлмайди.

Навоийнинг ўзбек тилида илк маротаба «Хамса» яратиши чинакам ижодий жасорат эди. «Хамса» – беш улкан достонни ўз ичига олган мукаммал асар. Ҳар достоннинг ўзи бир оламдирки, ундаги ғоялар, ҳақиқатлар, неча ўнлаб қаҳрамонлар тақдирни инсоният қалбини абадула-бад завқлантиришга қодир. Алишер Навоийнинг буюклиги ва ҳалқимиз тарихидаги хизматлари мутафаккир шоирлиги билангина белгиланмайди, албатта. Навоий бадиий ижод жабҳасида қанчалик тенгсиз бўлса, илмда, яъни олимликда ҳам шунчалик беназир.

Алишер Навоийнинг ғазалларидан бирида шундай гап бор:

*Дедим: Назм аҳлиниңг сарҳайли ким бўлғай? Деди хотиф:
– Навоий бўлғай, улким сен тилайдурсен агар бўлғай.*

Ўша хотиф – ғойибдан овоз бергувчи адашмаган: Навоий чиндан ҳам шоирларнинг сардори, туркий шеърятнинг султонидир. Алишер Навоий шеърияти санъаткорликнинг буюк мактаби.

Ёшларимиз Навоийни қанчалик чукур ва пухта билса, маърифат, эзгулик, комиллик сирларини шунчалик кентроқ эгаллайди. Навоийнинг сўзлари дилига ўрнашган одам, ўзи истасин-истамасин одамийлик шарафи ва куч-қувватини идрок этади. Навоий сабоқларига амал қилган киши ўз-ўзидан ҳалқ дарду ташвишларини енгиллатишга бел боғлади, фикрни – фикрсизликка, илм-маърифатни – нодонлик ва жаҳолатга қарши қурол ўрнида ишлатади.

Иброҳим ҲАҚҚУЛОВ,
навоийшунос олим.

“...Гуҳари шарифроқ йўқ ондин”

Мир Алишер Навоийнинг аксарият асарлари, хусусан, “Хамса”даги бир неча боблар сўз таърифига бағишиланган. Уларни мутолаа қиласр эканмиз, сўзниң курдати, таъсир кучи, жилвасига алоҳида урғу берилганинг гувоҳ бўламиз. Шоир, аввало, ҳаёт моҳияти ҳисобланган тўрт унсур: сув, ҳаво, олов, тупроқниң ҳам, етти қават осмондаги етти сайдеранинг ҳам сўз туфайли вужудга келганини таъкидлайди:

*Тўрт садаф гавҳарининг дуржи ул,
Етти фалак ахтарининг буржи ул.*

Инсонни ҳайвонот оламидан фарқловчи асосий белги ҳам сўз эканлигини айтади:

*Инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин,
Билким, гуҳари шарифроқ йўқ ондин.*

Шундай экан, сўз гавҳарининг шарофати шунчалар юксакки, унинг қаршисида энг қимматбаҳо нарсалар ҳам қадрсизланади:

*Сўз гуҳарига эрур онча шараф,
Ким бўла олмас анга гавҳар садаф.*

Дарҳақиқат, сўз — бокий, азалий ва абадий. Уни қанча қўлласангиз, истифода қилсангиз, шунча сайқалашади. Навоий бу жараённи олам аҳли қуёшдан фойдаланган билан унинг нури тугамаслиги, денгиз сувига иғнани ботириб ёки намлаб олган билан у камаймаслигига ўхшатади:

*Олам эли зарра йигса жовид,
Нурини кам айлагайму хуршид.
Игна учи била жазб этиб нам,
Ким баҳр сувини айлагай кам?*

Сўз инсоннинг дилидагидан, кимлигидан далолат берувчи нишонадир. Буни Алишер Навоий бир неча тимсоллар воситасида исботлайди:

*Ғунча оғизлиқ санами нўшлаб,
Сўздан агар айласа, хомӯши лаб,
Лаъли майи ақлни маст айласа,
Маст неким, бодапараст айласа.
Сурат ила бўлса маҳи осмон,
Сурати девор ҳамон, ул ҳамон.*

Бошқа бир маҳбуба гарчи қамар рашкини келтирүвчи чиройга эга бўлмаса ҳам, киприклари саф тортмаган, ўзи ғамзадор кўринмаса ҳам такаллум пайтида аччиқ сўзга ширин жавоб қайтарса, у барчани ўзига мафтун эта олади:

*Гар чиройи рашки қамар бўлмаса,
Лаъли лаби тунги шакар бўлмаса,
Айламаса ғамзани новакфикан,
Қилмаса кирпик сафини сафишкан,
...Лек такаллум чоги айлаб итоб,
Талх ҳадис ўлсаву ширин жавоб,
...Барчасидин ҳазм этар аҳли уқул,
Гар худ узоқ чекса бўлурлар малул.*

Хуллас, сўз – дунёнинг энг буюк мўъжизаси, оламнинг ибтидо ва интиҳосидир. Шу маънода Алишер Навоий асарлари бизни дунёнинг энг сирли мўъжизаси ҳисобланган сўзга эҳтиёткорлик ва масъулият билан муносабатда бўлишга, уни қадрлашга чорлайди.

Сиддиқжон МЎМИНОВ,
филология фанлари доктори.

“Кимки ишқи пок эрур”

Киши агар бирорни жуда қаттиқ, яъни чин юракдан яхши кўрса, севгисини тил билан изҳор этиши ўта мушкул. Шу боис қанчадан-қанча ошиқлар севгилисига етолмай армонда қолган. Бу янглиғ асл туйгуни – муҳаббатни одатда хайрли, табиий ҳаракатлар, эзгу амалларгина ифода этишга қодир.

Навоий ҳазратларининг бир ғазали шундай бошланади:

*Оразин кўрдим ниҳон, ашк айлади сирримни фош,
Ёшурун қолмас ўғурлик уй ароким бўлса ёш.*

Яъни, шоир таърифлаётган ошиқ ҳам ўз севгисини маҳбубасига айтольмайди, бошқалар тутул, ҳатто, энг яқин сирдошидан ҳам пинҳон тутади. Сабаби – муҳаббати чин. Фикру ўйи ўша паривашда. Унинг висолига этиш, ҳеч бўлмаса жамолига бир кўз солмоқ орзусида

жони озорда. Кўз юмди дегунча хаёлида унинг чеҳраси намоён. Соғинч ҳамда айрилиқ дардидан кутилмагандан киприклар орасидан томчилар қалқади. Ана холос! Қанчалик яширмасин, худди ёш бола бор уйда ҳар қандай сир тезда ошкор бўлгани сингари ниҳоят ошиқлик ҳам фош бўлди. Бироқ бу аломатлар хайрлиқдир.

Одатда савобга дохил амаллар, дейлик хайру эҳсону муруватлар овоза этилмайди. Муқаддас зиёратлар пеш қилинмайди. Акс ҳолда у чин эмас. Қолаверса, миннат ҳамдир.

Шуларни назарда тутган ҳолда ҳазрат Навоий яна бир ғазалида ҳақли равища

*Ул пари ишқида эрмасдур малойик маҳрамим,
Кимки ишқи пок эрур, сирри анинг пинҳон керак,*

дея уқтирадилар.

Отабек ИСМОИЛОВ,

*Хоразм Маъмун академияси катта илмий ходими,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.*

Қитъалар

Камол эт қасбким, олам уйидин
Санга фарз ўлмагай ғамнок чиқмоқ.

Жаҳондин нотамом ўтмак биайних
Эрур ҳаммомдин нопок чиқмоқ.

* * *

Биравки, жабҳасида чин эрур тута олмас
Мурод шоҳидининг соидини коми била.

Агарчи фаннида соҳиб камол эрур сайёд,
Қачон балиғ тута олғай сув мавжи доми била?

* * *

Ул турфа қуш ҳавосида кўз тўқти дурри ашк,
Жон ёйди риштасин анга айлаб ҳавои қайд.

Лекин гар инжу сочса киши дона ўрнига,
Товусни қачон қилур ўргамчи доми сайд?

Рубоийлар

Номангким, эрур боиси иқболу тараб,
Еткурса тараб мени ҳазинға, не ажаб?
Ёлғуз мендин кетармади ранжу тааб,
Ким бўлди басе ҳалқ ҳаётиға сабаб.

* * *

Бир айбға гарчи ҳалқ қилғай мансуб,
Факр аҳлидин изтироб эмастур маҳсуб.
Сидқ эрса худ этмак керак ўз феълини хўб,
Кизб эрса маломат доги бордур матлуб.

* * *

Сув кўзгусини боғ аро айларда шитоб,
Сиймоб қилур эрди таҳарруқ била тоб.
Дай қилди бу симобни андоқ кўзгу,
Ким кўзгу анинг қошида бўлғай сиймоб.

* * *

Эй улки, сўзунг тушти ҳабиб олида хўп,
Мендин йўлиға бошинг қўюб, туфроғин ўп.
Аҳбобға ҳам бирин-бирин хизмат этиб,
Арз айла, ниёз ила дуо кўптин-кўп.

Деҳқонлик зикрида

Деҳқонки, дона сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлин очар. Агар ростлиқ ва салоҳи бордур, ўйи Солиҳ ноқа-
сидин намудордур. Қўши ҳам икки зўр паҳлавон, юки-
га бўюн сунуб олида равон; иш қилурда ҳамдам ва
ҳамқадам, деҳқон аларни сурари андоқки Одам. Олам
маъмурлиги алардин, олам аҳли масрурлиги алардин.
Ҳар қаён қилсалар ҳаракот, элга ҳам қут еткуур, ҳам
баракот.

Деҳқонки, тузлук била дона сочар, ҳақ бирига етти
юз эшигин очар. Сочқон дона кўкарғунча, ўруб хир-
мон қилиб, маҳсулин кўтарғунча курту қуш андин баҳ-
раманд ва дашт ваҳши анинг била хурсанд. Мўрлар ўйи
андин обод ва гўрлар хотири анинг била шод. Кабутар-
ларға андин мастилиқ, тўргайларға андин нишотға ҳам-

дастлиқ. Ўроқчига андин рўзи, бошоқчининг ёруб андин кўзи.

Барзагарға андин ком ҳосил, пуштакашға андин мурод восил. Гадо андин тўқ, қадхудо тўқлуғи ҳам андинўқ. Мусофирға андин таом, мужовирға андин ком. Ўтмакчи танури андин қизиқ, аллоф бозори андин иссиқ. Фуқаро ризқи вофий, гуррабо кути андин кофий. Зоҳидға андин ҳузури тоат, обидға андин лофи қаноат. Сойил харитасида андин муҳайё ақтои, шоҳ хизонасида андин баҳру кон матои.

Деҳқоннинг бир дона сочарида бу ҳолдур, ўзга ишлари таърифи маҳолдур. Бори жаннатдин намудор, полизида руҳ кути падидор. Ашжорининг ҳар бири чархи ахзар, ул шажар ва раёҳин ва фавокиҳи нужум ва ахтар. Фуқаро сирка ва душоби андин, ағниё нуқлу майи ноби андин.

Гуногун фавокиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида боғланиб таъбия ва ойин.

Мундоқ киши керакки, бухлдин муарро бўлса ва кизбу имсокдин мубарро. Шоҳ молин берурдин ибо қилмаса ва забун шерикка жафо қилмаса, то донаси дурри саодат бар бергай ва тухм сочиб, анжуми улувви риғъат тергай. Мундоқ деҳқон Одамнинг фарзанди ха-лағифидур, балки марзуқлар анга фарзанд ва ул Одами сафийдур.

*Кимки деҳқонлиғ айлади пеша,
Даги нон бермак ўлди анга шиор.
Бўйла кимса улувви риғъатдин.
Одам ўлмаса, одамий худ бор.*

“Маҳбуб ул-қуулуб”дан

Асарлардан сатрлар

Турк назмида чу мен тортиб алам,
Айладим ул мамлакатни якқалам.

Тўрт девон бирла назми панж танж,
Даст берди чекмайин андуху ранж.

Назму насрим котиби тахминшунос
Ёзса юз минг байт эрди қиёс.

“Лисон ут-тайр”дан.

Низомий олса Бардаъ бирла Ганжа,
Қадам Рум аҳлиға ҳам қилса ранжа,

Чекиб Хусрав доги тифи забонни,
Юруб фатҳ айласа Ҳиндустонни,

Яна Жомий Ажамда урса навбат,
Арабда доги чолса кӯси шавкат...

“Фарҳод ва Ширин”дан

Фалак кўрмади мен киби нодире,
Низомий киби назм аро қодире.

“Садди Искандарий”дан

Қитъалар

...қилғанча бордур яхшилиғ

Замонда ҳусн элига жон фидо қилиб, не навъ
Вафони мен киби бир бенаво тамаъ тутқай.

Замона аҳлида йўқтур вафо — не еткай анга
Ки, кимса хўбларидин вафо тамаъ тутқай.

* * *

Ҳар кишиким топса даврон ичра жоҳу эътибор
Ким, анинг зотида бедоду ситам бўлғай қилиғ.

Яхшилиғ гар қилмаса, бори ёмонлиғ қилмаса
Ким, ёмонлиғ қилмаса, қилғанча бордур яхшилиғ.

* * *

Чун ғараз сўздин эрур маъни анга,
Ноқил ўлса хоҳ хотун, хоҳ эр.

Сўзчи ҳолин боқма, боқ сўз ҳолини
Кўрма ким дер ани, кўргилким не дер.

“Сабъаи сайёр”да ранглар жилоси

Сўз санъатида турли рангларни эстетик мақсадларда ифода қилиш шоирдан алоҳида истеъдод ва катта маҳорат талаб қиласди. Шу жиҳатдан Алишер Навоийнинг шеърияти, хусусан, унинг «Сабъаи сайёр» достони ўзбек адабиётида муҳим ўрин эгаллайди.

«Сабъаи сайёр» достонида ранглар тимсоли Баҳром, Дилором ва етти ҳикояга кирган образларни яратишда муҳим бадиий воситалардан бири вазифасини бажарган ва асар мазмунини янада чуқурроқ ифодалаш учун хизмат қиласди. Рангларнинг ранг-баранг жилолари, айниқса, достонга кирган етти ҳикояда ўзининг сезиларли ўрнини эгаллаган.

“Сабъаи сайёр”нинг ҳикоялар қисмида биринчи иқлимдан келган дарвеш Қора қасрда шанба куни Баҳромга Ахий билан Фаррух ҳақидағи афсонани ғапириб беради. Қора ранг билан шанба куни ва Зўжал (ёки Кайвон, Сатурн) сайёраси боғланиб, қасрнинг ранги, Баҳромнинг юриш-туриши ва ўша кунги барча воқеалар қора ранг билан тасвирланади.

Бу ҳикояда шоир чуқур қайғудаги Баҳромнинг руҳий ҳолатини тасвирлаш учун ҳамма воқеа ва ҳодисаларни қора рангга бўйяди....

Ҳатто шеъриятда ижобий маънода қўлланиб келинадиган “Қора гесу” (қора соч) каби сўз бирикмалари ҳам салбий мазмунда ишлатилади.

Бошиға солиб ул қора гесу,

Ҳар туки сою бир қора қайғу.

Алишер Навоийнинг «Сабъаи сайёр» достонида якшанба кун воқеалари баён қилинади.

Бу сарлавҳада ҳаммаёқ сариқ либосга бурканганлиги таъкидланмоқда. Сариқ рангнинг олтин билан ҳамоҳанг бўлиб товланиши бир неча марта алоҳида қайд этилган. Бунинг асосий сабаби Баҳромга сўзланган иккинчи ҳикоянинг мазмуни олтин билан боғлиқдир. Унда бош қаҳрамон Зайд Захҳоб қалбаки таҳт ясаб, шоҳ олгинидан бир қисмини ўмарид қолади.

Олтин ранг Навоий талқинида тиниқлик, хурсандчилик ва олижаноблик рамзиdir. Олтин рангининг бироз бўлсада ўзгариши унинг олижаноблик мазмунини бузади, шармандалик ва нафрат уйғотувчи рангга ай-

лантиради. Олтиннинг шундай мазмунда ишлатилган-лигини Зайд Заҳҳобнинг фирибгарликларидан яқол кўрамиз.

“Сабъаи сайёр” достонининг учинчи куни, яъни душанба куни.

Бу ерда энди ҳамма нарса яшил рангда ифодаланган. Баҳромнинг қадам ранжида қилган жойи Яшил қаср. Учинчи иқлим шоҳи томонидан қурилган. Бу иқлим ҳомийси яшил ранг нур таратувчи ойдир. Душанба куни ҳам унинг номи билан боғлиқ. Қасрдаги маликанинг кўриниши, кийган лиbosлари яшилдир. Унинг қомати ҳам сарв дараҳти сингари яшил.

Баҳром ҳам яшил рангга кирган. Шароб бадиий восита орқали яшил рангга ўхшатилган. У яшил ранг билан жилоланадиган зилол суви билан қиёсланади. Жом ҳам яшил, зумрад рангида. У Хизр ичган ҳаёт булоғига ўхшатилади. Хизр сўзининг ўзи ҳам арабча бўлиб «яшил», «яшил бўлиш» маъноларини англатади.

Алишер Навоийда Баҳром сесланба куни тўртинчи қасрда вақтини ўтказади.

Бу ерда ҳамма нарса қизил ранг орқали ифодаланган, қизил рангга хос бўлмаган сўзлар ҳам қизилга мослаб тасвиrlанган. Баҳром дам оладиган жой — Қизил қаср. Тўртинчи иқлим шоҳи томонидан қурилган. Бу иқлим қизил рангли сайёра Баҳромга мансуб. Марс сесланба куннинг ҳомийси ҳисобланади. Баҳром билан вақтни хушчақчақлик билан ўтказаётган гўзал қизнинг лиbosлари ва умуман қиёфаси қизил ранг билан безанган. Унинг гўзаллиги ҳатто қуёш билан қиёсланмоқда, лиbosлар эса қуёш ботаёттанидаги шафақقا ўхшатилган. Жомнинг ранги ҳам қизил, ундаги шароб ҳам қизғиш. Баҳромнинг кийимлари ҳам қизил, кўзлари эса майдан қизарган.

Е. Э. Бертельснинг таъкидлашича, Низомий ўз достонида қизил ранг орқали рус маликасини назарда туттан, чунки, Низомийнинг «Ҳамса»га кирган сўнгти «Искандарнома» достонида бу ҳақда анча батафсил маълумотлар келтирилиб, улар қизил ранг билан боғланади.

Алишер Навоий «Сабъаи сайёр» достонининг кейинги ҳикояси чоршанба куни билан боғланган.

Бу ўринда шоир ҳамма воқеа ва ҳодисаларни кўк

ранг билан безайди. Қаср кўк, унинг гумбази ҳам мовий. Бешинчи иқлиминг ҳомийси Меркурий сайёраси бўлганлиги учун у ҳам кўк. Чоршанба кунининг рамзий ранги кўк. Баҳром кўк қасрга мовий ранг либос кийиб киради. Унинг атрофидаги ҳамма нарсалар ҳам кўк рангда.

Кейинги кун ҳикоясини Навоий сандал қасрида гапиради:

«Пайшанба куни Баҳромнинг сандалосо хилъат била гулшани сандалбўйда ором тутуб сарви сандал насим билан бодай сандал шамим ичмак ва ул сандаллар лахлахасидан димоги муаттар бўлуб кўзи уйқу майли қилмоқ».

Сандал ҳиди таралиб турувчи гулшан олтинчи иқлим шоҳи томонидан қурилган Сандал қасрдир. Бу иқлиминг ҳомийси Юпитер сайёрасидир. У пайшанба куни билан боғланган. Баҳром ҳам мана шу сандал рангига мослашиб кийинган. Унинг билан вақтни хушчоғликда ўтказаётган малика ҳам сандал либосда. Ундан сандал ҳиди уфуриб туритти. Шароб таъмидан ҳам сандал ма-заси келмоқда. Ҳатто Баҳромнинг руҳий ҳолати ва воқеаларнинг кечиши ҳам сандал рангига ҳамоҳангдир.

Еттинчи оқ рангта бағишланган бобнинг сарлавҳаси куйидагича ифодаланган:

«Одина куни Баҳромнинг кофурний асвоб била мушкин зулфи кофурний либос била тахти ож узра жоми биллуридан бодай кофур мизож ошом қилғони ва ул кофур корликдин ҳижрони ўти таскин топиб ўз ғазоли мушкбўсидин хабар топқони».

Алишер Навоий оқ ранг орқали Дилоромнинг Баҳромга бўлган пок севгисини тасвирлайди.

Хулоса қилиб айтганда, ранглар тимсоли асарнинг бошланишидан то охиригача маълум эстетик тартибда баён этилиб, мақсад бадиий воситалар орқали янада чуқур қилиб ўқувчига тақдим этилган.

Сайдбек ҲАСАНОВ,
ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги
Давлат адабиёт музейи директори,
филология факулти доктори, профессор.

Рубоийлар

* * *

Гар ошиқ эсанг зебу такаллуфни унут,
Яхшию ёмон ишда тахаллуфни унут.
Ўткан гар эрур ёмон таассуфни унут,
Келган гар эрур яхши тасарруфни унут.

* * *

Ёшимға бағир қони чу эрди монанд,
Күз асрәди ёшдек бўлуб андин хурсанд.
Турмади кўзумда еткач ул сарви баланд,
Бўлмас киши фарзанди кишига фарзанд.

* * *

Дедим зақанинг тутуб, сақоғингни ўпай,
Кўз қошингта суртубон қабоғингни ўпай.
Гулдек юзунг ислабон дудоғингни ўпай,
Йўқ, йўқ-йўқ, агар десанг, аёғингни ўпай.

Ватандан яхши ёр бўлмас

*Гурбатда гарib шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.
Олтун қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикандек ошён бўлмас эмиш.*

Биринчи байтда келган “гурбат”, “гариб”, “шодмон”, “шафиқ” каби араб ва форс тилларидан ўзлашган сўзларни қўллашда улуғ шоир ғоят маҳорат кўрсатади ва ифодаланиши лозим бўлган ғоявий ниятни қабариқ гавдалантиришга эришади. Мисраларни ташкил этган ўша таянч сўзларнинг гариблик, кимсасизлик, мусофирилик, ўз ватанидан узоқда қолишлик каби маъно жилолари ҳар қандай шеърхонни ҳам ҳушёр тортиради. Мисраларда зидловчи маъно ташувчи сўзлар (шодмон, шафиқ ва меҳрибон) ни қўллаш орқали айтилмоқчи бўлган мақсад янада қувватлантирилади. Яъни гарибликда, мусофирилик ва дарбадарликда юрган одамнинг кўнглига шоду хурсандлик сифмаганидек, унинг истиқболига ҳеч қандай меҳру-шафқат ва мурувват ҳам келмайди. Рубоийнинг иккинчи байтида эса бадииятта алоҳида урғу берилади. Биринчи байтдаги бўлиқ мазмун ўқувчига рангин манзараларда тақдим этилади. Бу байтда ҳам қарама-қарши маъноли сўзларни қўллашсанъатига урғу берилади, айниқса, “олтун қафас”, “қизил гул”, “тикон” ва “ошён” сўзу ибораларини қўллашда бундай уриниш ёрқин намоён бўлади. Қафас кичик жониворларни сақлашга мўлжалланган, хивич, ёғоч, ип ва симдан тўқиладиган хонача. Борди-ю шу хонача тиллодан бунёд этилиб, ичига қалбга хуш ёқадиган, қизил гул қўйилиб, безатилсада, булбулга у манзур эмас. Чунки, бу митти жонивор эркидан, ватанидан узиб олинган ва диққинафас қафасга тиқилади. Бундан кўра булбул учун кенг саҳро бағридаги янтоқзорлар ва уларнинг шохларига мустаҳкамланган инлари ҳар қандай кўркам ошёнлардан минг карра афзал кўринадир. Чунки Ватан тупроғидаги эрк-у озодликнинг ўрнини ҳеч қандай мансабу моддий неъматлар боса олмайди. Айни таъкидни рубоийдаги Булбулга нисбатан ҳам қўллаш жоиздир...

Таҳлил этилаётган рубоий ёзилиши тарихи нуқтаи

назаридан улуг шоир ҳаётининг ёшлик даврига тўғри келади. “Ҳазойин ул-маоний”ни тартиб берган муаллиф унга каттагина “Дебоча” ҳам ёзган. Ана ўша дебочада мажмуя таркибини ташкил этган ёшлик ажайиботлари маҳсали бўлган (“Фаройиб ус-сифар”) шеърларнинг ёзилишини 7, 8, 20; йигитлик даври нодирликларини (“Наводир уш-шабоб”) самарасини 20–35; умрнинг гуллаган даври меваларини (“Бадойи-ус-васат”) 35–45; умр интиҳоси (Фавойид-ул кибар) фойдаларини 45–60 ёш тарзида белгилайди. Шундай экан “Фурбатда” рубоийсининг яратилиши даврини 1448–1449–1468–1469 йилларга нисбат бериш мумкин. Шу ўринда табиий бир савол туғилади:

Рубоийда ифодаланган мусофират изтиробларининг боиси нимада?

Бу жумбоқларга жавоб топишда улуг шоирнинг таржимаи ҳолидаги айрим лавҳалар кўмакка келади. XV асрнинг иккинчи ярми бошларида Ҳирот пойтахт Хурросон давлатини эгаллаган темурий Абулқосим Бобур мирзо 1456-йилда ўз қароргоҳини Машҳадга кўчиради ва ўзи билан Ҳусайн Бойқаро ҳамда Алишер Навоийни олиб боради. 1457 йилда тождор тасодифан вафот этади. Бу ўртада Сабзавор вилоятида ҳокимлик қилаётган Алишернинг отаси Фиёсиддин Баҳодир ҳам фоний дунёни тарк этади. Мусибатлар гирдобида қолган умидли шоир Машҳадда қолиб, таҳсилини давом этириди. Аммо бу йилларни Алишер Навоий тақдири учун мусофират даври деб айтишга асос йўқ, негаки у Хурросон давлати худудида яшаётган эди. Алишер Навоий таржимаи ҳолидаги мусофират даврини аниқлашда Заҳириддин Мұхаммад Бобурнинг “Бобурнома”сидаги мана бу ишоралари аниқлик киритиши мумкин. Мазкур шоҳ асарда муаллиф Алишер Навоийга доир қимматли маълумотлар бериб, ёzádi:

“...Билмон, не жарима била Султон Абусаид Мирзо Ҳиридин ихроj қилди”.

Бобур Мирзо таъкидлаган ва араб тилидан олинган “ихроj” сўзининг лугатлардаги “чиқариш, ҳайдаш, сургун, хориж этиш” каби талқинлари инобатга олинса, Алишер Навоийнинг 1465/1466 йилларда Ҳиротдан сургун қилинганлиги аёнлашиб қолади. Бобур Мирзо маълумотлари давомида шоирнинг Самарқандда яшаган-

лигини ҳам таъкидлайди, шундай экан Абу Саид Мирзо Алишер Навоийни Самарқанд пойтахт Моварауннар давлатини бошқараётган ўғиллари Султон Аҳмад ва Султон Маҳмуд Мирзолар назорати остига юборган кўринади. Улуф шоирнинг 1482-йилда ёзилган “Вақфия” асаридаги ўз эътирофига кўра, 1468-йилнинг охирида Ҳирот таҳтини эгаллаган Султон Ҳусайн Бойқаро “давлат маншури” (давлат ёрлиғи, фармони) юбориб, Алишер Навоийни Самарқанддан сўраттириб олгунта қадар ихрожда яшаган.

Қалби илоҳий илҳом ва бадиий мўъжизалар завқи билан лиммо-лим ва забардаст ижодкор сифатида шаклланиш пиллапояларини бошидан кечириб ултурган мусофиратдаги Алишер Навоий учун ҳар қандай кичик уринишлар ҳам жиддий таъсир ўтказган. Тўгри, Ҳиротда яшаётган отахони, яқин маслакдоши дарвеш Саид Ҳасан Ардашернинг, муршиди комил Ҳожа Убайдуллоҳ Аҳрор Вали ва фақиҳ Файзуллоҳ Абулайсийларга ёзган мактубидан сўнг, Алишер ҳазратларининг ижтимоий ҳаётида ижобий силжишлар юз берди. Аммо, Ватан соғинчи уни тарк этмади. Бадиий яратмаларида ўчмас из қолдирди. “Ҳайрат ул-аброр”нинг 11-мақолотидаги мана бу сатрлар ҳам мусофирилик йилларининг ўчмас хотираси сифатида мисраларда муҳрланган эди.

Халқ кўпу йўқ бири ёри аниңг,
Кўздин учиб шаҳру диёри аниңг.
Кўча кўпу эв кўпу бозор ҳам,
Билмайин улким қаён ургай қадам.
Сайр этиб ақшомғача бетўшае,
Чун бўлуб ақшом тутубон гўшае.

Ушбу мисраларнинг “Фурбатда” рубоийси билан жўровоз эканлиги шубҳа уйғотмайди, албатта. Ҳуносада айтиш жоизки, улуф шоирнинг тўртгина сатрда муҳрланган Ватаниномаси ва уларга ҳамоҳанг бўлиқ мисралари аждодларимиз хоки ётган муқаддас юртни жон қадар азиз тутишга ундаши билан мароқлидир.

Рахим ВОҲИДОВ,
филология фанлари
доктори, профессор.

“...Тила хилвату, анжуман ичра бўл”

Ватан туйғуси, баркамол шахс, ижтимоий адолат foялари маънавиятимизнинг буюк намояндаси — Алишер Навоийнинг бой ва серқирра ижодида ўзининг бадиий-эстетик ифодасини топган. Шу боис у бутун онгли ҳаёти ва ижодий фаолияти давомида Ватан равнақи, ҳалқ фаровонлиги учун қурашди. Жаҳолат, зулмга қарши қурашнинг оқилона воситаси сифатида эзгу foяларни кенг тарғиб қилиш учун сўз санъатининг бой имкониятларидан моҳирлик билан фойдаланди.

Ҳазрат Навоий талқинида Ватан фақат инсоннинг киндик қони тўкилган замин, мамлакат ҳудудигина эмас, балки заҳматкаш ҳалқ (эл-улус), унинг маънавий маданияти, тарихи, она тилидир.

Навоий нақшбандийликнинг “хилват дар анжуман” мақомотини янгича мазмун билан бойитар экан, комилликка интилевчи шахс зоҳиран ҳалқ билан (анжуманда) бўлса ҳам, ботинан Ҳақ ёди билан, яъни илм-маърифат ҳосил қилиш тилаги билан яшаши лозимлигини таъкидлайди:

*Мусоғир бўл, аммо Ватан ичра бўл,
Тила хилвату, анжуман ичра бўл.*

Улуғ мутафаккирнинг таъкидлашича, маънавий камолот сари интилиш чинакам инсоний ҳаётнинг маъносидир; ёруғ дунёга келиб, комилликка эришмаслик худди ҳаммомга покланиш учун кириб, нопок чиқиши кабидир.

Ҳамма замонларда ҳам улуғ мутафаккирлар жўмардлик, сахийлик, меҳр-муруват, футувват (мардлик) ва камтаринликни комиллик белгиси сифатида улуғлаганлар. Ҳазрат Навоийнинг таълим беришича, ўзи емай бошқаларга едириш — муруватлилик, одамларга хизмат қилиш ва буни миннат қилмаслик футувват (мардлик) белгисидир:

*Муруват — барча бермакдир, емак йўқ,
Футувват — барча қилмакдир, демак йўқ.*

Алишер Навоий талқинидаги муруват ва футувват сингари фазилатларнинг мамлакатимиз ҳаётида ўзига хос тарзда намоён бўлаётгани эътиборга лойикдир. Хусусан, 2012 йили кам таъминланган оиласаларни қўллаб-

кувватлаш мақсадида уюштирилган “1000 та никоҳ ва 1000 та суннат тўйи” лойиҳаси тантаналари замирида улуғ шоир орзуларининг ҳаётийлиги мужассам.

Шоир тамаъирликни сахийлик ва олийхимматлика қарши қўяр экан, тамаъирлик барча ижтимоий иллатлар (каззоблик, қаллоблик, ёвузлик, жоҳиллик, қашшоқлик)нинг бош сабабчиси деб ҳисоблади: та-маъирлик касофатидан мамлакат парокандаликка, элу юрт қашшоқликка учрайди; қаноат қилган кишилар эса иззат топадилар:

*Элни хор айлаган тамаъ билғил,
Доимо азза ман қанаъ билғил.*

Мутафаккирнинг уқтиришича, иймон-эътиқодли кишиларгина инсоф-диёнатли, меҳр-шафқатли ва оқибатли бўладилар; инсофсиз одамларнинг феълу авторида нуқсондан бошқа нарса бўлмайди:

*Кимдаки инсоф йўқ – инсон эмас,
Мунисиз авторида жуз нуқсон эмас.*

Шоир Ватан равнақи, унинг порлоқ истиқболини комил инсон шахсининг шаклланиши билан, илм-маърифат равнақи билан боғлар экан, камтаринликни инсон камолотининг муҳим мезони деб ҳисоблади:

*Киши айбинг деса, дам урмагилки, ул эрур кўзгу,
Чу кўзгу тийра бўлди, ўзга айбинг зоҳир айларму??*

Ҳазратнинг уқтиришича, Ватан ободлиги, халқ фаровонлиги инсоннинг ўзлигини англашидан, ўз вужудини, руҳий оламини обод қилишидан бошланади:

*Ўз вужудингга тафаккур айлагил,
Ҳар не истарсан – ўзингдин истагил.*

Аён бўладики, бутун онгли ҳаёти ва сермаҳсул ижодини элу юрт баҳти учун бағишлаган улуғ мутафаккир ўзини Ватан ва халқ олдида доимо қарздор деб билди. Унинг ижодида муҳим ўрин эгаллаган ватанпарварлик, халқпарварлик, маърифатпарварлик foялари эса баркамол авлодни тарбиялашда муҳим манба бўлиб хизмат қиласеради.

Қодиркул РЎЗМАТЗОДА,
Фарғона давлат университети доценти.

Комиллик тимсоли, эзгулик рамзи

Ҳар бир миллат толеига бир ёки бир неча шундай улуг фарзандлар туғиладики, улар буюк ғайрати, мисслиз иродаси, теран ақл-идреки ва ибратли ахлоқодоби билан халқнинг ифтихорига айланадилар. Ҳазрат Алишер Навоий халқимизнинг ана шундай бетимсол даҳосидир.

Хўш, Навоий даҳосининг қайси қирралари уни буюк жаҳон сўз санъаткорлари сафига олиб чиқди?

Аввало, алломанинг адабиётдаги хизматини қайд этайлик. Унгача ижод қилган мумтоз шоирларимизнинг сафи сийрак, улар шуғулланган адабий жанрлар мундарижаси ҳам хийла гарib эди. Навоий даҳосининг майдонга келиши юзга яқин истеъдоллар юкини елкасига олди.

Навоий ижоди абадиятининг бош сири, бизнингча, унинг асарларида куйланган умумбашарий ғоялар: инсонпарварлик, ахлоқийлик, комилликдир.

Инсонпарварлик — инсонни ирқи, миллати, жинси ва ёшидан қатъи назар, хурмат қилиш, унинг баҳтсаодатини таъминлашга қўлдан келганча ҳаракат қилиш, ўзгалар баҳтиёргидан мамнун бўлишdir.

Ахлоқийлик, деганда Навоий фикрича, шахс учун бу ҳаёт-мамот масаласидир. Баҳт ва бадбаҳтлик, солиҳлик ва фосиқлик, олижаноблик ва ёвузлик, вафо ва жафо, ҳақ ва ботил, ҳамма-ҳамма нарса ахлоққа тегиши.

Комиллик — касбда моҳирлик, табобатда ҳозиқлик, ахлоқда камтарлик ва поклик, ақлда — ўқиш ва уқиш риёзати билан мисллиз юксалишdir. Бу даражадаги инсон ўқиб маърифатли бўлишдан юксак баҳт йўқлигига амин бўлади.

Ва ниҳоят унинг шахсидаги мисллизликка келсак: Навоий ўз саҳовати билан Ҳотами Тойи саргузаштларини чўпчакка айлантирган сиймо эди. Унинг шиори қўйидаги мисраларда аниқ акс этган:

*Эй Навоий, олам аҳлида тамаъсиз йўқ киши,
Ҳар кишида бу сифат йўқтур — анга бўлғай шараф.
Сен агар тарки тамаъ қиласанг, улуг ишдур буким,
Олам аҳли барча бўлғай бир тараф, сен — бир тараф.*

Навоий ўз шахсидан тамаъ деган ахлоқий касаллиқдан халос инсон бўлган. Ана шу фазилати билан ҳам у абадий эҳтиромга лойикдир.

Айтишларича, Навоий ўз маблағларининг 98 фоизини халқ фаровонлиги йўлида эҳсон қиласар, икки фоизини эса шахсий эҳтиёжларига сарфлар экан. Бу ҳақда ҳазрат шундай сатрларни ёзадилар:

*Жоҳ аҳли, фақр ичра Навоийга иқтидо —
Айлангки, бу тариқа анга келди муҳтараъ.*

Яъни, эй давлатмандлар, фақрда (сахийликда) сиз Навоийга эргашинг. Чунки бу йўсин унинг ихтиросидир. Бу “ихтиро” қуйидаги икки байтда ҳам айтилган:

*Иzzat тамаъ ким айласа тарқ этмайин тамаъ,
Ул хорлиққа музисб эрур: “Азза ман қанаъ”.
Тухми тамаъки хорлиқ ўлмиш унинг бари,
Сен бўйла хор тухмин экиб, қилима гул тамаъ.*

Бу сатрлардан яна бир бор маълум бўладики, Навоий биз учун адабий даҳогина эмас, ахлоқий намуна-гина эмас, комиллик тимсолигина эмас, эзгулик рамзигина эмас, балки фаолиятимизнинг барча жабҳаларида кўз-кулоқ бўлиб туришга чорловчи виждоннинг огоҳлантирувчи қўнфироғидир. Шу маънода, кўплаб хорижлик мутахассислар, жумладан академик Конрад Навоийни етказиб берган халқ баҳтиёрлигини алоҳида қайд этадилар...

Ваҳоб РАҲМОНОВ,
филология фанлари номзоди.

Юксак фоялар ҳазинаси

Бобоқалонимиз ҳазрат Низомиддин Амир Алишер Навоий ўзининг бутун ҳаётини инсон бахту саодати, жамият фаровонлиги ва юрт осойишталиги учун тўла-тўқис бахшида этди. У қўлига қалам олар экан, инсонийлик шарафи ва мастьулияти ҳақида сўз юритди. Унинг фикрича, барқарор давлат ва намунали жамиятни қуришда мукаммал ахлоқ ва илм эгаси бўлган ёшларнинг ўрни бекиёс. Шунинг учун у ўз замонаси-нинг илмга, ҳунарга интилувчан ёшларини ниҳоятда ардоқлар эди. У ўз даврида юксак фазилатлар эгаси

бўлган темурий шаҳзодалардан Бадиuzzамон Мирзо, Шоҳ Фарид Мирзо, Заҳириддин Мұхаммад Бобур Мирзоларга бафоят меҳр қўйган.

Шоир “Ҳайрат ул-аброр”да Бадиuzzамон Мирзога, “Фарҳод ва Ширин” достонида Шоҳ Фарид Мирзога, “Лайли ва Мажнун” достонида Султон Масъуд Мирзога насиҳатлар қилади. Яъни, “Ҳамса”да ана шу шаҳзодаларнинг бадиий тимсолларини яратди. Фарҳод, Фарруҳ, Ахий, Қайс, ёш Искандар образлари Навоий меҳр қўйган темурий шаҳзодаларнинг бадиий тасвиirlари эди. Шоирнинг фикрича, давлат мустаҳкамлиги ва жамият равнақининг асосий талабларидан бири — бу шаҳзодалар ва бўлғуси давлат арбоблари тарбиясига чуқур киришмоқдан иборатdir. “Муншаот” асарида Навоийнинг Султон Ҳусайн Бойқаро, валиаҳд шаҳзода Бадиuzzамон Мирзога давлат ишларини юритиш соҳасидағи маслаҳат ва насиҳатлари акс этган мактублар жойлаштирилган. Шоир шаҳзодалар тарбиясида нималарга эътибор қилмоқ кераклигини аниқ таъкидлайди.

Навоий тасвиридаги Ширин ҳар жиҳатдан гўзал инсон. Унинг маънавий дунёси ва уни ўраб турган муҳит Фарҳодга мос, гўзал ва юксак даражада. Шоир бу икки бадиий тимсол мисолида ҳам ўз даври учун, ҳам ўзидан кейинги барча даврлар учун ибрат бўла оладиган комил инсонлар тасвирини яратди. Алломанинг фикрича, бу инсонлари илм камолот даражасига етказган. Фарҳоднинг ёшлиги ҳақида сўзлар экан, шоир унинг илмга бўлган иштиёқини олқишилаб:

*Ўқуб ўтмак, уқиб ўтмак шиори,
Қолиб ёдидга сафҳа-сафҳа бори,*

дейди.

У “Ҳайрат ул-аброр”да “илм” сўзидаги ҳарфларни қўёш, ой, кундуз, дея шарҳлайди. Шоирнинг назарида илмнинг бор-йўғи ёргуликдан иборат. Илм жаҳолат түнини ёритади.

Инсонийликнинг шартларидан бири илм бўлса, бири — ишқقا садоқат дейилади:

*Ёрки бор, анда вафо бордир,
Умр деган, ёри вафодордир.*

Шоир бу тушунчани жуда кенг ифодалайди. Унинг

наздида ишқ инсонларга, касб-корга, ота-онага, дўстга нисбатан бўлиши мумкин. Аммо, унинг асли, моҳияти поклик бўлмоғи лозим:

*Ошиқ ани билки, эрур дарнок,
Ҳам тили, ҳам кўзи-ю ҳам кўнгли пок.*

Хуллас, шоир асарлари ҳар жиҳатдан фоялар хазинасидир. Унда ҳар нуқтаи назардан комил инсон зукко ўқувчи кўз ўнгидага гавдаланиб туради.

Дилором САЛОҲИЙ,
филология фанлари доктори.

Умрни ғанимат бил

Дунё, унинг моҳияти, ҳийла-найранглари, ҳар тусга кириб инсонни йўлдан уриши, унга кўнгил боғлаш хато эканлиги, бебаҳо ҳаётга ошиқлик бир умр ҳаловат нималигини билмай елиб-югуриб, ғаму қайғу чекиб, охир-оқибат пушаймонликка сабаб бўлиши билан боғлиқ байтлар Навоий ижодида кўп учрайди. Бу борадаги фикрларини у ҳар гал янги, оҳорли ва кутилмаган тимсолу ташбеҳлар воситасида гўзал ва таъсирчан ифодалайди. Чунончи:

*Дунёдин ўт, Навоий, осойиш истар эрсанг –
Ким, шуғен ҳар неча кўт, юз онча ғам турубтур.*

“Эй Навоий, жонинг осуда бўлишини истасанг, бу дунёнинг баҳридан ўтки, унга қанча кўп машғул бўлсанг, ўшандан юз баробар ғаму ташвиш олдингдан чиқаверади”.

Ниҳоятда ҳаётий ва ҳеч қачон ўз аҳамиятини йўқотмайдиган фикр. Тўғрими? Чиндан ҳам, тирикчилик ҳою ҳавасларига қанчалик кўп берилсангиз, у сизни шунча кўп ўз домига тортиб кетади. Ҳаёт кувончу ташвишлари ҳеч қачон тугамайдигина эмас, камаймайди ҳам: бирини ҳал қиласангиз, иккинчиси, иккинчисини амалласангиз, учинчиси чиқиб тураверади ва шу тариқа умрингиз охиригача уларнинг оқими ва босими сусаймайди.

Бу жиҳатдан Фаридиддин Атторнинг бир ривояти диққатга сазовор. Унда айтилишича, бир очкўз одам бутун умр югуриб-елиб, тиним билмай уч юз минг тилла жамғарибди.

— Ана зәнди сөгимни узатиб, қолган умримни роҳат-фароғатда ўтказсам бўлади. Пулим етиб ортади, — деб режа тузиб ўтирганида ногаҳон эшик тақиилаб қолибди. Очса, остоңада ажал фариштаси турибди. Худонинг зорини қилибди:

— Наҳотки, дам олиш нималигини билмай минг бир азобда шунча мол-хазина йиғсаму ундан баҳраманд бўлмай ўлиб кетавераманми?!

Азроил унинг бақир-чақирларига парво қилмай жонини олишга киришибди.

Пул бандаси ёлворишга ўтибди:

— Ҳеч бўлмаса, бир оғиз сўз ёзиб қолдиришим учун бир нафасгина изн берсанг-чи!... — дебди.

Изн теккач ғофил одам шундай сўздарни ёзган экан:

— Эй одамлар! Мен бир умр ҳаловат нималигини билмай пул йиғиш кўйига тушдим. Эвазига бор-йўғи пушаймон бўлишу тавба қилишга етгулик бир нафасгагина мұяссар бўлдим. Муроду мақсадимга етолмадим — ўзим хоҳлагандай давру даврон суролмадим. Бас, сизлар кўзингизни очиб, азиз умрнинг ҳар дамини фанимат билинглар...

Албатта, инсон умри хатолар, адашишлар, йўқотишишлар силсиласидан иборат. Шунинг учун ҳам Шайх Саъдий: “Қани эди, инсонга икки марта умр берилса-ю, бирида тажриба ҳосил қилиб, қилган хатоларингдан хулоса чиқариб, иккинчисида ўзинг хоҳлагандай хатою адашишлар, йўқотишу кулфатлардан холи мазмунли, хуш-курсанд умр кечирсанг!” дейди.

Навоийдек дурдона асарлар биттан даҳо шоир ҳам: “Эй Навоий, сендеқ эткан зоеъ айёми шабоб, Суди ўйқ анжум киби ашки надомат шоми шайб.”

Кўринадики, ўтган умрдан қониқмаслик, амалга оширган ишларидан кўнгли тўлмаслик туйгулари, армонга айланган орзуларидан афсусланиш ҳисси улуг Навоийга ҳам бегона эмас экан...

Эрғаш ОЧИЛОВ,
филология факлари номзоди.

Беш ҳикмат

- * Нечук билмай дегай сўз ахли ҳикмат,
Хусусан, сўрса они ахли давлат.
- * Жаҳондин, кўрки, кимлар ком олибдур,
Бу эски дайр кимлардин қолибдур.
- * Йиқилса ҳужра, бўлсун қаср обод,
Куруса сабза, бўлсун сарв озод.
- * Гул борса, чаманга бўлмасун дард,
Кун ботса, фалакка етмасун гард.
- * Не қилғоли кимгаки ниятдурур,
Бурун шарт анга қобилиятдурур.

Муҳаббат тилсими

Ширин ҳамиша атрофидаги тўрт юз қиз билан бирга сафарга чиқар эди. У Гулгун лақабли отига миниб, бу гал Фарҳод ариқ қазиётган тоқقا етиб борди. Ширин билан Фарҳоднинг учрашуви бундай тасвиirlанади (Ширин сўз бошлийди):

Ки: “Эй нодир йигит оғоқ ичинда,
Ягона чархи нили тоқ ичинда!

Аён ҳолингда кўп-кўп булъажаблик,
Ажабдин ҳам ажаб ранжу тааблик.

Не сен ўхшаб жаҳонда бир кишига,
Не қилған ишинг ўхшар эл ишига.

Бу ишким, биз демай бунёд этибсен,
Бағоят кўнглумизни шод этибсен.

Бўлур эрдук ҳусули ичра ожиз,
Хунар эрмас, кўлунг кўргузди мўъжиз.

Агар юз қарн узройин бўлоли,
Нетиб бир кунчилик узринг қўлоли.

Ишинг узрида юз биздек ўтонғай,
Не биздин, тенгридин олингға ёнғай”.

Шундан кейин Ширин бир товоқ жавоҳир сўради,
уни Фарҳоднинг бошига сочди. Фарҳод ҳам Ширинни
кўриб, айниқса, унинг бу ширина сўзларини эшлитиб,
тамом беором бўлди. Ҳаяжон аро деди:

Деди: “Жонпарвар анфосингдин ўлдум,
Унингдин, умр ранжидин қутулдум.

Не англайким, қаю маҳрӯ экансен,
Ичим қон айлаган сенму экансен!?

Мени фурбат аро бечора эткан,
Диёру мулқдин овора эткан,

Чиқиб жоним унунгдин бўлғач огоҳ,
Юзунгни кўрмай ўлдим оҳ, юз оҳ!”

Анингдек оҳ тўфонин чиқорди
Ки, маҳвашнинг ниқоби елга борди.

Кўрунгач ул жамоли оламоро,
Анинг матлуби бўлди ошкоро.

Ҳамул эрдики, мафтун бўлмиш эрди,
Кўруб кўзгуда мажнун бўлмиш эрди.

Бировким акс кўргач ҳуши кетса,
Ўзин кўргач, нетонг, жон таркин этса.

Бировким бўлса майнинг зикридин маст,
Нетонг, ичканда бўлса ер уза паст.

Чу Фарҳод ул пари эрканни билди,
Чекиб ўтлуқ фифон андоқ йиқилди...

“Фарҳод ва Ширин” достонидан.

Рубоийлар

Лаълингни қилиб нуктасаро, эй қоракўз,
Ишқ аҳли ҳаётига яро, эй қоракўз.
Чекма яна сурма кўз аро, эй қоракўз,
Эл қонига қилма кўз қаро, эй қоракўз.

* * *

Жоним аро ўт лаъли сухандонинг учун,
Юзум уза кавкаб маҳи тобонинг учун.
Кўксумда алиф сарви хиромонинг учун,
Сўзлаб, юз очиб кел бу тараф жонинг учун.

* * *

Эй боди сабо, агар ҳаво айлагасен,
Гулшанға етарни муддао айлагасен.
Сарв оллида ер ўпуб дуо айлагасен,
Гул қошида қуллуғум адo айлагасен.

* * *

Ҳам жисминга заъф бўлса жоним садқа,
Ҳам жонинга жисми нотавоним садқа.
Сарвингға шикаст ўлса равоним садқа,
Йўқ-йўқки, санга жону жаҳоним садқа.

Яхшилар ҳайрати

Алишер Навоий ўз асарларида борлиқ ва инсонигат, унинг пайдо бўлиши, яратилиши ҳақида фалсафий дунёқарашини баён этади. Айниқса, бу қарашлар “Ҳайрат ул-абброр” достонида анъанавий муқаддимотларнинг таркибий қисми бўлган муножотларда яқзол ўз ифодасини топган.

*Ҳам тўққиз афлокни чектинг рафиъ,
Ҳам курраи хокни ёйдинг васиъ*

Назаримизда Алишер Навоий ушбу байтларда борлиқнинг Ер, Осмон, Юлдузларнинг пайдо бўлиши, вазифаси, аҳамияти хусусидаги ўз мушоҳадаларини тасаввуф тариқати нуқтаи-назаридан шарҳлайди.

*Ганжинг аро нақд фаровон эди,
Лек боридан ғараз инсон эди.*

Байтдаги “ғараз” сўзи ушбу ўринда мақсад, ният маъноларини англатмоқда. Оламдаги мавжуд барча нарсалар яратганинг хазинаси, бу хазиналараро энг қимматбаҳо бойлик — инсон, қолган барча бойликлар унинг манфаатларига хизмат қилмоғи лозим.

*Маърифатинг ким қила олмай сифат,
Қилдинг ани орифи ул-маърифат.*

Шоирнинг назарида худо қанчадан-қанча мавжудоту маҳлуқотлар яратди. Яратгандаридан ҳеч бири унинг на моҳиятидан, на илму-маърифатидан хабардор, улар ичра фақат инсонгина Ҳақ моҳиятини, маърифатини билгувчиidir, англовчиidir. Чунки Оллоҳ одамни шундай яраттан.

Навоий бу олам ичра буюк ихтиро — муқаддас инсон ҳақидаги ўз қарашларини баён этиб, Оллоҳнинг йўқлиқдан борлиқни бунёд этганини, бу борлиқ олий сифатли гавҳар янглиғ гўзалликка мойиллигини айтади. Гарчи барча мавжудотлар гўзал, нафис ва латиф яратилган бўлса-да, уларнинг барчасидан-да инсон улуғ, мўътабар ва шарофатли эканлиги тараннум этилмоқда:

*Барчасини гарчи латиф айладинг,
Барчадин инсонни шариф айладинг.*

Алишер Навоийнинг бугун борлиқ табиат ва инсоннинг яратилиши, пайдо бўлиши ҳақидаги қарашлари Ҳақни таниш сари интилган шоирнинг маънавий дунёси тажассумидир.

Шаҳноза НОРҚУЛОВА,
Термиз давлат университети ўқитувчisi.

Илмга мұхаббат, ота-онаға ҳурмат

Хазрат Алишер Навоий асарлари улкан маңнавий қомусга ўхшайды. Гарчи бизни беш асрдан зиёд вақт ажратиб турған бўлса-да, шоир асарларидан ҳар қандай муаммоларга ечим топамиз. Шоир даҳосининг чек-сиз қудратидан ҳайратда қоламиз.

Шоир комил инсон ва мукаммал жамиятни орзу қилди, унинг бу орзулари ғазал ва рубойларида, “Хамса” достонларида, Лисон ут-тайр”, “Маҳбуб ул-кулуб”, “Назм ул-жавоҳир”, “Арбаъин” каби ўнлаб асарларида ўз ифодасини топди. Шоир жамият мукаммал бўлиши учун, аввало, инсон комиллик касб этмоғи лозим, деб ҳисоблади. Навоийнинг фикрича, инсон умри капалак умридек ниҳоятда қисқа. Инсон дунёга келар экан, шу қисқа умри давомида илм ва ҳунар ўрганмоғи, ўзида энг яхши фазилатларни мужассам этмоғи шарт.

Мутафаккир шоир назмий ва насрый асарларида комил, яъни ҳар томонлама мукаммал инсонга хос бўлган фазилатларни тараннум этади. Булар саҳоват, меҳр-оқибат, иззат-ҳурмат, ростгўйлик, камтарлик, меҳнатсеварлик, илмга мұхаббат, ота-онаға ҳурмат каби хислатлардир. Айни чоғда кишилар характеристидаги ноинсоний кусурларни танқид остига олади.

Алишер Навоий инсонларни комилликка чорлар экан, аввало, унинг одоби ҳусусида кўп тўхталади. Унинг фикрича, инсон одобини белгиловчи ёрқин фазилатлардан бири ота-онаға ҳурмат-эҳтиромдир:

*Иста ато йўлида фидо жон қўлмоқ,
Куллук аноға ҳам улча имкон қўлмоқ.
Зуҳди абад истасанг фаровон қўлмоқ,
Бил они ато-аноға эҳсон қўлмоқ.*

Она – табиатнинг шоҳ асарларидан, буюк мўъжизаларидан бири. У инсон зотини давом эттиришдек, фарзанд тарбиялашдек, инсоният келажагини таъминлашдек улуғвор ва масъулиятли вазифани зиммасига олган. Уни бажариш йўлида тогни кемириб, сувни симиради. Барча машаққату қийинчиликларни сабр-бардош билан енгиб ўтишга қодир. Она кулса, олам кулади, қадамлари остида “тупроқ гуллайди”. Шу боис

ҳадисларда “Жаннат оналарнинг оёғи остидадир” деб, бежиз айтилмаган. Навоий ҳам жаннатни орзу қилсанг, оналар оёғининг гарди бўлки, жаннат оналар оёғи остидадир, дейди:

*Оналарнинг оёғи остидадур,
Равзайи жаннату жинон боғи,
Равза боғи висолин истар эсанг,
Бўл анонинг оёғи туфроғи.*

“Садди Искандарий” достонида шоҳ Искандар дунёни эталлаб бўлгач, умри поёнига етганлигини англаб, ўлими олдидан онасига мактуб ёзди. Искандар мактубда дунёни бошдан оёқ фатҳ этиш истаги туфайли онасини айрилиқлар бағрига ташлаганлиги, ундан йироқ кетиб қийнаганлиги учун узр сўрайди. Аслида, эсимни таниган кундан бошлаб сенга ўғиллик қилсан, сенинг хизматингда бўлиб, остонанг тупроғида фидо бўлишни шоҳлик деб билсан бўлар экан, дея афсуснадомат чекади:

*Керак эрди, то кирди мағзимга ҳуш,
Хирад токи солди димогимга жўш,

Демон қилсан эрди ўғуллуқ санга,
Қабул айласам эрди қуллуқ санга.

Санга айлабон хоки даргоҳлиқ,
Анинг отин айтсан эди шоҳлиқ.*

Отанинг иззат-хурматини бажо келтирган, унга меҳрибонлик ва ғамхўрлик қилишни одат қилган фарзанд саодатманддир. Унинг бу одати ўз фарзандларига ўтиши шубҳасиздир:

*Фарзанд ато қуллуғин чу одат қилғай,
Ул одат ила қасби саодат қилғай.
Ҳар кимки атога кўп риоят қилғай,
Ўғлидин анга бу иш сироят қилғай.*

Алишер Навоий “Ҳайрат ул-аброр” достонида таъкидлашича, ота ва она дунёдаги энг буюк ва муҳтарам зотлардир. Уларнинг ҳурматларини ўрнига қўйиш, хизматларини қилиб, дуоларини олиб, панд-насиҳатларига ҳамиша қулоқ солиш ва амал қилиш ҳар бир фарзанд учун ҳам қарз, ҳам фарзdir.

Шоир ота-онага хизматни тенг қил, хизматинг қанча ортиқ бўлса ҳам, уни шунча кам деб бил, дея уқтиради. Отант олдида бошингни фидо қилиб, онанг боши учун бутун жисмингни садақа қылсанг арзийди! Икки дунёng обод бўлишини истасанг, шу икки одамнинг розилигини ол. Туну кунингга нур бериб турган инсонларнинг бирисини ой англа, иккинчисини қуёш. Уларнинг сўзларидан ташқари бир нарса ёзма, улар чизган чизиқдан бир қадам ҳам босма. Уларнинг хизматини одоб ва тавозеъ билан бажар, дея ўйт беради.

*Боини фидо айла ато қошиға,
Жисмни қил садқа ано бошиға.*

*Икки жаҳонингга тиларсен фазо –
Ҳосил эт ушбу иккисидин ризо.*

*Тун-кунунга айлагали нур фош,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш.*

*Сўзларидин чекма қалам ташқари,
Хатларидан қўйма қадам ташқари.*

Алишер Навоий “Ҳайрат ул-аббор” достонида ота-онанинг фарзанд олдидаги бурч ва вазифалари хусусида тўхталади. Аввало, фарзанд дунёга келгач, ота-она унга муносиб исм қўйиши зарур. Иккинчидан таълимтарбия бериш учун муаллим чақириши, шунингдек, болага меҳр бериши лозим. Ота-оналар фарзанд тарбияси учун масъулдирлар ва азалдан улар ўз бурчларини амалда бажариб келганлар. Ота-она фарзанд дунёга келган кундан бошлиб уни меҳр билан първариш қилади, унинг қорнини тўйдиради, устини бут қилади, нони бутун бўлсин дея илмли, маълумотли қилишга интилади. Бир сўз билан айтганда, бутун куч-кувватини, қудратини – борини фарзанди учун баҳшида этади. Шу ўринда беш қўл баробар эмаслигини ҳам назарда тутиш керак. Лекин бутун айрим ёшлар ота-она олдидаги бурчларини бажаряптими? Баъзан ўйлаб қоласан: бу – “тўқликка шўхликми?”. Фарзанди учун ўзини фидо қилган ота-онанинг хизматини қилиб, кўнглини овлаб, ширин сўз ва меҳрибончиликлар билан уларнинг дилини шод этишдан ҳам улуғроқ ва савоблироқ иш

борми?! Ота-онанинг иззат-хурматини ўрнига қўйиб, уларнинг розилигини олган фарзандга саодат ёр бўла-ди. Шоирнинг юқоридаги ўтитлари ота-онасини ранжитган, уларнинг ҳолидан хабар олишни унугтан айrim инсонлар учун сабоқ бўлса, уларни меҳр-оқибатли бўлишга чорласа ажаб эмас.

Ҳар жиҳатдан камол топган ёш авлодни тарбиялаш бугунги кун талабидир. Бу борадаги вазифаларни амалга оширишда аждодларимиз меросининг, хусусан, Алишер Навоий асарларининг ўрни бекиёс. Бугун шоир асарларини чукур ўргансак, мисралар қатидаги теран маъноларни англашга ҳаракат қилсак, шоирнинг инсон камолоти хусусидаги хулосаларининг магзини чаҳа олсак, уларни қай даражада ёшларимиз онгига синг-дира олсак, бу саъй-ҳаракатлар ёшларимиз характеристидаги айrim камчиликларни барҳам топтиришга, маънавий юксак ёш авлодни камолга етказишга ёрдам беради, деган умиддамиз.

Фарида КАРИМОВА,
Наманган давлат университети доценти.

Комил инсон орзуси

Ўз замонасдининг буюк мутафаккири бўлган Алишер Навоий назмга нисбатан насрый асарлар имконияти кенглигини яхши билгани учун, иккинчидан насрый асарлар реал ҳаёт воқейлигини чуқурроқ ва ҳар томонларма ифодалай олиш имконияти борлигини англаган ҳолда умрининг сўнгти ўн йилида “Муҳокамат ул-лугатайн”, “Мезон ул-авzon”, “Мажолис ун-нафоис”, “Рисолаи муаммо” илмий асарлари билан бирга, “Хамсат ул-мутахайирин”, “Холоти Сайд Ҳасан Ардашер”, “Холоти Паҳлавон Муҳаммад” каби автобиографик – меъмуар асарлар қаторида “Маҳбуб ул-қулуб”, “Тарихи мулуки ажам”, “Вақфия”, “Муншаот”, “Тарихи анбиё ва ҳукамо” сингари ижтимоий-сиёсий, фалсафий руҳдаги асарлари қаторида “Насоимул муҳаббат” асарида Шарқ файласуфлари, шоирлари, шунингдек, ўша давр ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим рол

ўйнаган турли соҳа классиклари ҳаётига оид маълумотлари келтирилган.

Айрим тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, бу асар Абдураҳмон Жомийнинг “Нафаҳот ул-унс...” асарларининг таржимаси эмас, балки, Алишер Навоий, устози Абдураҳмон Жоймий кўрсатмаси асосида, туркӣ тилда сўзлашувчи ҳалқлар талабидан келиб чиқиб, янги ва мустақил “Насойим ул-муҳаббат мин шамоим ул-футувват” (“Улуғлик хушбўйликларини таратувчи севги шабадалари”) асарини (901=1495–1496) ёзади.

Тўғри бу асарда олға суринган фикр ва мулоҳазалар Абдураҳмон Жомийнинг “Нафаҳот ул-унс...” асарига яқин бўлгани учун ҳам улардаги ғоя ва мақсадлар ҳамоҳангидир. Аниқроғи бир мақсадга бўйсундирилгандир.

Асарда тасаввуф тариқати қоидалари, тасаввуф аҳлига хос бўлган хусусиятлар ҳамда уларнинг ҳаётлигига оид лавҳалар, кичик-кичик ҳикоятларда даврнинг муҳим масалалари баён қилинади.

Адид аввало, тасаввуф аҳли ҳаёти, уларнинг қилган ишлари, меҳнатлари, касб-корлари ҳақида сўз юритиб, шундай ёзади: Шайхул машойих Шайх Абу Сайд Ҳарроҳ ўтук тикар эрди. Шайх Муҳаммад Саккокий пичноқчилик, Шайх Абу Ҳафз Ҳаддод темирчилик, Шайх Абул Аббос Омилий – қассоблик қилар, Шайх Иброҳим Ожарий ғишт қуювчилик билан, Шайх Банон ҳаммол, Шайх Абул Ҳасан-нажжор-чўп тараш усталик билан кун кечирганини ёзади.

Алишер Навоийнинг эътироф этишича мутасаввуфларнинг ҳалол меҳнат била кун кечиришлари, тўғрилиги, одоблилиги уларнинг фазилатидир. Шу билан бирга тасаввуф аҳли амал қилган шариат ва маърифат арконлари ҳақида яъни, Исломнинг тўрт рукни – шаҳодат калимаси, салоти ҳамса, закот, рўза ҳақида тушунча бериш баробарида, яна шу тарафига оид умумий қонун-қоидалар Кодекси-ахлоқ, одоб, юмшоқлик, мулоҳимлик, сабр, ризо одат ва кароматлар билан бирга кичик ҳикоятлар орқали уларнинг ҳаётига оид далиллар келтирилган.

Жумладан, Шайх Увайс Қараний Аллоҳнинг сўйган бандаси бўлгани учун яъни, у Аллоҳ томонидан

Куръонда айтилғанларни тұлиқ бажаргани учун бу мартабага эришади. Уни 70 минг фаришта ўраб Жаннатта олиб киради. Шайх Увайс Қараний Мұҳаммад (с. а. в.)-нинг Ухуд жангида бир тиши синганини әшитиб, ўттиз икки тишини синдирган. Шу муносабат билан пайғамбаримизнинг мұраққа – лиbosлари унга ҳадя қилинган.

Хожа Мұҳаммад Маъшуқ ҳам буюк шайхлардан бўлган. Кунларнинг бирида Шайх Абу Сайд Абулхайр Меҳнадин Тус шаҳрита борища бир дарвеш-шогирдини Шайх Мұҳаммад Маъшуқдан сўрашга юборади. Шайхнинг розилигини олгач, шаҳарга келиб Жомеъда амри маъруф қилмоқчи бўлади. Шайх Мұҳаммад Маъшуқнинг розилиги бўлмагани учун у ҳалқ орасида бирор сўз айтолмайди. Ниҳоят, Шайхнинг розилиги билан у сўзга киради.

Шайх Абу Абдуллоҳ Сомилийнинг хулқ-автори тўғрисида: Андин сўрдиларки; Авлиёлуллоҳни ҳалқ орасида не осор ва аломат бирла таниғайлар? Дедиким, такаллумнинг латофати била ва хулқнинг хушбўйлиғи била ва юзнинг тозалиғи била, нағснинг сахоси била ва эътирофнинг қиллати – озчилиғи ва узрининг қабули билаки, ҳар ким узр этса қабул қилғай ва шафқат тамомлиғи била барча элга шоҳ солиҳ ва толиҳ. Ва ҳамул дебдурким, дийдор дўстлиқнинг калитидур.”

Бу асарда инсон учун энг зарур бўлган ажойиб фазилатлардан бири тўғри сўзлик – эътироф этилади ва инсон ҳаёти пайтида фойда келтирувчи бир ҳикоят ҳам келтирилади. Ҳикоятда айтишларича бир имомзода Ҳажжож Юсуф таъқибидан қочиб келаётганида шайхлар тоифасига мансуб бир дарвеш уни вайронага беркитади. Қувиб келаётгандарга уни вайронада деса ҳам ишонмай, бизни алдаяпсан деб ғазабланиб ўтиб кетадилар. Улар кетгач, йигит чиқиб: “Нега мени ўзунг беркитиб, яна ўзунг айтиб бердинг?” – деб ўпкалаганида, дарвеш: “Менинг ростлигим барокатидин кутилдинг, энди билганингни қил!” – деб жавоб беради. Ҳикоятда тўғрисўзлик, ростгўйлик инсон учун буюк фазилатdir, дейилади. Шунингдек, асарда шайхлар тоифаси вакилларига берган айрим тафсилотлар – ибратли сўз, иборалар, уларнинг ҳаётида рўй берган ҳодисалар ҳам ибрат тариқасида кўрсатилади. Бу соҳада Шайх

Абу Усмон Мағрибийнинг тариқат йўлига ўтишга сабаб бўлган қўйидаги ҳодиса ибратлидир:

Шайх бир куни ити билан овга чиққанида, чанқаб идишдаги сутдан ичмоқчи бўлади, шунда ити ҳуриб унга йўл бермайди, иккинчи сафар ҳам шу ҳол рўй беради. Учинчи марта ит идишдаги сутни ичиб ҳалок бўлади. Кўрсаки идишдаги сутга илон заҳар солган экан. Итдан шу вафони кўргач, шу йўлни танладим, дейди Шайх.

“Куръон” ва “Ҳадис”да доимо оналарни ҳурмат қилиш, уларнинг меҳнатини эъзозлаш, ҳурматини жойига қўйиш ҳақида турли хил ривоятлар қелтирилган. Ҳажга бориш ниятида бўлган Исмоил Аббос деган киши йўлда Шайх Мўминни учратиб, ундан маслаҳат сўраганда: “Агар онанг бўлса, унинг хизматига боргина!, – дейди Шайх. – Агар бош тортсанг, мен эллик ҳаж қилибман – бош яланг, оёқ яланг ва зоду ҳамроҳсиз. Барчасини сенга бердим. Сен онанг кўнглини шодлигини менга бер?!?” – дейди.

“Насоим ул-муҳаббат”да тасаввуф тариқати вакиларидан Нақшбандия тариқатининг асосчиларидан бири Баҳовуддин Нақшбанд ҳақида, унинг таълимоти хусусида шундай дейилади: “Бу тақдир бирла андоғ таҳдид бўлдиким, Ҳақ субҳонаҳу ва Таоло маҳлуқотда бани одамдин шарифроқ ва битикроқ ҳалқ қилмайдур. Нечунки, маърифатуллоҳ ганжининг амини ва маҳрами улдур.”

Нақшбандий ўз тариқати ҳақида сўраганларга қуйидагича жавоб қиласди: “... Яна алардан сўрадиларки, сизнинг тариқатинингизда зикр жаҳр ва хилват ва саъмъ бўлур? Дедиларки: бўлмас! Яна сўрадиларки: – Сизнинг тариқатингиз биноси не ишгадур? Дедиларки, анжуманда хилват; зоҳир юзидин ҳалқ била ва ботин тарафдин Ҳақ субҳонаҳу ва Таоло била ... Дедиларки, аларга ҳаргиз қул ва дадак (чўри) бўлмас эрмиш ”.

Тасаввуф тариқати ҳақида сўз борганда, Алишер Навоий узтози Жомийдан ўрнак олганини эслаш ҳам кифоя. Сабаби Жомий ҳазратлари ҳам бу тариқатнинг йирик вакили бўлган.

Юқорида эслатганимиздек, Алишер Навоий “Насоим ул-муҳаббат”да тасаввуф тариқати foяларига эр-

гашиб, унга эътиқод қўйған шоир ҳақида ҳам сўз юритган. Жумладан, адаб Аҳмад ҳақида: Адаб Аҳмад турк элидин эрмиш. Кўзлари бутов эрмишки, асло зоҳир эрмас эрмиш... У лўбёға илк суртибдур ва дебдурки, қўй бўкрагифа ўхшайдур ва нўхатдин бармоғи била силабдурки итолғу бошиға ўхшайдур... турк улусида ҳикмат нукталари шоъдур. Назм тариқи била айтибдурмиш; анинг фавоидидиндор. Байт:

Сўнгакка иликтур, эранға билик,
Биликсиз эран ул иликсиз сўнгак.

Сайийд Насимий ҳақида қайғуриб мана бу сатрларни ёзган... тақлид аҳли ани мазҳабида қусур тўҳматига муттаҳим қилиб, шаҳид қилдилар. Машҳур мундоғдурки, терисини сўяр ҳукм бўлибдур. Ул ҳолатда бу шеърни дебдурки, назм:

*Кибладур юзинг, нигоро, қошлинг меҳроблар,
Суратинг мусҳаф vale холу хатинг эъроблар...
Эй Насимий, чун мұяссар бўлди иқболи висол,
Кўй, терингни сўйса, сўйсун, бу палид қассоблар.*

Юқорида келтирилганлардан кўринадики, Абдураҳмон Жомий ҳам, Алишер Навоий ҳам тасаввуф тариқатининг вакиллари бўлгани учун мазкур тариқатнинг қонун-қоидаларига амал қилғанлар ва замонасининг комил инсонлари даражасига етганлар. Шунинг учун ҳам асарда келтирилган Шайх Абу Абдуллоҳ Самилий, Ҳажжож, Шайх Абу Усмон Мағрибий ва бошқалар ҳақида келтирилган ривоят ва ҳикоятларда ҳам умум инсоний фазилатлар — тўғрилик, хушмуомалалик, ростгўйлик, раҳм шафқатлилик, вафодорлик каби мисоллар ибрат тариқасида келтирилган.

Булардан таршқари “Насоим ул муҳаббат” да Абдураҳмон Жомий, Мавлоно Шарафиддин Али Яздий, Шайх Авҳадуддин, Ҳомил Кирмоний, Қосим Табризий, Шайх Низомий, Фаридиддин Аттор, Саъдий Шерозий, Хусрав Дехлавий, Камол Ҳўжандий тасаввуф тариқатини тўлиқ эгаллаган донишманд кишилар ҳамда буюк талант эгалари ҳақида қисқа ва лўнда маълумотлар берилган.

“Маънавиятни шакллантирадиган асосий мезонлар — маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна та-

рихий ёдгорликлар”, – деган эди Президентимиз “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида. Дархақиқат, маънавият тушунчасини англаш учун аввало, инсонни тушуниш керак. Шу билан бирга ўз тарихини билмаган кишининг келажаги йўқлиги ҳам муқаррардир. Алишер Навоийнинг “Насоим ул-муҳаббат” асари ана шу жиҳатдан ҳам муҳимдирки, уни ўрганишда аввало тарихимизни, тариқат аҳли ҳаётини билиш билан бирга унда олға суринган ростгўйлик, тўғрилик, ҳалоллик, меҳнатсеварлик сингари қатор умуминсоний фазилатлар, кишиларни, ёшларни комил инсон бўлиб етишувида ўтмишда қандай аҳамиятга эга бўлган бўлса, айни пайтда баркамол авлодни тарбиялашда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Олимжон ЖЎРАЕВ,
Абдулла Қодирий номидаги
Жizzax Давлат педагогика институти профессори.

“Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз...”

Ҳазрат Навоийнинг “Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз” деб бошланувчи рубойиси барчамизга ўқувчилик давримизданоқ яхши таниш. Унда шоир азиз умрни ҳаддан ортиқ (“сондан сени кўп севармен...”), жондан ҳам, инсон севиши мумкин бўлган нарса-ҳодисаларнинг барчасидан ҳам кўпроқ севишини эътироф этади. Албатта, ҳар қандай инсон учун энг олий қадрият – бу ҳаётдир. Мазкур шеърда ифода этилган эътироф, энг аввало, берилган умр учун шукrona туйфуси, фурсатнинг ғаниматлигидан огоҳлантириш даъвати билан йўғрилган. Чунки инсоннинг асл фитрати ҳаётни севиш, ҳаётпарастлик билан зийнатланган.

Аммо ҳазрат Навоийдай комил шахс томонидан бу дунёда берилган ҳаётнинг ҳамма нарсадан баланд тургувчи қадрият сифатида баҳоланишида янаям чуқурроқ мазмун бор. Зоро, бизга берилган умр, тириклик – хайрли амаллар қилиш, жамиятга манфаат келтириш, эзгулик тарғиби, йўл кўйган хатоларни тузатиш, тавба қилмоқ ва шукrona келтирмоқнинг биринчи шарти-

дир. Бошқача айтганда, умр – бизга берилган имконият. Инсон ҳәётлигидагина дунёни яхшиликка томон ўзгартиришга бевосита қодир бўлади.

Орадан беш юз йилдан ортиқ вақт ўтганига қарамасдан, бу рубоий замон билан чегараланмайдиган ўткир пафоси ва некбин бир ҳақиқати билан қалбимизни шуълалантириб турибди. Зеро, ўзгалар учун қилинадиган ҳар қандай эзгу амал, жамиятга фойда келтириш ўз умрини қадрлашдан бошланади. Ҳалқимиз шунинг учун ҳам “Ўз қадрини билмаган ўзга қадрини не билсин”, дейди.

Бугун глобал дунёнинг айрим ҳудудларида маҳдуд қарашлар қобиғида ўзини ҳудкушликка маҳқум этаётганлар борлиги сир эмас. Бу ҳаракат бир неча инсонни ҳаётдан олиб кетгани боисгина эмас, бошқаларда ҳам мана шундай кайфият туғдириши билан-да фоже ҳодисадир. Ҳар бир инсон ҳаётга ўнлаб, юзлаб ришталар билан боғланган; бир инсоннинг ҳаётдан кетиши мана шу ришталарнинг барчасини узиб, узилтан жойларда ҳам жароҳат қолдириб кетади. Дунёни тириклар ўзгариради. Буни бениҳоя тезлашган тараққиёт асрида, мураккаб муносабатлар асрида яшаётган ҳар бир шахс яхши англаб олиши лозим.

Ҳазрат Навоий бир инсон бошига тушиши мумкин бўлган қулфатлардан-да кўпроқ мусибатларни бошдан кечирганлар; бунинг сабаби шундаки, ҳар қандай мутафаккир шахс ўз бахтсизлигидангина эмас, ўзгаларнинг қулфатидан ҳам азият чекади. Ҳазратнинг комил инсон ҳақидаги орзулари ўрта асрлар жаҳолати билан, тараққиётнинг паст даражалари ва нокас кимсаларнинг ҳасадлўлиги билан тез-тез тўқнашиб, шоир қалбida чукур изтироблар туғдириб турган. Лекин мана шундай муҳитда ҳам ҳаётни жондан ортиқ қадрлаган, эртанги кунга некбинлик билан қараган шоирнинг нафақат ижоди, балки бутун умр йўли ва иродаси катта ибрат мактабидир.

Истиқдолга эришганимизга йигирма икки йил тўлди. Ифтихор этамизки, Истиқдол азиз умримизни янада азиз қилди. Умр шаклида табиат берган имкониятга Истиқдол берган имкониятлар ҳам қўшилди. Бугуннинг вазифаси – мамлакатимиз тараққиётини умуминсоният тараққиётининг ажралмас бир бўлаги сифа-

тида идрок этарак, манфаатларни, имкониятларни уйғунаштирумок, келажак наслларга озод ва обод Ватан қолдириш учун қурашмоқдир. Бу эса, шубҳасиз, умри азизни қадрлашдан бошланади. Ҳазрат Навоий ўз асарларида инъикос топган даъват ва ибратлари билан Истиклол ғалабаларини мустаҳкамлашда биз билан бир сафдадирлар.

Нодира АФОҚОВА,
Бухоро давлат университети профессори.

Навоийни дунё билади

Алишер Навоийнинг ҳар бир асари, жанри, катта-кичиликвидан қатъи назар, ўзбек адабий жараённи бошқа туркйилар томонидан ҳам самимий кутиб олинган, қизиқиши билан ўқилган. Чиндан ҳам шоирнинг бади-ий-илмий мероси, мана неча асрларким, дунё халқларига, жумладан туркий халқларга руҳий озуқа бўлиб келмоқда, ҳар бир ижодкор учун мутолаа мактаби вазифасини ўтаяпти. Алишер Навоийдан илҳомланмаган, шоирнинг илҳом чашмасидан баҳраманд бўлиб, ўз адабиётида мукаммаликка интилмаган ижодкорни топиш осон эмас.

Навоийга издош бўлиб, унинг анъаналарини XVI аср озарбойжон адабиётида муваффақиятли давом эттирган машхур қалам соҳибларидан бири Муҳаммад Фузулийдир. Озарбойжон адабиётида Навоийнинг таъсири самарасини, биринчи навбатда, Фузулий ижоди тимсолида кўриш мумкин. У Алишер Навоий асарларини яхши билган, уни Низомий Ганжавий билан бир қаторда қўйиб, ижодини юқори баҳолаган, шоирни сўз гавҳарининг устаси деб атаган.

*Бўлмишда сафойи дил Низомий:
Ширғонишаҳ душуб кироми.
Ўлмишди Навоийи сухандон,
Манзури шаҳаншоҳи Ҳурсон.
Сўз гавҳарина назар солонлар,
Ганжина вериб, гүҳар олонлар...*

Навоийнинг “Хамса”си, “Хазойин ул-маоний” девони Фузулий учун ҳам шеъриятда қалам тебратишида маънавий таянч бўлди. Шоирнинг Алишер Навоий фазалларига ёзган ўхшатма-назиралари, мухаммаслари бу фикрни тасдиқлайди. Айниқса, Фузулий ўзининг “Лайли ва Мажнун” достонини ёзаётганида Навоийнинг “Лайли ва Мажнун”идан сабоқ олгани, муаллиф яраттан сюжет, образларни ўз даври талабларига мослаштириб, қайта ишлагани унинг ҳеч бир ижодкорга ўхшамайдиган қобилиятидан дарак беради. Умуман, озарбойжон адабиётида навоийона руҳда асарлар битган шоирлар қаторида Кишварий, Табризий ва Ширвонийдек сўз усталарини ҳам тилга олиш мумкин.

Туркман мумтоз адабиётининг тараққиёт босқичларини Алишер Навоий ижодининг таъсисиз тасаввур қилиш мушкул. Навоий мероси туркман адабий муҳитига, китобхонлари қалбига чуқур сингиб кетган. Агар Махтумқули Фирогий Ўзбекистонда қанчалик оммалашган, асарлари халқимиз қалбидан муносаб жой олган бўлса, Алишер Навоийга муносабат Туркманистонда ҳам айнан шундай. Навоий Махтумқулининг Шарқ адабиётидаги устозларидан бири, қалбига яқин шоир бўлганлигини унинг «Бўлсам» радифли шеъридан келтирилган мана бу тўртлик ҳам тасдиқлайди:

Домғонда юрган устод Навоий,
«Чор девон»и, «Фарҳод-Ширин» зебои,
Захиридин Бобур, «Мезон ул-авзон»и,
Қошлирга бориб, мен Мажнун бўлсам...

Қорақалпоқ адабиётининг бетакрор сиймоларидан бири Бердақ Қарғабой ўғлининг «Излар эдим» шеърида мана бундай сатрлар бор:

Навоийдан савод очдим,
Фузулийдан дурлар сочдим,
Доноларни излар эдим...

Бердақ адабиётда услубий жиҳатдан, асосан, фольклор, жумладан бармоқ усулида ижод қилишга мойилроқ бўлса-да, баъзи асарларининг шаклий ифодалари, мавзу, мазмун талқинида, сюжет қуриш тажрибаларида Шарқ адабиётига яқинлик борлиги ҳам ҳақиқат. У Фирдавсий, Навоий, Фузулий, Бедил, Махтумқули

ижодидан хабардор бүлган. Шоирнинг «Ойдус бобо», «Омонгелди», «Ерназар бий», «Равшан» каби достон-ларининг ғоявий-бадиий хусусиятларида, сюжет түқиши усулларида Навоий асарларининг таъсирини инкор қилиб бўлмайди.

Алишер Навоий мероси қозоқ китобхонлари учун ҳам бегона эмас. У Қозогистонда Абай Кўнонбой ўғли сингари эъзозланади, асарлари бу заминда кенг тар-қалган. Ижод аҳли орасида Навоийдан илҳомланиб адабиёт бўстонига қадам қўйганлари, маҳоратли шоир ёки ёзувчи бўлиб танилганлари анчагина. Абай шеърларидан бирида устозлари қаторида Навоий номини ҳам тилга олади:

*Фузулий, Шамсий, Сайқалий,
Навоий, Саъдий, Фирдавсий,
Хўжа Ҳофиз-бу ҳаммангиз,
Мадад беринг, қилмангиз осий.*

Абайнинг ўтмиш мумтоз адабиётининг атоқли на-мояндаларини номма-ном санаши улар ижоди ҳақида батафсил маълумотга эга эканлигини тасдиқлайди. Шоир ўз даврининг ижтимоий-сиёсий воқеаларини бадиий ёритишида улардан мадал олди, тажрибаларига суюнди, лекин фақат ўзига хос талант билан ижод қилди, устозларини асло тақрорламади. Бу эса Абай номининг қозоқ адабиётида агадийликка муҳрланишига асос бўлди.

Бир сўз билан айтганда, Алишер Навоийни дунё билади. Биз бу ўринда ҳазратнинг туркий адабиётга таъсири хусусида сўз юритдик. Ҳолбуки, Навоий Шарқ мамлакатларида қанчалик улуғланса, Фарб адабиётида ҳам юксак эҳтиром билан тилга олинади. Зоро, унинг асарлари китобхонларга завқ, ижодкорларга илҳом бағишлиб қўймасдан, турли ҳалқлар адабий алоқаларининг ҳам ойдин саҳифаларидан биридир. Шундай экан, битмас-тутнамас бу булоқдан, шеърият осмонида пор-лаб турган зиёдан ҳамиша маънавий куч олиб, бадиий баркамолликка интилган ижодкорлар сафи тутнамас-дир.

Каримбой ҚУРАМБОЕВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ҲИКМАТЛАР

Бошни фидо айла ато бошиға,
Жисмни құл садқа ано қошиға...

* * *

Карам ва муруват ато ва анодурлар,
Вафою ҳаё икки ҳамзод фарзанд.

* * *

Гавҳару дурни қулоқ озори бил,
Сўзни қулоқнинг дури шаҳвори бил.

* * *

Жаҳон илмики бу кун менга ёд эрур,
Анга барча жаҳл аҳли устод эрур.

* * *

Сабр била боғлиқ иш очилур,
Ишда ошиққан кўп тойилур.

“Қаро кўзум келу...”

Алишер Навоий шахсиятда беназир Инсон, шеъриятда такрорланмас санъаткор. Навоийнинг деярли ҳар бир сўзи ва сатрида англаш ҳаяжони, гўзаллик ва нафосат завқи ёлқинланиб туради. Улуғ шоирнинг шеърлари қанчалиқ пухта ўрганилиб, нечоғлик ҳаққоний ҳис этилса, ўқувчининг мушоҳада имкони ва имтиёзи ҳам ўшанча кенгайиб, бойиб боради. Навоийнинг ижод йўли, энг аввало, Кўнгул ва Рӯҳоният йўли. Навоий ҳаётга кўнгил нигоҳи билан назар ташлар экан, маъно, туйғу, таассурот, тасвир — ҳамма-ҳаммасини ё дард, ё изтироб ёки ҳолат орқали албатта кўнгилга боғлайди. Унинг “Не назмки ўтлуғ кўнгулдин чиқардим...” дейиши ҳам шунчаки гап эмасди. Бундоқ қаралганда, Навоий ҳам ўтмишда яшаб, ижод этган шоирларга ўхшаб анъанавий мавзу ва усувларда қалам юритган. Лекин энг эски фикр, энг кўп такрорланган маъно ва тимсоллар ҳам Навоийнинг ўша ўтлуғ кўнгли нафа-

сидан янгиланган, руҳоний қуввати туфайли ўзгача жозиба касб айлаган. Масалан, қўз тимсолини олайлик. Кўз инсон вужудининг гўзал аъзоси, гўзалликнинг характерли бир белгиси. Инсоннинг ич оламига ҳам, зоҳирий дунёга ҳам бориладиган барча йўллар кўздан бошланади. Кўнгил ойнаси ҳам кўздир.

Халқ оғзаки ижодиётида, мумтоз шеъриятимизда кўз таърифига бағишлиган неча юзлаб байт, бир-бидан жозибадор қиёс ва ташбиҳларни учратиш мумкин. Кўзнинг биргина сифати – қаролиги орқали ошиқликнинг қанчадан-қанча кайфият ва ҳолатлари ёритилиб берилган. Ошиқнинг хаёлини ўғирлаган, қалбга сеҳр оловини ёқсан, ҳижрон ва айрилиқ кунларida умид юлдузи бўлиб порлаган, хоҳласа жаллод ўлароқ жон олган худди ўша қаро кўзлар бўлган. Севгилининг кўзи ҳамиша сеҳр кучига соҳибdir. Унинг айнан қаролиги ишқ аҳлини нима офату балоларга мубтало қилмаган дейсиз? Навоий рубоийларидан бирида мана нима деб ёзган:

*Лаълингни қилишиб нуктасаро, эй қоракўз,
Ишқ аҳли ҳаётига яро, эй қоракўз.
Чекма яна сурма кўз аро, эй қоракўз,
Эл қонига қилма кўз қаро, эй қоракўз.*

Сеҳру жоду, нозу ишва, ҳаёв ва назокат “гулшани” бўлмиш зебо кўз, чашми шаҳлога ақл, руҳ, кўнгил ва хотира ҳам шайдодир. Шайдолик эса ҳаракат ва олий мақсадга интилиш демак. Навоийнинг кўз ҳақида қўп ёзиши, кўз тимсолига қайта-қайта мурожаат қилишининг туб сабабларидан бири мана шудир. Аммо асосийси эмас. Навоий мажоз ва тимсол сифатида кўздан илоҳий ишқ, ирфоний ҳақиқатлар моҳиятини ёритиш учун ҳам ниҳоятда моҳирлик билан фойдаланган. Шоирнинг машҳур “Қаро кўзум” ғазали шу фикрнинг жуда ёрқин бир далилидир. Мана ўша ғазал матлаъси:

*Қаро кўзум, келу мардумлуғ эмди фан қилғил,
Кўзум қаросида мардум кеби ватан қилғил.*

Инсон кимнидир қаттиқ соғиниб, соғинч қўймасшга дўнгандада, ҳаёлий мурожаат унга юрак қаъридан қанотланиб чиқади. Шунда вақт, масофа, айрилиқ деган нарсаларда гўё ҳеч қиймат қолмайди. Яъни тасаввур ва

тахайюл воқеликдан устун келади. Ва одам күнгил ти-лидан ўзга бир тилда гаплашишни истамайди. Шу маъ-нода Навоийнинг байтида дил-дилдан марҳамат ти-лаш, ёлвориш, дийдорталаблик ҳоли уйгуналаштирил-гандир. Биргина сўз билан буни ёр чорлови деса ҳам бўлади.

Мардумлуғ, фан, мардум калималарини айтмаса, байтдаги қолган барча сўзлар кўпчиликка тушунарли. “Навоий асарларининг изоҳли луфати”да мардумлиғ: 1. Одамлик, инсонлик; сахийлик, ҳиммат, ҳимматли-лик, одамгарчилик. 2. Кўзда ўрнашиш, кўз олдида ту-ришлик. Мардум: 1. Одамлар, кишилар; 2. Қарочиғ деб изоҳланган. Фан сўзининг қўшимча маъносига ҳам изоҳ берилган. Демак, луфатга мурожаат қилган ўқувчи На-воий сўзларини тахминан мана бундай мазмунда қабул этади: “Эй гўзал ёrim (ёки, эй азиз дўстим), одамий-лик марҳаматига амал айлаб мени ҳам энди бир сўроғ-ла. Мен сенинг дийдорингга шу қадар муштоқманки, келгилда кўзум қарочиғида одамга ўхшаб қарор топгил. Токи жудолик, меҳрсизлик жафосини мен бошқа тор-тмай”. Шеърхонга ана шу моҳият: одамнинг одам учун зориқиши, кўз кўрмагунча, кўнгилни тинчтиш қий-инлигини англаш муҳимдир.

Имом Фаззолий “Мишкотул анвор” (“Нурлар қан-дили”) асарида кўзнинг асосий хусусият ва фазилат-лари билан бир қаторда, унинг қусурларидан ҳам баҳс юритади. Улардан биринчиси, кўз бошқани кўради, аммо ўзини кўролмайди. Иккинчиси, кўз ўзига яқинни ҳам, узоқни ҳам кўришга қодир эмас. Учинчиси, кўз парда ортини кўриб билмайди. Тўртинчиси, кўз ашё-нинг ташқарисини, яъни уст томонини кўради. Бе-шинчиси, кўз борлиқларнинг ҳаммасини эмас, айрим-ларинигина кўришга қодир. Олтинчиси, товушлар, ҳид ва лаззатлар, хуллас, идрок туйгулари кўз учун бутун-лай бегона. Ва ниҳоят, кўз каттани кичик, торни кенг кўргани боис унинг хатолари кўп бўлади. Бас шундоқ экан, қайси сўфий кўз ёки кўз қарочиғи воситасида “асл моя билан бирлашиш, қовушиш”ни ўйлаган дей-сиз? Ахир, бу шўрлик сўфийнинг устидан кулиш ва таҳқирлашга асос бўладиган бир бемаънилик-ку! Мум-тоз шеъриятда қўлланилган сўз, ибора ва атамалар-нинг истилоҳий, рамзий-мажозий маъноларини эски,

илмий, тарихий, адабий манбаларга таянмасдан, у ё бу шоир яшаган давр одамларининг фикр-қарашлари билан ҳисоблашмай, уларни биз тўғри изоҳлашга эришолмаймиз. Акс тарзда шарҳ ва талқинлар шеърхонни адабий матн моҳияти ва гўзаллигидан йироқлаштиради, холос.

“Кўз қүёшга тикила бошлидими, — дейди Маҳмуд Шабустарий, — қамашади, қораяди, ҳеч нимани кўрмай қолади. Аммо сен шуни билгилки, қоронғулик Тангри Таоло зотининг нуридир. Обиҳаёт ана шу қоралик ичидага эрур”. Қора рангнинг, Алишер Навоий сўзлари билан айтганда, муборак ранг ҳисобланиши, соч, қош, кўз, холнинг қаролигини таъкидлаш ё таърифлаш иштиёқининг замини ана шунда эрур. Навоий “Қаро кўзум, келу мардумлуғ эмди фан қылғил”, дега мурожаат ва даъват айлаган Шахс дин, маърифат, ишқ аҳлининг пири комили эди. Шоир бу улуғ зотдан “мардумлиғ” тилаганда ундан етадиган безавол файз, бақо қулфларини очадиган маслак ва маърифат нурини назарда туттганди. “Кўзум қаросида мардум киби ватан қылғил”, дейилгани билан ҳеч ким, ҳеч қачон бироннинг кўзига кириб олиб, муқим ўрнаша қолмайди. Шу учун кейинги мисрадаги фикрни тўппа-тўғри тушуниб, “Ватан” сўзида “ботинан қўним, сукунат, ҳаракатсизлик, истиқомат” маъноси мавжуд демаслик керак. Навоий қўллаган “ватан” сўзида “сукунат”, “ҳаракатсизлик”ка ҳатто ишорат ҳам йўқ. Ишқ ва маърифат аҳли онгидан Оллоҳ оламга комил инсон кўзи билан қарайди ва борлиқни унинг нигоҳи билан кўради, деган тушунча муқим ўрин эгаллаган. Шу боис Ибн Арабий “Оллоҳни фақат ўзининг кўзи билан кўришга умид қилган кимса жоҳил ва пардаланмишdir”, дейди. Маърифат ва орифлик тарбияси шу жоҳиллик, шунаقا ҳижоб оғатидан қутилиш учун жуда-жуда зарурдир. Биринчидан, инсон кашфу каромат иддаоларидан халос бўлади. Иккинчидан, назар ва мушоҳадада адашувлардан сақланади. Навоий эса комилларнинг сарвари, энг буюк муршидларнинг ҳам маҳбубига қаратса, “Кўзум қаросида мардум киби ватан қылғил”, дейдикни, бу — “Эй ҳабибларнинг ҳабиби, дунёга сенинг муборак кўзларинг билан қараш менга ҳам насиб айласин”, дегани бўлади. Фазалнинг навбатдаги байтида шу орзу янада

ёркинлаштирилади. Биз эса айтилган фикр-мулоҳазалар билан ҳозирча чекланамиз.

Иброҳим ҲАҚҚУЛ

Афғонистонда Навоий асарлари нашри

2010 йилнинг 22 апрелида хонадонимизга Бобур номидаги ҳалқаро жамғарманинг Балх вилоятидаги (Афғонистон) бошлиғи Абдусаттор Самадий, олим Абдуллоҳ Рўйинлар келиб, уч китобда чоп этилган Навоийнинг 9 та асарлари нашрини беришди. Қўйида худди шу асарлар ҳақида мухтасар маълумот берсак.

Улардан бири Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” номли тазкираси. Дастлаб таҳрир ҳайъати (доктор Абдуллоҳ Самадий, доктор Саййид Аминуллоҳ Нусрат, доктор Абдуллоҳ Дармон, доктор Абдуллоҳ Рўйин) номидан “Муқаддима” ёзилган. Унда ҳозирги даврда туркий тил расмий мақомни олган шароитда Навоийдек шоир ва донишмандларни ўз ҳимоясига олган шоирнинг асарлари “ҳар замон ва ҳар давронда тоза кўзгу киби ойинаи жаҳоннамодир”. Уларни ўқиши, ўрганиш “ўзбек ва туркман зиёлилари, ёшлар учун фойдали”, деган мақсадда “Амир ул-калом” Алишер Навоий, адабиёт сартожи руҳониятидан мадад сўраб, бу бегарон (чексиз. Муаллиф.) водийда одим ташлаб, ҳаёт қулзуми (денгизи. Муаллиф) дан најот зулолини ичсак, деган ишни қилдик. Тангри таоло бу йўлда бизни манзили мақсадуга етказсинг, деган умиддамиз”, дейилган.

“Мажолис” матни Навоий 20 жилдлиги 13 жилдда берилган матн билан эмас, Фахрий Ҳиротий ва Муҳаммад Қазвинийнинг форсийча таржималари матнига қиёс қилинган. Изоҳ-ҳаволалар ҳам мазкур таржималар ношири Али Асқар Ҳикмат китобидан олинган. Матн охирида ҳам “Уч нусха орасидаги фарқлар” жадвали асл нусха — Ҳирот қўлёзмаси ва таржималар асосида берилган.

Иккинчи китобга “Арбаъин”, “Маҳбуб ул-қулуб”, “Муншаот” ва “Вақфия” киритилган. Бунда ҳам таҳрир ҳайъати номидан сўзбоши берилган: ҳар бир асар ҳақида қисқа маълумотлар, “Маҳбуб ул-қулуб” матни

устида ишлаган А.Н.Кононов, С. Фаниева ва Яъкуб Воҳидийлар ёдга олинган. Китоб сўнгидаги “Лугатнома” ҳам бор.

Учинчи китоб таркибида “Сирож ул-муслимин”, “Хамсат ул-мутаҳайирин”, “Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер” ва “Тарихи Мулуки Ажам” (бу нашрда “Малики Ажам” деб ёзилган. Муаллиф) кирган. Сўзбошида ҳар бир асар мазмуни берилган. Охирида “Бизга маълум бўлишича, Навоийнинг бу насрый асарларининг муҳтарама хоним Суйима Фаниева, мархум устод Порсоҳон Шамсиев раҳнамолиги остинда нашрга тайёрланган, қийин ва бўш жойларини изоҳлар билан тўлдирган, бу соҳада кўп меҳнат чекканлар, бу жойда тортган ранжу заҳматларидан қадрдонлик билдирамиз, албатта”, деб ёзилган.

Афсус, “Тарихи мулуки Ажам” матнидан 233 бетдан кейинги бетлар тушиб қолган. “Лугатнома” ҳам “баҳойим — ваҳшӣ ҳайвон” сўзидан бошланган. Доктор Абдуллоҳ Рӯйин китоблар сўнгидаги инглиз тилида “Praface” — қисқача маълумот илова қиласи.

Алишер Навоийнинг мазкур 9 асари нашр қилинишида адабий мусиқа, амалий санъат, миллий кийимларга оид кўргазмаларни АҚШ, Канада, Оврупо мамлакатларида ташкил қилиб, улар ҳақида асарлар ёзган Муҳаммад Собир Коргарнинг моддий ва амалий ёрдами ҳақида ҳам қисқагина маълумот бор.

Суйима ФАНИЕВА,
навоийшунос олима, профессор.

Хаёл кемаси

Ҳазрат Навоийнинг ҳар бир ғазали мўъжиза билан яратилган тенгсиз бир кемадурким, ул кема мудом Рұхнинг доимо сертуғён, доимо мавжли уммонларида сузиб юрадир.

Ғазалларнинг сўзлари ул кеманинг мўъжизакор ғаввосларидурким, ул ғаввослар маърифат чоҳларидан жа-воҳирлар излайди ва жа-воҳирлар беради.

Ул хаёлий ғазал кемасининг асрлар сари йўлга чиқ-кан доругаси даҳо шоирнинг ўзиdir.

Навоийнинг бу хаёлий кемаси сузмаган денгиз ва у етмаган инсон манзиллари йўқ. У ҳар қайта етганда фақат одамийликдан хабар беради, одамийлик камолотидан башорат айтади.

Навоийнинг ушбу одамийлиги Рұхнинг буюк парвозларида етилгандир. Рұҳ эса инсон боласини азалабад йўргаклаган Висол ва Ҳижрон ўйинларида иштирок этади.

Дунё билан топишмоқ висолини ва охир-оқибат дунё билан хайрлашмоқ ҳижронини ҳеч ким Навоий-чалик ёниб ифодалай олган эмас. Худди мана шунга кўра ҳам у Шарқимизнинг Милтони, Шарқимизнинг Данtesи, ўзбекнинг маърифатли Гётесидир...

Иброҳим ФАФУРОВ

Макон ва замон билмас даҳо

2011 йилнинг 27-29 сентябрь кунлари мамлакатимизда “Алишер Навоий ижодий ва маънавий меросининг оламшумул аҳамияти” мавзууда ҳалқаро илмий-назарий анжуман үтказилган эди. Мамлакатимиз мустақиллигининг 20 йиллиги ҳамда Алишер Навоий таваллудининг 570 йиллиги муносабати билан ташкил этилган нуфузли анжуманда юртимиз олимларидан ташқари, хорижлик навоийшунослар ҳам иштирок этдилар. Кўйида улардан айримларининг дил сўзлари билан танишасиз.

Нушоба ОРАСЛИ,
Озарбойжон Фанлар академияси Низомийномидаги Адабиёт институти профессори:

— Ҳазрат Алишер Навоий таваллудининг 570 йиллигига бағишлиланган тадбирда қатнашиш менга юксак ифтихор туйғуларини бахш этди. Зеро, Навоий асарларига муҳаббат менга отамдан мерос, десам янглишмайман. Отам, йирик навоийшунос олим Ҳамид Орасли Ўзбекистонга ҳар йили ташриф буюрардилар. Ўзбекистонни табаррук диёр, дея алоҳида эъзоз ва ифтихор ила тилга олардилар. Не баҳтки, менга ҳам мана шундай муazzам юртга келиш кўп бора насиб этган. Улуғ Навоий ижодига бўлган қизиқиш туфайли қўпладаб ўзбек олимлари билан танишдим, дўстлашдим... Алишер Навоий инсонийлик, тинчликсеварлик, маърифатпарварлик ғояларини бетакрор санъаткорлик билан тараннум этган буюк ижодкордир. Шу жиҳатдан у жаҳон адабиётининг энг ёрқин сиймолари Хомер ва Данте, Рудакий ва Фирдавсий, Низомий ва Саъдий қаторидан муносиб ўрин олган. Улуғ озарбайжон шоири Фузулий Алишер Навоий ижодига юксак баҳо бериб, уни «Султони салотини щуъаро» деб атагани бежиз эмас. Мана, беш асрдан зиёд вақт ҳам ўтибдики, қомусий билимларни ўзида мужассамлаштирган бу улуғ мутафаккир шоирнинг жаҳон маданияти хазинасидан муносиб ўрин эгаллаган ўлмас асарлари янгидан-янги авлодларга хизмат қилиб келмоқда. Шунинг учун ҳам Навоий асарлари ҳам макон, ҳам замон билан доимо ҳамоҳангдир.

Хурматжон ФИКРАТ,
филология фанлари доктори. Хитой:

— Турли анжуманлар, сайру саёҳатлар баҳонасида жаҳондаги кўплаб мамлакатларда бўлганман. Бироқ, Ўзбекистонда Навоий ижодини ўрганишга давлат миқёсида аҳамият берилаётганлигига гувоҳ бўлиб, ҳайратландим. Унинг асарлари қайта-қайта нашр этилиши, Навоий номи билан боғлиқ вилоят, хиёбон, боғ, кўча ва кутубхоналар борлиги ўзбек халқининг улуғ бобокалонларга бўлган беқиёс эҳтиром ва ҳурматини кўрсатади. Мана буни чинакам ибрат десак бўлади. Зеро, улуғ зотларнинг асарлари ҳамиша инсон тарбиясида катта аҳамият касб этади. Алишер Навоий ҳам ана шундай буюк ижодкорлар сафидан мустаҳкам ўрин олган. Унинг асарлари инсонпарварлик, дўстлик, халқлар

дўстлиги фоялари билан суғорилган бўлиб, уларда ҳақиқий севги, адолат каби энг олий инсоний хислатлар ўзининг муносиб ифодасини топган. Алишер Навоий тараннум этган бундай эзгу қадриятларнинг мустақил Ўзбекистонда қайтадан эъзозланиши маънавий юксалиш йўлидаги энг муҳим муваффақиятлардан биридир.

Ишмуҳамет ГАЛИЯУТДИНОВ,
профессор, Россия:

— Алишер Навоий шахсияти ва унинг ижодига бўлган қизиқиш у ҳали ҳаётлигига ёқ бошланган эди. Фоявий-бадиий жиҳатдан юксак бўлган асарлари илгаридан қардош ҳалқлар тилларига таржима қилиниб келган. Навоий адабий меросини Ўрол-Волгабўй минтақасида тарғиб этишда йирик шарқшунос олимлар Риза Фахрутдинов ва Аҳмад Заки Валидийнинг хизматлари катта. Улар Ўзбекистонга бир неча марта келишган. Сафар давомида олимлар шарқнинг буюк мутафаккирлари, шу жумладан Алишер Навоий ҳақида ҳам туркум мақолалар ёзишган. Бугунги кунга келиб, улуғ ўзбек шоирининг ижоди, шахсияти жаҳон миқёсида кенг ўрганилмоқда, тарғиб қилинмоқда, эъзозланмоқда.

Менга Навоий меросини ўрганишга бағишлиланган ҳалқаро анжуманд қатнашишга келганимда, бир китобни алоҳида қизиқиш ва катта мамнуният билан ўқиб чиқдим. Бу Ўзбекистон раҳбари Ислом Каримовнинг “Юксак маънавият — енгилмас куч” асаридир. Ушбу китобда Навоий даҳосига бўлган чексиз эҳтиром ҳам акс этганидан фоят таъсирландим.

М а ́ л у м о т :

- * Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонида даҳо шеърий меросининг умумий ҳажми 100 минг байтдан иборат дейилган. Ушбу бой мерос билан Навоий ўзбек адабиётини юксакка кўтарди ва адабий тилига асос солди. Ўзбек адабиётида лирик жанрлар ва достончиликнинг энг юқори тараққиётини Алишер Навоий номи билан боғлиқдир.
- * Унинг сўнгги асарларидан бири насрый панднома йўсинида ёзилган “Маҳбуб ул-кулуб” (“Қалблар севгани”) дир. Мазкур асар Шарқ адабиёти тарихида Шайх Саъдийнинг “Гулистон”, Кайковуснинг “Қобуснома”, Низомий Арузи Самарқандийнинг “Чор мақола” каби асарлари қаторида туради. Бу асарда Алишер Навоий ўзининг ҳаёт йўлини, босидан кечирган турмуш машаққатларини ёрқин тасвирлаб берган.
- * Навоий “Хазойин ул-маоний”га лирик турнинг 16 жанридаги шеърларини, жумладан, 2600 газал, 210 қитъа, 133 рубоий, 86 фард, 5 муаммо ва бошқаларни кириттган.
- * Навоий 1490 йил ўзига замондош шоирлар ҳақида Жомийнинг “Баҳористон”, Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкират уш-шуаро” асарлари шаклида “Мажолис ун-нафоис” тазкирасини тузишга киришиб, уни 1492 йилда тамомлади. Ушбу тазкирада ўзбек ва форсий тилларда ижод қилган 459 шоирнинг ҳаёти ва ёзган асарлари ҳақида ноёб маълумотлар берган.

Замондошлар хотираси

Улуғ амирнинг туркий девони султонлар, аслзодалар мажлиси безагидир. Навоси наво оҳангида ушишоқи бенаволарни тўғри йўлга солиб қўяди. Мухолифлар унинг қалами ғижирлашидан мағлуб, хусравоний оҳангиди Султон Ҳусайнга маҳбубдир. Қандай яхшики, унинг овозаси турклар мамлакатидан Ҳижозгача... довруғи

Нишопурдан Исфаҳонгача етди. Ажам мамлакати аҳли қулоғига бу садодан сирға тақиб, оламнинг ҳамма бурчаклари бу дарё гавҳари била тўлиб тошгандир. Тонг насими унинг хабарини Ироққа етказди ва Туби дарахти баргларини бу ниҳол шохчаларига ёпишитирди...

Давлатшоҳ Самарқандий

...Ўткир кўз эгаларининг хузурида махфий ва яширин қолмасинки, шараф ва улуғлик осмонининг қуёши, дунё буюкларининг пешвоси, яхши хулқлар манбаи... илм ва ирфон эгаларининг намояндаси, таҳқиқ ва ишонч аҳлларининг қибласи, хоқон давлатининг таянчи ва ҳазрати сultonнинг яқини, фақирликка бою, ҳимматга ботир, олий ҳазрат низомулҳақ вал ҳақиқат ваддунё ваддин амир Алишернинг... узлуксиз меҳри-бончиликлари шуъласи, илтифот ва ғамхўрликлари офтоби Ҳондамир деб шуҳрат қозонган бу фақир банда ва ҳақир зарра Ғиёсуддин ибн Ҳумомуддин бошига тобланди, балки вужудининг ниҳоли ёш чоғидан то йигитлик даврининг охирига қадар ул ҳазратнинг лутфу эҳсон ариқлари ёқасида ўсиб, унди.

Ҳондамир

Фардлар

Тамаъ этма, кўп ўлса эл моли,
Кўрмайин ҳақ ҳазинасин холи.

* * *

Етар чу ризқинг, агар хорадур, вагар ёқут,
Ўзунгга юклама андуҳ тоғин, истаб қут.

* * *

Халқи ўлғон сахийдин элга бўлди икки баҳшойиш,
Ҳам эҳсонидин оройиш, ҳам ахлоқидин осойиш.

* * *

Кўнгулга футур ўлмайин, роз очилмас,
Садаф гар бутун бўлса, гавҳар сочилмас.

* * *

Фориғ эл давронда бори қондадур?
Ким бу даврондадуур дармондадур.

Түюқлар

Лаълидин жонимға ўтлар ёқилур,
Қоши қаддимни жафодин ё қилур.
Мен вафоси ваъдасидин шодмен,
Ул вафо, билмонки, қилмас ё қилур?

* * *

Тийғи ишқинг ёрасидур бутмагон,
Дардини ҳар кимга ойтиб бутмагон,
Ҳажр саҳросидур оҳим ўтидин
Анда гул ёхуд гиёҳе бутмагон.

* * *

Ул пари ишқида бу девонани,
Эйки истарсен, келиб гулханда күр.
Бир қадаҳ ул гулни хандон айлади,
Эй күнгүл, наззора қил, гул ханда күр.

ҲИКОЯТ

Бир ҳинду ўзини турли мақомга солиб, кўп қизиқ ишлар ошкор этди. Бу масхарабоз ўз бошига кунгуралি тоҳ кўйди. Тоҳ ва кийимларига тиллага ўхшаш сариқ ярқироқ модда — кимсон билан зарҳал берди. Унинг ёнида ноғора чалувчи ва қўшиқ айтиб ўйин тушувчи бир тўда ҳиндлар бор эди. Улар қўли ва бошларини ҳиндларга хос бир йўсинда тебратиб, рақс тушар эдилар. Кўринишлари гўё бўстонга оройиш бергудек гўзал, жилвалари эса худди Ҳиндистон товусидек эди.

Ана шу тарзда бу масхарабоз майдонда зўр ҳангома кўрсатди. Унинг атрофи бир гала бебошлар тўдасининг фала-ғовури билан тўлди. Шу маҳал тартиб-интизомни назорат этувчи муҳтасиблар етиб келиб, бу даврадаги-лар ҳар ёқقا қараб қочиб кетди. Ўша давранинг фирибгар ва мақтанчоги бўлган ҳиндуни тутиб олишди. Унинг ноғораси билан тожини уриб синдиришди ва баданини яланғочлаб, дарра билан роса савалашди. Шу тарзда унинг «санъати» кишиларга ибрат бўлиб, ана шу хил қисмат унинг тожи учун «зийнат» бўлди.

Лисон ут-тайр (насрий баёни)дан.

Бир умрлик ҳамроҳ

Мамлакатимиизда мустақилликнинг ilk йилларида-ноқ буюк шоир — Алишер Навоийга юксак эҳтиром кўрсатилмоқда. Унинг шарафига ҳайкаллар ўрнатилиб, хотирасига боғлар тикланмоқда, номини абадийлаштиришнинг барча чора-тадбирлари кўрилмоқда. Шу билан бирга, давлатимиз раҳбари ҳар биримизга бу етук зотнинг асарларини ўқиш, англаш, уқиш, уни ҳаётимиз ва маънавиятимиз ҳамкорига айлантиришдай юксак вазифаларни кўймоқда. Зоро, маънавий-ахлоқий тарбияда Навоийдек алломаларнинг ибрати бекиёсdir.

Ёдингизда бўлса керак, Президентимиз Навоий шаҳрида Алишер Навоий ёдгорлик мажмуининг очилишига бағишлиланган тантанали маросимда шундай деган эдилар: “Ҳазрат Навоий шундай буюк зот экан, унинг

тафаккур дурдоналари бўлмиш боқий асарлари замонлар оша яшаб келаётган экан, бу улуғ меросдан халқимизни, айниқса ёшларимизни қанчалик кўп баҳраманд этсак, маънавиятни юксакликка кўтаришда, инсоний фазилатларни камол топтиришда шунчалик қудратли маърифий қуролга эга бўламиз. Айни пайтда бу вазифа, илгари ҳам айтганимдек, ҳар биримизни Навоийни янада яхшироқ уқишига, Навоийни янада теранроқ ўрганишга, унинг умр дафтаридан ибрат ва сабоқлар олишга даъват этади”.

Дарҳақиқат, мустақиллик туфайли мамлакатимизни дунё таниди. Миллий сиймолар, улуғ ва бой маданий-маънавий меросимиз, бебаҳо қадриятлар, ажойиб миллий анъаналар ва урф-одатлар ҳаётимизга қайтди. Навоий ҳазратларининг порлоқ сиймоси ҳам маънавиятимиз кўкида қайта чараклади.

Гап шундаки, биз учун буюк аждодларимиз билан фахрланиш ва гуурланишимизнинг ўзи етарли эмас. Навоидек бобокалонларимизнинг шахсий ибратлари ва ўлмас маънавий-фалсафий таълимотлари бизнинг доимий ҳамроҳимизга айланмоғи керак. Негаки, биз наслу наسابимизни ҳурмат қиласиз. Бинобарин, халқимиз тарихида шундай улуғ аллома бор экан, бундан ҳамиша гуурланамиз.

Бизда бундай буюк туйғуни — миллий қадриятлардан гуурланиш, тарихимиздан ифтихор қилиш ҳисстуйғусини Мустақиллик уйғотди. Буни бизга Президент Ислом Каримов олиб бораётган улкан инсоний сиёсат ва бу сиёсатнинг мамлакатдаги нодир, ҳаётбахш неъматлари уйғотди.

Шу ҳис туйғу, шу дунёқараш бор экан, Навоийга эҳтиромимиз тоғлар қадар юксак бўлиб қолаверади.

Отабек ИСМОИЛОВ.

Алишер Навоийдек шоир борлигидан бекад қувонамиз

Ҳазрат Мир Алишер Навоий ҳақида юзлаб мақола ва китоблар ёзилган. Лекин ҳар бир қалб унинг ўлмас асарларини ўқиётиб, Навоийни ўзича, тафаккур кучи етганича қабул қиласи. Ким Навоийни илк бор ўқиётган бўлса, уни қайта-қайта ўқиб, ўз чанқогини босмоқчи бўлади. Шундай экан, бу сирли ижоднинг жозибаси не? Ҳазрат Навоий меросининг мангулигига не сабаб?

Инсоният, мана, 570 йилдирки, ана шу муаммо устида бош қотиради. Ўз даврининг маликулкаломи мавлоно Лутфий ёш шоирнинг бир байтига туркий ва форсий тил била айтқон 12 минг байтини алишишга тайёр эканини билдиради. Навоий “Ҳазойин ул-маоний” дебочасида кунига 5–6 байт, баъзан ундан ҳам ортиқроқ ғазал айтганини эътироф этади. Умуман, нодир истеъдод ва тинимсиз ижод туфайли шуҳрати жаҳонни тутган етти девонга тартиб берилади.

25 ёшлик шоирнинг муҳиблари “Илк девон” тузиб, улуғ шоир асарларини китобат қилдилар. Сўнгра икки “Бадойиъ ул-бидоя” ва “Наводир ун-ниҳоя” каби девонлар якунига етди. Ниҳоят, Ҳазрат Навоий ўз ашъорини жамлашга қарор қилди: Тўрт девондан иборат “Ҳазойин ул-маоний” тартибланди. Яна бу девонларга кирмай қолган етмишдан ортиқ шеърлари аниқланди. Бугина эмас, 552 ғазални жамлаган “Девони Фоний” тўплами шоир қаламининг саховатидан, бир маскандава муомалада бўлган икки тил — форсий ва туркийнинг нуктадони эканидан дарак беради.

Мълумки, “Ҳамса” нафақат XV аср маданий ҳаётининг, балки бутун бир миллиятнинг маънавий қомуси ҳамдир. Унинг таркибига кирган “Ҳайрат ул-аброр” достонини ўқир эканмиз, яхшиларнинг ҳайрати ўзига хос бир мақом (“аброр”) даражасига кўтарилигини, бу мақомдагиларни ҳайратлантирган 20 мақолот ва 64 модда хусусида батаҳқиқ назмий фикр юритганининг гувоҳи бўламиз. “Фарҳоду Ширин”, “Лайлию Мажнун”ларни ўқир эканмиз, худди шоирнинг ўзи ўз ҳолатини англатганидай, мутаассир бўлиб мутолаани тугатамиз. “Сабъаи сайёр” достонининг ҳайрати етти иқлим-

дан келган етти мусофириңнинг етти кечада айтган ҳикояларининг ҳодисотида эмас, балки бу еттиликлар шаклида баён этилган қиссага камалакдаги етти ранг, мумтоз фалсафадаги етти мақом, мусиқадаги етти оҳанг жам бўлгани учун ҳам улар бетакрор симфония каби янграйди. Нафақат муҳаббатга ошуфта етти қалб, балки минглаб қалбларнинг шеърий нидосига айланади бу сирли рақамлар. “Садди Искандарий” достони беш юз йил давомида ўқилгани каби бизнинг асримизда қайта-қайта мутолаа қилиниши лозим. Чунки бу асарда етук бир жамият, обод Ватан орзуси баён қилинган. Ҳазрат Навоий салафлари каби жаҳонгир Искандарни эмас, балки унинг “садди” (левор, тўсиқ)ни бош тимсол даражасига кўтарган. Бу рамзий тимсол орқали инсониятга ружу қилган, ташқаридан хавф солиб турган маҳлуқлар — яъжуж-маъжувларга қарши жангда тўсиқ қилиб, маърифатни жаҳолат йўлига кўндаланг кўйгани билан ҳам қадрлидир.

Жаҳонни забт этган Искандарнинг бу дунёдан очиқ қўллари билан кетиши нафақат нафс бандалари, балки тириклик мазмунини тирикчилик деб билган бандалар учун ҳам огоҳлик дастуридир.

“Лисон ут-тайр”да Ҳазрат Навоий қушлар тилида сўзлаб, инсон кўнглидаги турфа феъллар ва руҳият иқлимларидан сўз очади. Уларнинг муроди “Семурғ” васли экани ҳам моддий ҳикояларда, ҳам тимсолий рамзларда гўзал баҳосини олган. Айни асар Навоий болалик пайтлари ўзи ёд олиб юрган Фаридуддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр”и асосида яратилган бўлса ҳам, унинг бетакрор улуғворлигини исботлаган академик Е. Э. Бертельс ўз мақоласини шундай тугатади: “Шоирлар бўладики, бизни ўзларига таъзим қилишга мажбур қиласидилар, лекин баъзан киши ижодкор олдидла шошиб қолади: унинг даҳоси олдида таъзим қилиш билан бирга, уни инсон сифатида буюк муҳаббат билан севишни ҳам биздан талаб қиласи. Мир Алишер Навоий ана шундай улуғ инсон ва шоир эди”.

Академик Н. И. Конрад “Лайли ва Мажнун”ни ўқир экан, ундан олган ҳайратини яширмай ёзади: “Шоирлар ўлим билан тугаган муҳаббат талқинида турли сўзларни қўллаганлар. Алишер Навоий бўлса:

*Чун руҳ ила руҳ топти пайванд,
Бир маҳд аро ётқур ики фарзанд...
Жононға ул фидо қилиб жон,
Бу жон берибон нечукки жонон.
Кирди ики жисим бир кафанды,
Йўқ, йўқ ики руҳ бир баданға,*

дея тасвирлайди. Навоийнинг ушбу мўъжизакор сўзлари Тристан ва Изольданинг, Уста ва Маргаританинг ўлими ва севгиси ҳақида ҳам айтилгандек гўё. Лекин мўъжизакорлиги шундаки, Алишер Навоий юқоридаги ифодани топиб айтган.

Алишер Навоийдек шоир борлигидан беҳал қувонамиз. Шундай шоирни бизга инъом қилгани учун узбек халқига буюк раҳматлар айтамиз. Ва уни нафақат ўрганимиз, балки ўқиймиз ҳам. Уни нафақат ўқиймиз, балки тафаккур ҳам қилиб, ўзимизники қиласмиз... Биз Навоийни бугунги ҳаётимизга зарур бўлган шоир сифатида ўқишимиз керак. У буюк бир Уйғониш давридан иккинчи, тарихий маънода каттароқ бўлган Уйғониш даврига қадам қўйди".

Ҳазрат Навоийнинг ўнлаб илмий ва фалсафий асарлари, маноқиб ва ҳолотлари, тазкира ва номалари бизнинг мумтоз адабиётимизни безабгина қолмай, балки, мана, асрлар оша ҳамон олиму адилларнинг ҳайратига сабаб бўлмоқда.

Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ,
филология фанлари доктори, профессор.

Қатрада күёш акси

Алишер Навоий 1480 — 1500 йиллар мобайнида ўз маблағлари ҳисобидан бир неча мадраса, 40 работ (сафардаги йўловчилар тўхтаб ўтиш жойи), 17 та масжид, 10 та хонақоҳ, 9 та кўпприк, 20 та ҳовуз, 9 та ҳаммом курдиради. Ҳусайн Бойқаро Алишер Навоийга "Муқарраби ҳазрати султоний" ("Султон ҳазратларининг энг яқин кишиси") деган унвонни берди.

Алишер Навоий таржимаи ҳоли ўз даврида Хондамир, Восифий, Ҳусайн Бойқаро, Бобур каби тарихчи ва давлат арбобларининг асарларида акс этган.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Шарқшунослик институтида Навоий қаламига мансуб 24 асарнинг 254 та қўлёзмаси сақланади, уларнинг аксарияти девонларнинг нусхалари. Навоий девонлари профессор X. Сулаймон томонидан йигилиб, тасниф этилган. “Илк девон” Санкт-Петербургдаги Салтиков-Шчедрин кутубхонасида сақланади. “Наводирун-ниҳоя” асарининг Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Шарқшунослик институтида сақланадиган нусхалари ниҳоятда нодир бўлиб, улар Навоий даврида Ҳиротда Султон Али Машҳадий (1487 йил), Абдужамил котиб (1487–1488 йиллар) томонидан кўчирилган.

Алишер Навоийнинг ҳайкали дунёнинг Москва, Боку, Токио шаҳарларида ўрнатилган.

Ҳам мұъжиза, ҳам синоат

Навоий замонида, хусусан, Ҳиротда, Уйғониш даври Фарб бадиий тафаккурининг йирик вакиллари Рафаэл, Леонардо да Винчи, Микеланжелолар қаторида Камолиддин Беҳзодни майдонга келтириди.

Тасвирий санъат йўналишининг ривожи бадиий адабиётга ўз таъсирини кўрсатди. Бунга мисол сифатида Навоийнинг “Сабъаи сайёр” достонидаги иккинчи ҳикоятни келтириш мумкин.

Унда Зайд Заҳҳобнинг подшоҳга яхши кўриниш учун саккиз зинадан иборат ўзиюрар тахт (эскалатор) ихтиро қилганлиги ҳикоя қилинади. Бу ўша даврдаги амалий санъат тараққиёти даражасини ва унинг бадиий сўз санъати билан узвий боғлиқлиги ҳолатини намоён этади. Маданият, санъат ва адабиётнинг бири-бири билан чамбарчас ривожланиши юксак бир маданий жараённинг пайдо бўлишига олиб келган.

Ана шу яхлит маданий жараёнда биз буюк мутафаккир шоирни ҳам рассом, ҳам меъмор, ҳам мусиқачи, ҳам ўзининг чуқур илмий ҳофизасига эга бўлган олим сифатида кўрамиз. Хусусан, “Садди Искандарий” достонида Навоий ихтирочи кимёгар олим сифатида намоён бўлади. Шоирнинг илмий фантазиялари эса ривоятгина бўлмай, ўзининг ҳаётий асосларига эга бўлган лигини биз биламиз.

Фотиҳ Исқандар Кашмир ўлкаси томон юриш қилади:

*Чу Кашири ҳаддиға қўйди аёғ,
Падид ўлди бир чархпайванд тог.*

Бу тогнинг тошлари ҳайбатидан Ой кўкимтири тусда кўринар эди. У гўёки фалакка қадар тарошлаб ясалгандек эди, икки томони шундай йироқ эдики, уни ўтиш учун йўлга чиқмаган яхшироқ. Аммо

*Бу янглиғ бийик тог, анингдекки Қоф,
Бўлуб чархдин ерга тегру шигоғ.*

Шигоғ — ёриқ орасида йўл бор эди. Бу тоғдан ўтадиган йўлниң киравериш жойида кашмир аҳли ниҳоятда катта темир дарвоза ясаган эди. Аммо бу дарвозани яшириш учун унинг тўғрисида харсангошлардан душманни қайтариш ниятида бир қалъя ясалган эди. Бу қалъани кўрган киши ваҳимага тушар, уни жоду, деб тасаввур қиласр эди. Қалъя ичидаги икки мингта сеҳргар афсунчи жойлашган эди. Уларниң нияти ҳеч кимни бу ерга яқин келтирмаслик. Агар ноҳос бирор киши қалъя томонга қадам қўйса, оёғи сустлашиб, ҳаракатдан қолар, ўз жонини ҳалокатда кўрар эди. Агар от бу томонга қараб чопса, оёқларининг кучи йўқолар эди.

Искандар навкарлари бу ерга келиб ҳайрон бўладилар ва воқеадан шоҳни хабардор этадилар. Шоҳ устози Арасту билан биргаликда айтилган гапларга ишонмай, қалъага яқинроқ келади ва

*Дедиким: “Бу найранги Кашири дур,
Фусунгар иши макру тазвири дур.
Керак қилмоқ андоқ анинг чораси
Ки бўлғай нигун бурж ила бораси”.*

Шоҳ эҳтиёт учун шеригини қалъадан узокроқда туширади ва ўзи билан доимо бирга юрган ўн беш ҳакимга мурожаат этиб, “Кашмир афсунини даф этиш учун нима тадбир этмоқ лозим?” дейди.

Ҳаким — олимлар шоҳга асло фам чекмасликни, икки кун ўйлашиб, учинчи кун бу афсун ечимини айтажакларини баён этадилар.

Достоннинг шу жойида Навоийнинг илмий фантизияси — олимона тадқиқоти бошланади. У Искандар ёнидаги олимлар аввал юлдузлар аҳволини ва уларниң табиатларини қиёслаб ўргангандикларини баён этади. Сўнг улар темирчиларнинг металл эритадиган

ва ҳаво берадиган асбобларини, анча металлни ҳозир қиладилар. Симоб, қалай ва бронзани аралаштириб, бир ўқ ҳозирлайдилар. Бу ўқ худди фалак каби юмалоқ шаклда бўлиб, ичи ҳам фалакнинг ичидек бўш эди. Ичини порох билан тўлдирадилар. Икки тешигига фатила (пилик) ўрнатадилар. Худди душман бошидек ўқнинг пилигига ўт боғлаб, уни тўпга жойлаб, душман қальласи томон отишни ният қиладилар. Ўқ ичидаги пилик ҳавода учиб бориш асносида ёниб, ичиди яширилган ашёга ҳам ўтади. Бу тилсимли ўқ ерга қаттиқ тегиб тушгач, пора-пора бўлиб йўқ бўлиб кетади. Шу онда ундан гаройиб садо чиқади, атрофга ажаб бир шуъла, шамол ва тугун тарқалади. Садо сеҳрни бузади, шуъла эса қалъа эшикларини очиб юборади. Тугун сеҳргарлар юзини қоп-қора қиласди. Шамоли, яъни ҳидини ким ҳидласа, сеҳр илмини бутунлай унутади.

Ҳакимлар фотиҳ Искандарга:

*Тилсими ниҳонни аён қилдилар,
Ниҳон барча рамзин баён қилдилар.*

Шундан сўнг, Искандар кашмирийлар тилсимига қарши ясалган бу тилсим воситасида сеҳрли қалъани забт этади ва Маллу зулмидан безор бўлган мамлакатга эгалик қиласди.

Шу биргина мисол – Навоий даҳосининг яна бир ёрқин қиррасини намоён этади. Шоир шу муносабат билан ҳам илмни улуғлайди:

*Билиқдин эрур ҳар бири бир жаҳон,
Жаҳон ҳикмати ҳар бирида ниҳон.*

Демак, фақат илм ва ҳикматгина ҳар қандай мушкулотни ҳал этиб, ҳатто қаттиқ сеҳрни ҳам чил-чил синдирап экан:

*Қилиб ҳикмат ойинига шитижо,
Бузали алар сеҳрини жобажо.*

Хуллас, Алишер Навоий беназир даҳо сифатида Шарқ Уйғониши даври ютуқларини ўзининг бебаҳо асарлари орқали келажак авлодга етказиб берди.

*Дијором САЛОҲИЙ,
Алишер Навоий номидаги
Самарқанд давлат университети профессори.*

Хикматлар

Чин сўз — мўътабар, яхши сўз — муҳтасар.

* * *

Яхшилик қила олмасант, ёмонлик ҳам боре қилма.

* * *

Икки кеманинг учин тутқан фарқдур.

* * *

Бефойда сўзни кўп айтма ва фойдалиғ сўзни кўп эшитурдан қайтма.

* * *

Оқил чиндин ўзга демас, аммо барча чинни ҳам демак оқил иши эмас.

Руҳафзо сатрлар

Шарқ мумтоз сўз санъатида нафақат янги гап айтиш, балки ана шу янги фикрни қандай шаклда, қайси бадиий санъатлар воситасида ифодалаш жуда муҳим ҳисобланган. Алишер Навоийнинг асрдан-асрга ўтган сари тобора ошиб бораётган шуҳратининг асл сабаби ҳам асарларининг юксак бадииятидадир.

Навоий ижодида бадиий воситалар истифода этилмаган оддий байт, ҳатто мисрани топиш қийин. Шоир ҳар қандай фикр, кечинма, манзарави етук маҳорат билан ифодалайди. Чунончи:

Нега итмишлар Масиҳу Хизр агар қилмайдурур
Бирни руҳафзо лаби, бирни хати ҳазро хижил?

Руҳафзо — жон бағишлиловчи, ҳаёт ато этувчи. Ҳазро — кўк, яшил. Ҳат — маҳбубанинг лаби устидаги майнин туклар. Шарқ мумтоз шеъриятида маъшуқанинг лаби кўпинча Хизр топган обиҳаёт чашмасига, хати унинг теграсини қоплаган майсага ташбеҳ қилинади.

Масиҳ — Исо алайҳиссалом. Ривоят қилинганидек, мўъжизакор қўли теккани заҳоти кишилардаги хаста-

ликлар тузалиб кетгани боис, у ал-Масиҳ — силовчи, деб улугланган.

Ҳусни таълил — чиройли далил келтириш бўлиб, бунда келтирилган далил ифодаланган фикрнинг ҳақиқий сабаби бўлмай, шоирлар лутф юзасидан уни важ қилиб кўрсатадилар. Аслида бу “гўзал ёлғон” бўлиб, кўпинча ўзининг гўзал ва бетакрорлиги билан ўқувчи-ни ҳайратга солади, уни ишонишга “мажбур” қиласди. Бу ерда ҳам шу: маъшуқаннинг жонбахш лаби қошида Масиҳ нафаси нима-ю, нафис хати олдида обиҳаёт теграсидаги майса нима? Шундай экан, ўткир дамидан лоф урган Масиҳнинг хижолатдан кўкка чиқиб, обиҳаёт теграсидаги майсасининг гўзаллиги билан мақтанган Хизрнинг уятдан ерга кириб кетиши табиийга ўхшаб кўринади.

“Бирини жонбахш лаби, иккинчисини майнин хати хижолатдан ўлдирмаган бўлмаса, нега Масиҳ ва Хизрнинг бири кўкка чиқиб, бири ерга кириб кетди?” — бу ерда шоир тасвир объектини яхши билгани ҳолда, уни ёрқин ва таъсирчан ифодалаш мақсадида риторик савол усулидан фойдаланади. “Тажоҳули орифона” асосида кўпинча ташбех ётади. Ўз-ўзидан байт ташбех санъатидан ҳам холи эмас — жонбахшлиги туфайли Масиҳ нафаси ва ёр лаби, гўзаллиги жиҳатидан оби ҳаёт чашмаси теграсидаги майса ва маҳбубанинг лаби устидаги нафис хати ўзаро бир-бирига ўхшатилаяпти.

Шунингдек, бу ерда “бирни” сўзининг икки марта кўуланиши такрор санъатини ҳосил қилганки, бу байтнинг жарангдор ва таъсирчан чиқишига олиб келган. Маълум бўладики, биргина байтнинг ўзида бир неча санъат маҳорат билан уйғунлашган. Алишер Навоий истеъдодининг юксаклиги ҳам, асарларининг бадиий баркамоллиги ҳам шунда.

Эргаш ОЧИЛОВ,
филология фанлари номзоди.

Ҳ и к м а т

Бийиклик келди ҳимматдин нишона,
Ки ҳимматсизни паст этди замона.

* * *

Бироргаким бирордин етди оғот,
Ҳамоноким қотирғоқдур мукоғот.

* * *

Бирорки тамаъ риштае қылғуси,
Унинг бирла бўғзидин осилғуси.

* * *

Бирорким анга ҳиммат ўлди баланд,
Эрур олам аҳли аро аржуманд.

* * *

Бирорким бўлур бир оёқ ош учун кул,
Юзига керакдур қозоннинг қароси.

* * *

Бир дирам олмоқ чекибон даст ранж,
Яхшироқ андинки, бирор берса ганж.

* * *

Гавҳару дурни қулоқ озори бил,
Сўзни қулоқнинг дури шаҳвори бил.

Саховат ва ҳиммат бобида

Саховат инсоният богининг борвар шажаридур, балки ул шажарнинг муфид самаридур. Одамийлиқ кишварининг баҳри мавжвари, балки ул мавж баҳрининг салин гавҳари. Саховатсиз киши — ёғинсиз абри баҳор. Мевасиз йифоҷ ҳамону ўтун ҳамон ва ёғинсиз булут ҳамону тутун ҳамон. Сахосиз киши бирла гавҳарсиз садафнинг бир ҳукми бор. Дурсиз садаф била ўлуб куруғон кашафға не эътибор.

Сахий булутдур — иши хирмон, балки махзан бермак. Ҳиммат аҳлигадур саховат ихтисоси ва бу икки шариф сифат валоят хоси. Саховат одамиға бадандур ва ҳиммат анга рух ва ҳиммат аҳлидин оламда юз минг фуғуҳ. Ҳимматсиз киши эр сонида эмас, рұксиз бадани киши тирик демас. Соҳиби ҳикмат муфлислиқ била паст бўлмас, ҳимматсиз ганж топса, бийикларга ҳамдаст бўлмас. Чинор илги холилиғидин бийиклигига не нуқсон ва туфроққа ниҳон ганжлари била не улви шон. Ҳиммат аҳлиға агарчи бийик кавкабадур, аммо саховатга неча мартабадур. Исроф сахо эмас ва итлоғни маъно аҳли сахо демас. Мубоҳот учун бермак ҳуднамолиқ ва анинг била ўзин сахий демак беҳаёлиқ. Улки эл кўрмагунча бермас — лаймдур, сахий эмас. Тилаб берганни ҳам саходин йироқ бил; ибром била бергандин бермаганни яхшироқ бил. Бирта ўтмакни икки бўлуб, ярмин бир очға берганни сахий де; ўзи емай барин муҳтоҷга берганни ахий де.

“Маҳбуб ул-қулуб”дан

Буюк муҳаббат тараннуми

Тикон кирса кафингға кинасидин,
Чиқорсам эрди кирпик игнасидин.

Кўруб хору хас ўрнунгда ниҳони,
Сочим бирла супурсам эрди они.

Чу билсам гарддин кўнглунгда қайғу,
Ер узра ашқдин сепсам эди сув.

Бошингға тушса меҳнат шоми жовид,
Юз очиб зоҳир этсам эрди хуршид.

Агар жонингға қасд этса узун кун,
Сочим еткурса эрди анбарин тун.

Юзунгни олмасам эрди энгимдин,
Аритсам эрди ашқингни енгимдин.

Тилар бўлсанг юзунг кўрмакка кўзгу,
Юзум юзунгга тутсам эрди ўтру.

Сув истаб тушса ўтлуғ кўнглунга жўш,
Лабимдин тутсам эрди чашмаи нўш.

Дамо-дам айлабон ҳамдамифингни,
Кеча-кундуз қилиб маҳрамлифингни.

Тунунгда шамъи мажлис бўлсам эрди,
Кун ўлса ёру мунис бўлсам эрди.

Чу айлабтур сипеҳри тезрафтор,
Сени бир ён, мени бир ён гирифттор.

Киши гар кўксини юз пора қилсун,
Фалак бедодига не чора қилсун!

Анинг бедодидин ким бўлса ношод,
Қилур жонига бедод узра бедод.

Неча сен бастай банду балосен,
Балолар банди ичра мубталосен.

Фаму дардингча дард имкони йўқтур,
Балоу меҳнатинг поёни йўқтур.

Вале бўлмиш жаҳон аҳлиға маълум
Ки, илгингда қотиқ хоро эрур мум.

Чекарга дарду андуҳ журъатинг бор,
Бало тортарға сабру тоқатинг бор.

“Фарҳод ва Ширин”дан

Саодатта элтувчи сўз

Кўнгилга йўл топиш қийин иш. Кези келганда бу борада олтину жавоҳир ёинки зулм ва куч ожиз. Лекин топиб айтилган бир оғиз яхши сўз дилни эрита олади, сеҳрлай билади. Асрлар ўтса ҳамки неча элларда, неча минг-минг дилларда ардоқ топаётган мумтоз адабиётимиз намоёндалари асарлари бунга гувоҳ.

“Кишидин то қиёматгача боқи қолотурғон ёдгор ва фарзанди саодатосор яхши сўздурким, онга замон ҳаводисининг офати зарари асло етушмас ва даврон инқи-лобининг губори асари ҳаргиз аҳволи бошиға тушмас. Алқисса, сўз мартабаси ниҳоятсиз баланд ва сўз аҳли ҳамиша азиз ва аржуманддурлар”. Муҳаммад Ризо Оғаҳий қаламига мансуб ушбу сатрларни ўқиганимизда сўз туфайли боқийлик баҳтига мушарраф бўлган буюк бобокалонларимиз ва энг аввало, Алишер Навоий ҳазратлари сиймоси хаёлимизда жонланади. Бунинг бош боши шубҳасиз, устозлари сингари Навоий бобомиз ҳам ўзлари таъкидлаганлариdek, одамни бошқа жонзотлардан фарқлаб турадиган ва ҳар қандай гавҳардан ҳам аъло сўз қадрини баланд тутиб уни инсон камолоти ва баҳту-саодати кўзланган эзгулик аталмиш амалга чоғлагани ҳамда беназир иқтидор, ихлосу заҳматлари туфайли бу юмушни юксак даражада адо эта олганлигидандир.

Навоий асарлари ўз мазмун моҳияти ила сизу бизни ҳаёт аталмиш белоён йўлнинг пасту баландидан, яхши-ёмонидан, файзли ва хатарли бурилишларидан огоҳ этади, нурли манзиллари сари ундайди. Бир сўз билан айтганда мутафаккир шоир одам зотини комиллик даражасида кўришни орзу қиласди. Кишиларни юксак эътиқодга, инсоф ва диёнатга, адолат, раҳм-шафқат, меҳр-оқибатга чорлайди. Бу ғояларни бевосита одоб-ахлоқ мавзуига бағишлиланган ҳамда бутунги кунда ҳалқ тилида ҳикматга айланиб кетган қитъалари, руబойлари, фардларидан ташқари ишқ-муҳаббат йўналишидаги фазалларида ҳам кузатиш мумкин. Уларда ҳам олийжаноб инсоний фазилатлар тараннум ва тарғиб этилган байтлар учрайдики, айни пайтда улар нафақат файласуф шоир донолиги балки, айни пайтда бадиий ифода жиҳатидан ижодкор бобомизнинг юксак маҳоратини ҳам яққол акс эттиради.

Ана шу маҳорат туфайли ишқ завқи, васл иштиёки, айрилиқ азоби тасвиirlари жараёнидаги “қистириқ” байтлар орқали ижтимоий-сиёсий, ахлоқий-маърифий қарашлар ҳам асосий мавзуга уйғун тарзда ифода этилганки, улар бамисли донишманд шоирнинг ҳаёт сабоқларига ўхшайди.

Ўксик кўнгилни кўтариш вайрон бўлган Каъбани обод этиш билан баробар, дея уқтиради шоир. Бу борада албатта, сўз бирламчи ва ишончли восита.

Ошиқнинг маҳбубага мурожаат этиб “Кўйинг борида қилмон жаннатга гузар ҳаргиз” мисраси билан бошланувчи ғазал давомида шундай байт бор:

*Пил ўлса агар ҳасминг, десангки зарар топмай,
Бир пашшага оламда еткурма зарар ҳаргиз.*

Оlam аҳлини бир-бирови билан аҳил, дўст, ҳамкор бўлишга чорлаган шоир таъсирчан қиёслар, тимсоллар ва ташбеҳлар орқали озор кўришни истамасанг, аввали ўзинг бировга озор етказма, ҳатто қудратинг филча бўлса-да, пашшага ҳам озор бермагил, дея огоҳлантиради. Ва яна бир ғазалда уқтирадики, кўнгилни пок тут, тилни юмшоқ қил, камтарликни касб этгилки, ана шунда бало қазодан омондасан.

*Гар десанг қаттиқ балоға қолмагайсен чархдин,
Оlam аҳли бирла юмшоплиг ила қилғил маош.*

Зеро, бировга ёмонлик қилган киши ўзи ҳам ёмонлик кўрмай қолмайди яъни бировни ноҳақ йифлатганинг ўзи ҳам йифлайди.

*Кузғама булбулни кўп, эй гулки, даврон боғида,
Қолмамиш қўзғалмайин улким, бировни қўзғамиш.*

Лирик назмдаги ошиқнинг суюкли маҳбубага – хусн шоҳига илтижо-ю ўтиччлари аслида ошиқ ва адолатсевар Навоийнинг ҳукмдору мансабдорларга, давлатмандларга хитоблари янглиғ жаранглайди.

*Ком етурмак ғанимат англа даврон аҳлиға,
Эй ғани, бу дамки коминг бирладур даврон ҳануз*

Демак, давру давронинг, кўлда имконинг бор экан, эл-юртга нафинг тегсин, сендан яхшилик қолсин. Не-

таки, давр ўткинчи, даврон ғанимат. Эртанги ўкинч, афсус ва пушаймонлиқдан эса фойда йўқ.

*Шу дамни тут ғаниматким, келар дамдан асар йўқтур,
Не дамки ўтди худ андин киши топмас нишон ҳаргиз.
... Андоқ иш қилким пушаймон бўлгайсенким эмас,
Ҳеч осиг чун иш хато бўлди пушаймонликда ҳайф.*

Сабаби-умр ўткинчи. Шоир наздида бирорвнинг оғирини енгил, мушкулини осон этиш, муродига етишувида кўмак қўлини чўзиш инсоний фазилат ва бу борадаги бир фурсатлик хайрли юмуш юз йиллик давру даврондан, тожу тахт соҳиблигидан аълороқдир.

*Кимики юз йил комронлиғ қиласа билким, арзимас,
Даҳр аро бир лаҳза бўлмоққа бирор коми била.*

Ҳаётий тажрибалар маҳсули сифатида билдирилган шоир фикрича сабр, инсоф, нафсини жиловлай билиш, айниқса-қаноат ҳар кишининг иззатли ва ҳурматли бўлишига сабаб. Тўғрилик, рост сўз ва ҳалоллик, садоқат эса ҳар кимсанинг хавфу хавотирдан эмин бўлишига, кўнгил хотиржамлигига заминдир. Бу борада ўқдин мисол ол, дея таъкидлайди шоир. Тўғрилигидан узоққа боради Ёй эса эгрилигидан қўл оёғи чандилган, тузокқа тушган.

*Туз бўл ўқдек гар тиларсан авж, ёким эгридур-
Давр ҳар гўшадин бўғзига солибтур кериш.*

“Лирик чекиниш” деган ибора бор. Навоий ҳазратлари таъбир жоиз бўлса юқоридаги сингари лирикадаги “Ижтимоий чекиниш” лари орқали, сўз курдати воситасида кишиларни энг яхши инсоний фазилатлар эгаси бўлишига даъват этади. Ҳеч шубҳасиз, бу даъват кишилик жамиятини соғломлаштиришга, маънавиятиниг юксалишига то абад хизмат қиласеради.

Отабек ИСМОИЛОВ,
*Хоразм Маъмун академияси катта илмий ходими,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аҳоси.*

Юксак бадиият

Навоий ижодиётини белоён уммонга қиёслаш мумкин. Уммон тубида ҳали беҳисоб жавоҳирлар ётибди. Унинг асарлари юзасидан юзлаб илмий ишлар қилинганин бўлса-да, Навоий оламини тўла-тўқис забт этолганимиз йўқ. Унинг меросини ўрганиш асносида ҳар доим бирор бир янгиликни кашф этиш мумкин. Масалан, ҳазратнинг бадииятини олайлик. Ҳар бир байт, мисрани тадқиқ этишнинг ўзи жуда катта изланишларни талаб этади. Мана унинг машхур бир байти:

*Юзида терни кўриб ўлсан, эй рафиқ, мени
Гулоб ила юву, гул баргидин кафан қилғил.*

Бир қараганда тушунарли ва равон мисралар. Аммо, ҳазрат бу байт орқали нима демоқчилар? Бу ҳақда қатор тахмин ва талқинлар баён этилди. Лекин, ягона тўхтамга келингани йўқ. Зоро, Навоий ижоди устидан яқдил хулоса чиқариш даражасига етган эмасмиз. Навоийнинг сўз танлаш ва қўллаш маҳорати, Навоий шеъриятидаги фалсафа, Навоийнинг диний-маърифий қарашлари, Навоий ва жаҳон адабиёти... бу йўналишлар бўйича ҳали қанчадан-қанча янги уфқларни очиш мумкин.

Алишер Навоий ҳазратлари ўзигача ва ундан кейинги давр ўзбек шеърияти, ҳатто барча туркий халқлар адабиётида ҳам асосий ўринни эгаллайди, десак, янгилишмаймиз. Бинобарин, юз йиллар ўтганидан кейин ҳам мутафаккир ижодидан янгилик излаб топиш қийин кечмайди.

Иброҳим ҲАҚҚУЛ.

Мангу байтлар жозибаси

Алишер Навоий мероси юксак бир тоғга ўхшайди: узокдан шундоқцина қўл етгудай масофада кўринсада, бу бекёс ижод оламига кириб борганингиз сари унинг нақадар улуғворлигини ҳис қиласиз. Олам ва Одамга даҳлдор барча масалалар, тушунчалар ўзининг бетакрор бадиий талқинини топган бу шаклан гўзал, мазмунан серқирра асарларни мутолаа қилиб, шоирнинг нечоғлик буюклигини эътироф этасиз. Шарқ сўз санъатида эришилган барча ютуқларни ўзида мужассамлаштирган бу шеърият ҳақиқатан ҳам теран, мурракаб, ранг-барангдир. Навоийни ўқиб, тушуниш учун Шарқ фалсафаси, мумтоз сўз санъатидан хабардор бўлиш талаб қилинади.

Шарқ мумтоз сўз санъатида нафақат янги гап айтиш, теран фикр ифодалаш, балки ана шу янги гап, теран фикрни қандай шаклда, қайси бадиий санъатлар воситасида акс эттириш ҳам муҳим саналган. Бу адабиётда бадииятдан маҳрум, қуруқ суханбозлийка ружу қўйиш кузатилмаган. Шоирга ҳаётий долзарб ва муҳим мавзуларда қалам тебратиши эмас, балки бадиий баркамол асарлар яратганилиги қараб баҳо берилган. Шунинг учун ҳам Шарқда шеърнинг ва шоирнинг қадри баланд тутилган.

Алишер Навоийнинг вақт ўтган сари тобора ошиб бораётган шуҳратининг асл сабаби ҳам асарларининг юксак бадииятида. Шоир шеърлари нафақат мазмунининг чуқурлигию фалсафасининг қуюқлиги, балки шаклан гўзалиги, ҳассос руҳи ва ёқимли оҳанги билан ҳам кишини ўзига тортади. У ўзбек тилини улуғлабгина қолмай, айни пайтда ўзбек адабиётини, бадиий сўзнида юксакка кўтарди. Навоий асарларининг ҳамиша, ҳамма даврларда авлодлар учун ҳавас этгулик чўққи бўлиб қолаётганилигининг сабаби шунда.

Навоий ижодида шунчаки у ёки бу фикр ифодасига хизмат қиласидиган оддий байт, ҳаттоқи мисрани ҳам топиш қийин. Шоир ҳар қандай фикр, кечинма, манзарани гўзал бадиий санъатлар воситасида юксак маҳорат билан ифодалайди.

Чунончи:

*Ер оғиз очмасқа дардим сүрғали топтим сабаб:
Күп چучукликтін ёвшимишлар магар ул икки лаб.*

Бу байт Шарқ шеъриятида машхур ҳусни талил санъатининг гўзал намунасиdir. Ҳусни таълил — чиройли далил келтириш бўлиб, шоирлар ўз фикрлари ни бадиий гўзал шаклда асослаш учун бу санъатга мурожаат қиласидар. Бунда келтирилган далил ифодаланган фикрнинг ҳақиқий сабаби бўлмай, шоирлар лутф юзасидан уни важ қилиб кўрсатадилар. Ушбу байтда ҳам маъшуқанинг ошиқ аҳволини сўрамаслигига лабларининг азбаройи ширинлигидан бир-бирига ёпишиб қолганлиги сабаб қилиб кўрсатилади. Албатта, бу ҳақиқат эмас, балки “гўзал ёлғон”, лекин ушбу ташбех ўзининг оҳорли ва бетакрорлиги билан ўқувчини ҳайратга солади.

Куйидаги байтда эса ёрининг ортиқ жабру жафо қилмай қўйганини унинг кўнглида раҳм-шафқат уйғонгани эмас, балки ўзига кўрсатмаган жабру жафоси қолмагани билан асослайди:

*Ёрким, қилмас жафову жавр — эрмас раҳмдин —
Ким, манга кўргузмаган жавру жафоси қолмамиш.*

Маъшуқанинг ўз ошиғига жафо қилишдан кўл тортиши (аслида уни унугиб қўйиши)нинг сабаби сифатида келтирилган бу далил гарчи ёлғон бўлса-да, ўзининг зарофати, гўзаллиги, таъбир жоиз бўлса, ҳақиқатга ўхшаб кетиши билан ўқувчида эстетик завқ уйғотади.

Бир сўз билан айтганда, Навоий ташбехлари ҳамиша ўзининг ҳаётлилiği билан ажралиб туради ва шубоис ҳам уларни мутолаа қилганда ҳайратлар оғушига чўмаверамиз.

Эргаш ОЧИЛОВ,
филология фанлари номзоди.

Хорижликлар нигоҳи

Навоий ўзининг сиёсий ва ижтимоий фаолияти билан халқقا ниҳоят даражада манзур бўлди. У ўз шеърияти туфайли халқ орасида чинакам зўр обрў қозонди. Унинг шеърияти асрлардан бери яшаб келмоқда.

Альфред Курелла,
немис ёзувчisi.

Алишер Навоий жамики гўзалликларнинг буюк ҳомийси ва ўз даврининг энг улуг шоиридир.

Ян Рипка,
чех олим.

Адиблар, тарихчилар, иншопардозлар, муъаммо ёзувчилар, хаттоллар, мусаввиrlар, котиблар, меъморлар, шатранжбозлар, мусиқашунослар, паҳлавонлар, заргарлар, кулоллар, тикувчилар ва ўша даврдаги бошқа турли-туман билим, санъат ва ҳунар соҳиблари, мутахассислари Амир Алишер ҳузурига тўпланишиб, ўша замон илми, талаби ва услубига биноан асарлар ёзишар эдилар. Амир Алишер ўшаларнинг ҳаммасига зўр ҳафсала, қунт ва зътибор билан маслаҳатлар берар, ҳусн-рағбат кўрсатар ҳамда уларга ҳомийлик қиласар эди.

Сайд Муҳаммад Абдулло,
покистонлик навоийшунос олим.

XV асрнинг охирида темурийлар салтанатининг маданий ҳаётига жуда муҳим таъсирини ўтказган инсон Мир Алишер Навоий бўлиб, у янги сиёсий ва иқтисодий шароитни яратишда фоят катта ёрдам берди. Султон Ҳусайннинг яқин дўсти Мир Алишер муҳтожларга хайру эҳсон қилувчиларнинг машхури, шоир ва олим эди.

Томас Ленте, Гленни Лоуври,
АҚШ олимлари.

Ҳотами Тойи ҳақида

Ҳотами Тойига бир күнгли очиқ одам деди:

— Эй, ҳимматда эркин табиат киши, сахийлик кафтиңгга одат бўлганидан бўён ўзингга ўшаган кишини ҳеч кўрдингми?

У деди:

— Бир кун мен ҳамма учун йигин қилдим. Унга ўша чўлдаги одамларнинг ҳаммасини чақирдим. Пишириш учун юзта тия қурбон қилинди; сўйилган қўй-қўзиларнинг сон-саноғи йўқ эди. Базм бўлиб турган вақтда бирпас соғ ҳаво илинжида дашт томонга чиқдим. Айланиб юриб, бир қари чолни кўрдим. У орқасига бир кучоқ тикон-ўтин ортган эди. Гавдасини у юк эгиб, вужудига ҳассадан устун тиркаган эди. Ҳар қадам ташлаганда, бирпас тўхтаб, ҳар дам олганда маълум бир фурсат ўтарди. У чекаётган азоб ўти қўнглимни ёндириб, раҳм-шафқат билан унга шундай хитоб қилдим:

— Эй қаддини мاشаққат юки буқкан, танасида ғам тиканлари ўрнашган одам! Даشتда юриб хабаринг бўлмадими? Нега Ҳотамнинг уйига бормадинг. У ҳаммани ўзининг уйига чақириб, яхши-ю ёмонни бугун меҳмон қилмоқда-ку. Ўтинни ташла, иззат гулшанига бор, мешаққат чекиб ўлтирумай, тур, чақириққа бор!

У менинг унинг аҳволидан изтироб чекканимни тушиуниб, бош кўтариб кулди-ю, шундай жавоб берди:

— Эй, оёгини очкўзлик банд этган, бўйнига гараз ва қизғончиқлик сиртмоқ бойлаган, эй ғайрат водийсига қадам босмаган, ҳиммат қалъасига байроқ тикмаган одам, сен ҳам бу тикан ташиш азобини тортиб кўр. Ҳотами Тойи миннатини эса торта берма. Қийналиб, мешаққат билан бир танга топиш бирор берган хазинадан яхшироқдир.

Унинг сўзлари шундай ўринли эдики, шунинг учун ҳам унинг ҳиммати меникидан ортиқ эди.

Эй Навоий, агар сенда ҳиммат бўлса, Ҳотами Тойи ҳам сенга қулдир.

“Ҳайрат ул-аброр” (насрий баёни)дан.

Хикматлар

Ҳам сўз ила элга ўлумдин нажот,
Ҳам сўз ила топиб ўлук тан ҳаёт.

* * *

Элга шараф бўлмади жоху насаб,
Лек шараф келди ҳаёву адаб.

* * *

Бир деганни ики демак хуш эмас,
Сўз чу такрор топти — дилкаш эмас.

* * *

Хушдуур бояни коинот гули,
Борчадин яхшироқ ҳаёт гули.

“Биричин ой англа, биричин қуёш”

Ҳазрат Алишер Навоий ўзининг кўплаб асарларида оила ҳақида, фарзанд тарбияси борасида ибратли фикрларни билдирганлар. Бугун биз ул зотнинг ана шу хусусдаги айрим фикрларига қулоқ тутамиз.

Навоий бола тарбиясига унинг гўдаклигидан эътибор берилса дуруст эканлигини айтади. Аввал шуки, фарзандига ҳар ким яхши бир исм топиб қўйсин, кейин яхши муаллим-ўқитувчи танласин. Ўқитувчи қаттиққўл бўлса яна яхши. Оила бошлиғининг муҳим вазифаларидан бири — болалари билан бирга хотинига ҳам меҳрибон бўлиши, уни азиз, муҳтарам тутиши лозим:

*Завжаким ул бўлса аниси ҳарам,
Шаръ тариқи била тут мұхтарам.
Нафқа била нағсни тутма дариг,
Жонингға ифром ила ҳам урмади.
Айламагил ҳулласини ранг-ранг,
Кийса даги ҳужрада тутсун даранг.*

Лекин хотиннинг ҳар ерга бориши, бозор-кўйга ўрганиши, ясан-тусанга берилиши, Навоий фикрича, яхшилик аломати эмас. Эрнинг ҳамиятли, ғайратли бўлиши хотинга ҳам маъқул, хотинлар ижобий маънода рашик қиласидан эрларни яхши кўрадилар, деб уқтиради шоир.

Фарзанд зиммасидаги вазифалардан бири ота-она ҳақини адо этиш — уларнинг хизматини қилиб, розилигини олишдир. Бу ҳақда Навоий куйидаги оташин сатрларни биттан:

*Бири эрур макрумати волидайн,
Билки, мунунг қилмоғидур фарзи айн.
Бу икининг хизматини бир бил,
Ҳар неча ифром эса, тақсир бил.
Боини фидо айла ато қошиға.
Жисмни қил садқа ано бошиға.
Икки жаҳонингга тиларсен физо,
Ҳосил эт ушбу икисидин ризо.
Тун кунунгга айлагали нур фош,
Биричин ой англа, биричин қуёш.*

Мазкур байтларнинг насрый мазмунини ҳам келтирамиз: “Бириси шуки, ота-онанинг ҳурматини жойига қўйиш керак, шуни билки, буни қилишни фарз айн — зарурий вазифа деб ҳисобла. Иккаласининг хизматини бирдай бажар, ҳар қанча азоби ошиб кетса ҳам бош устига, деб қабул эт. Ота қошида бошингни, она-нинг бошига жисму жонингни фидо қил. Икки дунёнг обод бўлишини хоҳласанг — бу икковини рози қил. Уларнинг бирини ой, иккинчисини қўёш англаб, туну кунингни ёрит”.

Шундан кейин ота-онанинг насиҳати фарзанд учун қонун эканлиги, фарзанд ота-она олдида бурчдорлиги хусусида яна бир қанча байтлар келтиради. Навоий ота-онадан кейин қариндош-уруф, ака-ука ва “силаи раҳм” — опа-сингилларга яхши муносабатда бўлиш борасида ҳам тўхталиб ўтган. Умуман, инсон ўз яқинларига раҳмдил бўлиши лозим. Ўз яқинларига раҳмдил бўлмаган одам бошқа бегоналарга ҳам раҳм-шафқатли бўлмайди — Навоийнинг тушунчаси шунаقا.

Улуғларга хизмат, кичикларга шафқат. Шарқ кишилари учун асосий ахлоқ низомига айланган мазкур қоидани Алишер Навоий ҳам такрорлаб, аҳамиятини яхшилаб тушунтирган: бировни таҳқирлаш, беҳурмат қилиш ёмон, лекин номуносиб ҳурмат билдириш, ортиқча тавозе кўрсатиш ҳам керак эмас. Ўртacha расмий муомала одоби, маҳалла-кўйда сухбат, гап-гащтакларда ўтириш одоби ҳам Навоий эсидан чиқмаган. Ҳаммага яхшилик тилаб, яхши хулқ билан яшаш файзли ҳаётга замин ҳозирлайди, дейди шоир.

Бадиҳа МУҲИДДИНОВА,
филология фанлари номзоди.

Муншашот — мактублар демак

Низомиддин Мир Алишер барчага баробар адолатнинг тимсоли эди.

Низомиддин Алишернинг адолати унинг катта-кичик барча ишлари, барча асарлари, жамият ва раиятга бўлган барча муносабатларида тўла намоён. Биз бу ерда Навоий шахсининг айрим бебаҳо қирралари foят нозик намоён бўлган — “Муншашот” асарига қисқача тўхталиб ўтмоқчимиз. Навоий даври ва Навоий номи билан боғлиқ ҳамда Навоийнинг ўз қаламига мансуб мактубларини ўрганган А. Ўринбоев, Ю. Турсунов, М. Ҳасанов сингари олимларнинг қимматли тадқиқотларига қараганда, Навоий умрининг иккинчи ярмида ўз замондошлари билан кўп ёзишмалар олиб борган. 1485-1499 йиллар орасида темурий шаҳзодалар ва подшоҳлар, ўз яқинларига ёзган мактубларини тўплаб, “Муншашот” номида асар яратган. Асар деганимизнинг боиси шуки, Навоий барча мактубларда мухотаблар (мактуб ёзилган шахслар)нинг номлари ва мактубларнинг қаерда, қачон, нима муносабат билан ёзилганилигини олиб ташлаган. Натижада муайян кишиларга жўнатилган мактублар шахсий воқелик доирасидан чиқиб, умуман бадиий ва чуқур инсоний қимматга эга бадиий асар турларига айланган. “Муншашот” — иншолар, яъни мактублар деганидир. Темур ва унинг издошлари даврида маданият юксак даражада гуллаб яшнаганлиги боисидан жамият, давлат ва фуқаролар ўртасида ёзишмалар ажиб бир тарзда ривож топди. Темурий подшоҳлар замонларида ва айниқса, ўн бешинчи асрда мактубларни йиғиб тўплам қилиш олижаноб одат тусига кирди. Навоий даврида ҳам кўпгина эътиборли муншашотлар яратилди. Ўзбек тилида яратилган илк муншашот китоби эса Навоий қаламига мансубдир. Султон Ҳусайн Бойқаро Навоийнинг биродари, Балх ҳокими Дарвиш Алининг тўқсонинчи йиллар атрофида бош кўтариши муносабати билан чиқарган нишонида Низомиддин Амир Алишерни “салтанатнинг устуни, давлатимиз таянчи, хоқонликнинг кифти”, деб баҳолайди. Навоийнинг мактублари у, чиндан ҳам, том маънода хоқонликнинг кифти бўлганлигини кўрсатади. Навоий шаҳзодалар ва кўпроқ Бадиuzzамон Мирзога ёзилган мактубларида

уларни мамлакатни қандай бошқариш санъатига ўргатиб боради. Темурийлар учун алоҳида аҳамият ва моҳијат касб этган ота ва ўғил муносабатларига муттасил диққатни жалб этади. Шаҳзодаларда қадим туркий ва исломий маданият асосида юксак ахлоқий сифатларни тарбиялашга жидду-жаҳд қиласи. Шу билан бирга ўзи ва бошқа айрим замондошлари тўғрисида нозик маълумотларни қайд этиб боради...

Иброҳим ФАФУРОВ.

Ҳавас ва ҳайрат

- * Замондошлари унинг ҳақида кўпинча “Низомиддин Мир Алишер” деб ёзишган. “Низомиддин” – дин, диёнат низоми, дегани бўлиб, донишманд мансаб эгаларига бериладиган сифат, “Мир” – амир демакдир. Унинг отаси Фиёсиддин Муҳаммад (уни Фиёсиддин Кичкина ҳам дер әдилар) темурийлар саройининг амалдорларидан, хонадоннинг ишончли кишиларидан эди. Алишернинг бобоси Амир Темурнинг ўғли Умаршайх билан эмиқдош (кўкалдош) бўлган.
- * Алишер алоҳида тарбия ва назоратда ўси. Кичиклик чоғидан шеър ва мусиқага ишқи тушди. Олиму фозиллар даврасида бўлди. Уч-тўрт ёшларида ўша даврнинг машҳур шоири Қосим Анворнинг бир шеърини ёд айтиб, меҳмонларни ҳайратга солди. Унинг зеҳни ва иқтидори ҳақидаги гаплар эса эл орасида тарқалиб борди.
- * Бўлажак шоир болалигиданоқ Саъдий Шерозийнинг “Гулистон”, “Бўстон” асарларини, Фаридиддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр” (“Қуш нутқи”) ни сўнгсиз иштиёқ билан ўқиди. Айниқса, қушлар тилидан келтирилган ҳикоятлар ва уларнинг чукур мазмуни Алишернинг ўй-хаёlinи батамом эгаллаб олди...
- * Бир муносабат билан у 50 минг байт, 100 минг мисра шеър ёд олганини айтади. Навоий 15 ёшларида ўз шеърлари билан замонасининг машҳур шоирлари диққатини тортди. Ҳондамирнинг ёзиши-

ча, шеърлари билан эндигина танилиб кела бошлаган Алишер ўз даврининг донгдор шоири Мавлоно Лутфий хизматига боради. Мавлоно ундан шеър ўқишини илтимос қиласди. Алишер ўзининг:

*Оразин ёпточ, кўзимдин сочишур ҳар лаҳза ёш,
Бўйлаким, пайдо бўлур юлдуз ниҳон бўлточ қёёш.*

матлаъи билан бошланадиган ғазалини ўқийди. Шеърдан ҳайратга тушиган Лутфий бундай дейди: “Валлоҳ, агар муссар бўлса эди, ўзумнинг форсий ва туркий тилларда айтган ўн-ўн икки минг байтимни шу ғазалга алмаштирадим ва буни ўзимнинг катта ютуғим деб ҳисоблар эдим”. Бу туркий шеъриятга жуда катта ис-теъдод кириб келаётганидан нишона эди.

ҲИКОЯТ

Уқувсиз боғбон, танбаллик ва ҳомхаёл ҳусусида

Бир уқувсиз боғбон бор эди. У боғбонлик санъатидан бехабар эди. У на дараҳтга пайванд қилиб, ундан ҳузур-ҳаловат берувчи мева олишни, на дараҳтларни парвариш қилиб ўстиришни ва на ўз вақтида гули ҳосилга кира оладиган дон сепишни биларди. Боғ аро хас-хашак терии билан хурсанд эди. Аслида уни боғбон эмас, ҳашакчи дейиш керак эди. У шу тарзда заҳмат чекиб, ўз умрини ўтказар эди. Яқин ўртоқлари унга бу хил самарасиз ишни ташлаб, ўзингни фойдали иш билан овут, деган тарзда панд-насиҳатлар қиласди. Жоҳил боғбон бу машаққатли иш билан шуғулланишни тарк этмади. Кунлардан бир кун у жўяклар оралаб ток кесиб юрганида, уни илон чақиб ўлдирди.

* * *

Халқ орасида бир ишёқмас, танбал киши бор эди. Одамлар унинг бегайратлигидан ҳайрон қолар эдилар. У одамлардан мушт, шапалоқ ёки тепки ер, бунинг эвазига улардан бир бурда нон ёки таом олиб, кун кўрарди. Кишилар уни қувиб юборсалар ҳам, ҳеч қаерга кетмай, ўзининг ёмон қилиқларини тарк этмасди. У

тортадиган жафоларга маълум бир нарх тўғрилаб қўйган эди. Қайси бир киши уни бир тепса ёки урса, у ўша кишидан бунинг ҳақини талаб қилиб олар, қулига тутган нарсани дарҳол оғзига солар эди.

Кунлардан бир куни кимдир унинг қўлига бир парча нон бериб, шундай мушт туширдики, натижада танбал ер тишлаб қолди. Гарчанд у шапалоқлар еб, қорнини тўйғазиб юрган бўлса-да, бир мушт билан энди қайта ўрнидан турмайдиган бўлди.

* * *

Бир тоғлик одам тоғдан айиқ тутиб олди ва уни кўп азият чекиб, қўлга ўргатди. Илгари саёқ юрган айиқ эгасига ром бўлгунга қадар кунда икки марта ўлгунча таёқ ер эди. Очлик азоби ва еган беҳисоб таёфи ичи ва ташини эзиб ташлаган эди. Шу сабабли эгаси унга бир ёғоч кўрсатса, айиқ ювошлиқ билан унга бўйин эгарди. Шу тарзда айиқ кўча-кўйларда ўйинчилик қилиб юрар, эгасининг уйига ўтин ташиб келтирап эди. Хўжаси унга ҳаддан кўп юк ортар, айиқ юк ташийверганидан эгнида ҳатто тук қолмаган эди. Хуллас, у бу дунёда қанча жабру жафо бўлса, ҳаммасини татиб кўрган эди. Аммо жаҳолати туфайли нафсида такаббурлик ортиб кетди. Гоҳ макру хийла ва хусумат тоши билан қоплон бошини янчидан ташлайман, деб хаёл қиласар, гоҳ даҳшатли шер йўлиқса ҳам, таом учун унинг қорнини дадил ёриб юбораман. деб ўйларди. У шу сифат ҳар хил хом хаёлларга берилиб юрди. Охирокибатда унинг ўзи бир кун итларга ем бўлди...

“Лисон ут-тайр” (насрый баёни) дан

“...Хизматим бўстони сидқ ва сафо саҳобидин сероб”

Бугун мамлакатимиз пойтахти — Тошкент шаҳридан бошлаб чекка ва олис гўшаларда ҳам муҳташам бинолар, иморатлар ва иншоотлар, киши ҳавасини келтирувчи йўллар ва кўприклар, шаҳарлар инфраструктурасини тубдан янгилашга қаратилган бекиёс бунёдкорлик ишлари олиб борилмоқда.

Тарихимизга назар солсак, XIV-XVI асрда Амир Темур томонидан олиб борилган бунёдкорлик яловини Алишер Навоий, Заҳириддин Бобур ва бошқалар давом этириб, мадраса, хонақоҳ, кўприк, йўл, ҳаммом, шифохона ва бошқа иншоотларни қурдириб, юрт ободлигига, ҳалқ турмушининг яхшиланишига улкан ҳисса қўшидилар. Биз қўйида Алишер Навоийнинг ана шу бунёдкорлиги ҳақида фикр юритамиз.

Ҳар сафар Алишер Навоий асарларини мутолаа қилганда, бу даҳонинг нафақат ўзбек адабиётини ривожлантириш, балки Ҳирот адабий муҳитида юзларча адиларга устозлик вазифасини бажариб, уларни шахс сифатида камол топишларига кўрсатган бекиёс хизматлари, беҳисоб “бинои хайр”лар барпо этганлигига амин бўламиз. Навоий умр мазмуни ва ҳаётининг борини ҳалқа баҳшида этган зотдир. Унинг Фарҳод, Ширин, Искандар, Паҳлавон Муҳаммад, Сайд Ҳасан Ардашер шахсиятлари, салафларига бўлган муносабатида жамиятдаги яратувчанлик хислатлари алоҳида меҳр билан кўйлангани кўз ўнгимиизда гавдаланади.

Навоий ижодидаги бу жиҳат ҳали у ҳаёт бўлган пайтидаёқ замондошлари томонидан алоҳида таъкидланган, дедик. Айниқса Бобурнинг “Бобурнома”, Фиёсиiddин Хондамирнинг “Хуросат ул-ахбор”, “Ҳабиб ус-сияр”, Зайниддин Восифийнинг “Бадоеъ ул-вақоєъ”, Муҳаммад Ҳайдарнинг “Тарихи Рашидий” ва бошқа асарларида Навоий қурдирган жуда кўп бинолар ҳақида қимматли маълумотлар берилган.

Заҳириддин Бобур Навоийнинг бунёдкорлик хислатини “Бобурнома” асарида алоҳида меҳр билан таъкидлайди. У Навоийнинг бунёдкорлик ишларини номма-ном санаб ўтмаса ҳам унинг Ҳурросон сultonни Ҳусайн Бойқаро (Мирзо)га ҳатто моддий ёрдам бер-

ганлигини таъкидлайди. “Мирзодин нима олмас, балки йилда мирзоға куллий маблағлар пешкаш қилур эди”, дер экан, унинг моддий имконияти нақадар юксак бўлгани ва қурдирган барча бинолари ўзининг маблағи билан бунёд эканлигига ишора қиласи. Шу қатори, Бобур Навоийнинг хизматини энг аввало ўша давр адабий, маданий ҳаётидаги улкан улушида деб билади ва қуйидагича таърифлайди: “Аҳли фазл ва аҳли хунарға Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эмаским, ҳаргиз пайдо бўлмиш бўлғай. Устоз Қулмуҳаммад ва Шайхи Нойи ва Ҳусайн Удийким, созда саромад эдилар, бекнинг тарбият ва тақвияти била мунча тараққий ва шуҳрат қилдилар. Устоз Беҳзод ва Шоҳ Музаффар тасвирда бекнинг саъй ва эҳтимоми била мундоқ машҳур ва маъруф бўлдилар. Мунча бинойи хайрким, ул қилди, кам киши мундоққа муваффақ бўлмиш бўлғай”. Бобурнинг таърифида Навоийнинг юқоридаги Ҳирот маданий ҳаётининг гултоҷлари бўлган санъаткорлар, машҳур шахсларни тарбиялаб камолга етказиши унинг хайр ишларни кўзлаб қурган бинолари қатори ижодкорлик, яратувчанлик сирасига киритилган.

Хондамирнинг “Холосат ул-ахбор” асарида ёзишича, у Марҳани деган жойда ариқ қазиши, зовурларни тозалаш, кичик бинолар қуриш билан эзгу ишларга бош-қош бўлган бўлса, кейинчалик бу каби хайрли юмушлар кўлами кенгайиб борган. Хондамирнинг ёзишича, Навоий Йигирмага яқин ҳовуз қаздирган, 16 кўприк ва 2 тўғон ҳам бунёд этганки, бу иншоотларнинг барчаси, энг аввало, оддий халқ манфаатига хизмат қилган.

Алишер Навоий қурдирган бинои хайрларнинг сабаб адорига етмайсан, киши. Ўзининг таъкидлашича, бу даврда у “фуқаро ва дарвешларнинг фаровонлиги, ғариб ва мусоғирларнинг фарофати учун” ушбу иншоотларни қурдиради. Улардан бири машҳур “Ихлосия” мадрасаси бўлиб, Навоий бу мадрасага юксак ихлос билан қараган, мадраса ва хонақоҳларда истиқомат қилувчи аҳли илмга моддий ёрдам берган.

Алишер Навоий “Вақфия” асарида бир умр ижодкорлик, яратувчилик иши билан шугулланганлигини, бу иш унинг умр мазмунига айланганлигини қуйидаги нозик ва айни пайтда бадиий жило билан оро берил-

гаң сатрларда баён этади: “Агарчи дарёға қатра мададкорлигидин суде ва яди байзога зарра ҳаводорлигидин мақсуде мумкин ва мутасаввар эрмас, аммо ул қадар хизматдаким, хастаға қувват әрди ва ул миқдор мулозаматдаким, бу шикастаға тенгри тоқат берди, жонси-порлик расмин унутмадим ва әхмөл ва тасохул раво тутмадим. Чун ниятим гулистонида зарқ ва риё ҳошоки ноёб әрди ва хизматим бўстони сидқ ва сафо саҳобидин сероб.”

Албатта, муҳтарам ўқувчимизда Алишер Навоий бунчалик хайр ишларини қайси даромад асосида амалга ошириди экан, деган ҳақли савол туғилиши аниқ. Шуни айтиш мумкинки, Навоий ўз даврининг катта даромадга эга шахсларидан бири бўлган. Лекин, гап кишининг бой-бадавлат бўлишидан кўра, уни ҳалқ манфаатига, ночор кишиларнинг мушкулини енгиллаштиришга қаратилгани билан аҳамиятлики, Навоий шахсияти бунга ёрқин мисолдир.

Муҳаммад Ҳайдарнинг “Тарихи Рашидий” асарида Навоийнинг хайру саховати, шогирдпешалиги, илм, адабиёт, санъат аҳлига кўрсатган ҳомийлигига оид ноидир маълумотларга дуч келамиз. “Шундай қилиб ўша замонда ҳалқнинг турли тоифалари ичидан фозил, беназир инсонлар чиққани унинг (Навоийнинг) саъй-ҳаракатлари туфайлидир. У Мир сифатида шундай жидду жаҳд кўрсатдики, натижада катта бойлик тўпланди, деҳқончиликдан ва бошқа тарафлардан тушган кунлик даромад ўн саккиз минг шоҳрухийни ташкил этган, ўз амирлик мансабининг барча жиҳатларини – хизматкорларни, мулозимларни, хазинани, сайисхонани, подшоҳлик иморатларини у Султон Ҳусайн мирзонинг нойиби амир Бобо Алига топширган, бу ўша даврнинг буюк сипоҳларидан эди. У қудрати еттунча унга ёрдам сўраб мурожаат қилган муҳтожларга, олиму фозилларга ҳомийлик қилди. Ўз мулкидан тушган барча даромадни эл-юрт фаровонлиги учун хайрия ишларига сарфлади”.

Биз Алишер Навоийнинг бундан қарийб олти аср муқаддам том маънода яратган бунёдкорлик ишлари ҳақида сўз юритдик. Улуғ шоирнинг бу фазилати кишиларини эзгулик сари тарбиялашга, илм ва таълимга юксак ихлос билан қарашга, инсонда фақат яхши

хислатларни сингдиришга қаратилғанлиги билан аҳамиятлидирки, буларнинг барчаси кўз ўнгимизда буюк Навоий шахсиятини яна бир карра улуғлайди.

Ҳасан ҚУДРАТУЛЛАЕВ,
филология фанлари доктори,
профессор.

Алишер Навоий мероси хорижий муаллифлар нигоҳида

Жаҳон адабиёти хазинасига бебаҳо дурдона бўлиб кўшилган классик мерос асрлар давомида авлодларни тарбиялаб келди ва бундан буён ҳам шундай улуғвор вазифани адо этаверади. Зоро, адабиёт тарихи мутахассислари зиммасига жаҳон классик адабиётини тадқиқ этиш орқали янги замон кишисини тарбиялашдай муқаддас вазифа кўйилган экан, улар энг аввало, ишни ўтмишдаги буюк сиймоларнинг бой меросларини замон хизматига йўналтироқ ва ўтмиш маданиятимиз тарихига ташна халқимизнинг талабларини қондирмоқдан бошламоқлари мақсаддага мувофиқдир.

Улуғ зотлар асарлари ҳамиша инсон тарбиясида катта аҳамият касб этиб келгани азалдан аён. Бобокалонимиз Алишер Навоий ҳам ана шундай буюк ижодкорлар сафидан мустаҳкам ўрин олган. Унинг асарлари инсонпарварлик, дўстлик, халқлар дўстлиги гоялари билан суғорилган бўлиб, уларда ҳақиқий севги, адолат каби энг олий инсоний хислатлар ўзининг муносиб ифодасини топган. Инсонни улуғлаш ва севгини тараннум этиш Навоий ижодининг марказида турган энг ҳаётий мавзулардан биридир.

Алишер Навоий шахсияти ва унинг ижодига бўлган қизиқиши у ҳали ҳаётлигигида ёқ бошланган эди. Фоявийбадиий жиҳатдан юксак бўлган асарлари илгаридан қардош халқлар тилларига таржима қилиниб келган. Кейинчалик форс-тожик тилида ҳам Навоий асарлари ҳақида қатор илмий ишлар юзага кела бошлаган. Яқингача Фарбий Европа адабиётшунослиги Навоий ижодига бефарқ қараб, унинг асарларини таржималардангина иборат деб янглиш тасаввурда бўлиб келди. Хо-

рижда Навоий ижодига бўлган муносабат 50-йиллардан кейин шаклланди.

Алишер Навоийнинг шоҳ асари “Хамса” жаҳон адабиётида ўзининг муносиб ўрнини олганлигини бу асарга бўлган дунё бўйича қизиқишининг узоқ даврга бориб тақалишининг ўзидан ҳам билиб олса бўлади. Навоийнинг “Хамса” асари таркибига кирган «Сабъаи сайёр» достони асосида XVII асрда грузин шоири Нодар Цициашвили «Барамгуриани» асарини яратган. Шоир Навоийнинг ушбу достонини Низомий ва Ҳусрав Дехлавийларники билан қиёсий ўрганиб, уни онгли равишда ўзининг келажак асари учун асос қилиб олади. Нодар Цициашвилининг асари билан юзаки танишишнинг ўзидаёткунинг нақадар «Сабъаи сайёр» билан ҳамоҳанг эканлигининг гувоҳи бўламиз. Шоирнинг ўзи бу ҳақда шундай дейди:

Ақлга бовар қылмайдиган ушбу афсонга форсча эди,
У ҳақда Низомий Ганжавий, доноларнинг доноси ёэди,
Унга тили бой хоқон соҳиби Ҳусрав Дехлавий татаббуъ қилди.
Ҳусрав ўздими ёки Низомийми, бизга буниси номаълум.
Лекин Навоий бу афсонани чигатой тилида ёэди.

У каби шеър санъаткорини ким яна кўз олдига келтира олади.

Сўнгра Жомий, ақл заковатда тенги йўқ шоир форсча ёэди.

Буларнинг тўртталасини шеърларини ўқиган киши ҳайратда қолади. Мен фақир уларнинг тўртталасининг шеърларига қандай қилиб тасаннолар ўқий? Уларнинг шеърлари менга доноликни ўргатди. Мен бу достонни грузин тилига таржима қилиб, уни шеърий услубда баён қилимоқчиман. Худонинг мадади билан мен бу мушкул ишга қўй урдим, мен уларни ёза олармиканман?

Алишер Навоийнинг қадимги ҳинд ёзма адабиётидан, унинг тарихий манбаларидан, ҳусусан, турли ибратомуз эртак ва қиссаларидан кенг истифода қилганини олиб борилаётган тадқиқотлардан биламиз. Дарвоқе, «Сабъаи сайёр» достонига кирган ҳикоялардан айримларининг илдизларини қадимги ҳинд адабиёти ва мифологиясининг ёрқин саҳифаларида кўришиниз мумкин. Алишер Навоий асарларини қадимий ёзма адабий ёдгорликлари билан қиёсий ўрганиш шуни кўрсат-

дики, энг аввало, уларда бир-бирларини яқынлаштирадиган қандайдир умумийлик, иккинчидан, ҳар бир тадқиқ этилаётган асар ўзининг прототипидан тарихий давр нуқтаи назаридан кескин фарқ қилиши аниқланади. Бу ҳолни Навоий “Хамса”сидаги қаҳрамонлар сил-силасида яққол кўриш мумкин. Бу образлар орқали биз Ер юзидағи кўплаб ҳалқларнинг ҳаёти, уларнинг урф-одатларини ўзида мужассамлантирган ёрқин лавҳаларни кўз олдимиизга келтиришимиз мумкин. Ана шундай ҳикоялар мисолига, бизнинг фикримизча, Алишер Навоийнинг «Сабъаи сайдёр» достонига кирган Фаррухнинг муҳаббати ҳақидаги афсонани киритиш мумкин. Навоийнинг бу ҳикоясини қадимги ҳинд ҳикояси «Унмадаяпти ҳақида джатака» ва унинг Аръя Шура (IV аср) томонидан тузилган «Джатакамала» номли санскрит тўпламига киритилган ҳикоялари билан солиштирса бўлади. Бу образнинг генетик куртаклари эса бошқа томондан араб адабиётида шуҳрат топган ва эзгуликка асос бўлиб хизмат қилиб келган Ахийлик ғоялари билан чамбарчас боғланади.

Ҳикояларнинг асосий мавзууда, воқеаларнинг баён этилишида катта ўҳшашликлар бор, шу жиҳатдан Навоий ҳикоясидаги ҳинд шаҳзодаси Фаррух билан олижаноб Ахий тўғрисидаги афсонани қадимий ҳинд ҳикоясининг давоми, бадиий жиҳатдан такомиллаштирилган варианти деб қараш ҳақиқатга яқиндир. Навоийдаги Ахий ҳинд ҳикоясидаги Абхипарагга, Фаррух-Бахти-саттвага, Ахийларнинг хотини Унмадаяптига ўхшайди. Навоий новатор ижодкор сифатида бу ҳикоя сюжетига инсонпарварлик йўналиши ва ҳалқлар дўстлиги руҳини бағишлиш каби муҳим вазифа ҳам зиммасида турганлигини яхши билган. Шунинг учун Алишер Навоий ҳинд ҳикоясидаги амалдорнинг қиёфасини батамом ўзгартириб, ҳаётда инсонларга яхшилик қилишни асосий мақсад қилиб қўйган Ахийнинг идеал образини яратади.

Сўнгги йилларда Ҳинди斯顿да амалга оширилган изланишлар натижасида буюк шоиримиз Алишер Навоий ижодий мероси Ҳинди斯顿 форсийгўй адабиётида маълум из қолдирганлигини далилловчи қатор манба ва қўлёзмаларни юзага чиқарди.

Иzlaniishlar шуни кўрсатадики, ўзбек тилидаги асарларни форс тилига ағдаришда ва ҳинд ўқувчисига етказишнинг муҳим усулларидан бири ўзбекча-форсча

лугатлар яратишидан бошланган. Шу боис бўлса керак, Ҳиндистонда бу соҳада жуда кўп ижодкорлар турли-туман лугатлар яратгандарки, уларнинг қўлёзма нусхалари ниҳоятда кўп.

Алишер Навоийнинг мактаб дарслиги сифатида тартиб этилган оддий терма девони нусхасининг Бомбейдаги Кома тадқиқот маркази хазинасидан топилиши эса, шоир шеърий меросининг мактабларда ҳам қўлланма сифатида истифода этилган бўлиши мумкин деган тахминларни уйғотади. «Мажолис ун-нафоис» асарининг форсча қўлёзмасининг Мадрас Давлат Шарқ қўлёзмалари кутубхонасидан ўрин олганлиги, «Фаройиб ус-сигар» девонининг Ҳиндистонда тартиб этилган қўлёзмаси, «Садди Искандарий» асарига Мұхайддин томонидан «Фавойиди Алишерий» номи билан форс тилидаги шарҳдан иборат қўлёзманинг Ҳайдарободдаги Усмоний Дорулфунуни кутубхонасида сақланаётганлиги эса, Навоий асарлари таржималарининг кенг тарқалиш кўлами ва Навоий ижоди маҳсулларидан қадим қадимдаёқ барча ҳалқлар истифода қилиб келганлигидан дарак беради.

Кузатишлар шуни кўрсатадики, Ҳиндистонда Алишер Навоийнинг асарлари таржималари орасида кенг тарқалгани «Мажолис ун-нафоис» асаридир. У форс тилига бир неча бор ағдарилган. Бу ишда дастлаб Султон Мұхаммад Фахрий (1521 й., Ҳирот), Мұхаммад Қазваний (1523 й., Истанбул) ва Шоҳали Абдулали (1598 й., Нишопур) хизматларини таъкидлаш керак. Изланишлар шоирнинг бу асари Ҳиндистонда ҳам таржима қилинганинги кўрсатмоқда. Бу хайрли ишга Абдулбоқий Шариф Вафо қўл урган. У мазкур асарнинг 1491 йили қўчирилган нодир қўлёзмасидан фойдаланган ҳолда унинг форс тилига таржимасини муваффақиятли амалга оширган.

Мазкур асарларни тарғиб қилишнинг яна бир ёрқин намунаси туркий тилидаги асарларнинг асосий матнини айнан келтириш билан бирга уларнинг муқобаласида форсий таржималарини келтириш, айрим ҳолларда эса форс тилида шарҳлаш усусларидан кенг фойдаланилган. Шундай ишларнинг сирасига Мұхайддиннинг Навоий «Садди Искандарий» асарининг форсий

тилидаги «Фавойиди Алишерий» номли шарҳи, Мирза Алибахт Азфарий Кўрагоний томонидан амалга оширилган «Маҳбуб ул-кулуб» асарининг форс тилидаги шарҳий таржимаси, Бобурнинг мазқур таржимон бажарган «Аruz risolasi»нинг форсий тилидаги шеърий таржимасини, Бобурнинг яна «Саларжанг» музейида сақланаётган девонининг ўзбекча матни ораларига майда хат билан амалга оширилган форсий таржимасидан иборат қўлёзмаларни келтириш мумкин.

Алишер Навоийнинг бой мероси нафақат шарқ, балки фарб олимларининг ҳам диққат марказида бўлиб келган.

XVI асрнинг охирларидан XVII асрнинг бошларигача Навоий асари итальян тилида 4 марта, немис тилида 5 марта чоп этилган. Булар орасида «Фарҳод ва Ширин», «Муҳокамат ул-луғатайн», «Маҳбуб ул-кулуб» асарларидан немис тилига ўтирилган асарларни таъкидлаб ўтиш жоиздир. Олимларнинг таъкидлашича бу таржималар орасида А.Курелланинг «Фарҳод ва Ширин» достонининг таржимаси ўзининг бадиий юксаклиги билан эътиборга моликдир.

Немис олими Альфред Курелла Навоий ижодига юксак баҳо бериб шундай илиқ сўзларни айтган экан: «Буюк новатор Навоийнинг достонлари, рубоий ва эпиграммаларида тараннум топган озод руҳга Гёте бутун шодлигини бахшида эттан бўлур эди».

Навоий меросига XIX асрдан бошлаб француз шарқшунослари ҳам кенг қизиққанлар. Француз олимларидан С. Де Саси, Э.Катрмер, Ф.Белен ва айниқса Луи Арагон Навоий ҳаёти ва ижодини ўрганиш ва оммалаштиришда кенг фаолият кўрсатганлар. Луи Арагоннинг қайд қилишича Алишер Навоий адабий мероси асрлар оша ҳалқ қалбida яшаб келди ва келажақда яшайди.

М.Холбековнинг қайд қилишича, Алишер Навоий ижодини чет зл китобхонларига етказишда ва тарғиб қилишда инглиз, немис, француз, испан, поляк, венгер, чех, словак тилларида чиқарилаётган «Леттр» («Адабиёт») журнали ҳам катта фаолият кўрсатиб келмоқда.

Сүнгги маълумотларга кўра, Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» асарининг инглиз тилидаги нашри ҳам амалга оширилаётганлиги ғарбда Навоий асарларини ўрганишнинг янги палласи бошланганлигидан да-лолат беради. Шуни фурур ва ифтихор билан айтиш мумкинки, Алишер Навоийнинг жаҳоншумул аҳамиятга молик бой меросидан Европа ҳалқларини ҳам ошно этиш шарафига мусассар бўлмоқдамиз.

Навоий инсонийлик, тинчликсеварлик, маърифат-парварлик ғояларини катта санъаткорлик билан тараннум этган буюк ижодкор, туркий ҳалқлар тили ва адабиётини жаҳон миқёсига кўтариб чиқа олган даҳо адибдир. Шу жиҳатдан у жаҳон адабиётининг энг ёрқин сиймолари Ҳомер ва Данте, Рудакий ва Фирдавсий, Низомий ва Саъдий, Шекспир ва Бальзак қаторидан муносиб ўрин олган. Улуғ озарбайжон шоири Фузулий Алишер Навоий ижодига юксак баҳо бериб, уни «Султони салотини шуъаро» деб атаган. Заҳирилдин Мұхаммад Бобурнинг «Алишербек назири йўқ киши эрди. Туркий тил била то шеър айтибтурлар, ҳеч ким онча кўп ва хўб айтқон эмас», деб Навоийни улуғлагани бежиз эмас. Мана, беш асрдан зиёд вақт ҳам ўтибдики, қомусий билимларни ўзида мужассамлаштирган бу улуғ мутафаккир шоирнинг жаҳон маданияти хазинасидан муносиб ўрин эгаллаган ўлмас асарлари янгидан-янги авлодларга хизмат қилиб келмоқда. Унинг бизга қолдирган улкан ва бой мероси умуминсоний маданиятнинг хазинасига бебаҳо ҳисса бўлиб қўшилди. Уларда порлоқ ҳаёт билан боғлиқ олижаноб фикрлар олға сурилган. Шунинг учун ҳам Навоий асарлари ҳам макон, ҳам замон билан доимо ҳамоҳанг, ички мутаносиблика эгадир. Шоиримиз комил инсоннинг олий вазифаси ҳақида шундай деб ёзган эди:

*Одами эрсанг, демагил одами,
Они ким йўқ ҳалқ ғамидин ғами.*

Навоийнинг ўлмас асарлари ҳаётга муҳаббат, инсон қадр-қимматини улуғлаш, ҳалқлар ўртасида дўстлик, биродарлик, тинчлик ва ҳамжиҳатлик каби инсонпарварлик руҳи билан суғорилганлиги унинг жа-

ҳон маданияти хазинасидан муносиб ўрин эгаллаган-лигидан гувоҳлик беради.

Сайдбек ҲАСАНОВ

*ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги
Давлат адабиёт музейи директори, филология фанлари
доктори, профессор.*

Ажаб саодат эрур...

Ўзбек халқининг улуғ шоири ва мутафаккири Алишер Навоий жаҳон адабиётининг сиймолари — Ҳомер ва Данте, Рудакий ва Фирдавсий, Низомий ва Шота Руставели, Саъдий ва Жомий каби буюк сиймолар қаторида турадиган улуғ шоир ва мутафаккирdir. У “Муҳокамат ул-лугатайин” асарида “...умидим улдурки ва хаёлимға андоғ келурким, сўзум мартабаси авждин қуиин инмагай ва бу тартибим кавкабаси аъло даражадин ўзга ерни беганмагай”, деган эди.

Улуғ бобомизнинг бундай деб айтишларига асослар кўп. У умр бўйи ўз ижодини инсониятнинг баҳту саодати учун курашга, халқнинг осойишталигига, ободончилик ишларига, илм-фан, санъат ва адабиётнинг тараққиётiga бағишилади. У улуғ инсонпарвар давлат арбоби, донишманд, ўзбек адабий тили ва мумтоз адабиётини янги тараққиёт босқичига кўтарган буюк сўз санъаткори, қомусий олим сифатида иш юритган. У жуда қимматли ва гўзал бадиий асарлар яратиш баробарида даврнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётига раҳбарлик қилди. Айниқса, илм-фан, санъат ва адабиёт аҳлига ҳомийлик қилиб, юзлаб олimu шоирларнинг камол топишига ёрдам берган. Фикримизнинг исботи учун қуйидаги маълумотларни эътиборингизга ҳавола қиласиз.

Биринчидан, Темурийзода Ҳусайн Бойқаронинг марказлашган йирик давлат барпо этишига қўмаклашди ва унинг энг яқин маслаҳатчисига айланди. У мамлакатда қирқ йилга яқин вақт мобайнида тинчлик-осойишталик ўрнатишда унга қўмаклашди. Натижада мамлакатда дәхқончилик, чорвачилик, илм-фаннинг тараққиёти учун имкониятлар яратилди.

Навоий даврига қадар туркий-ўзбек тилини қолоқ тил, бу тилда бадиий, илмий асар ёзиш мумкин эмас, деган қарашлар мавжуд эди. У туркий тилнинг камси-тилишини химоя қилиб, “Мұхокамат ул-луғатайн” асарида тилемизнинг нечөглиқ гүзәл, жилвадор эканини исбот этди. Масалан, туркий тилдаги “ўт” сўзининг 26 хил маъноси борлиги, қушларнинг, паррандаларнинг юзлаб номлари бор эканини бу сўзлар орқали шеъриятнинг ранго-ранг товланишларини, яъни, бир сўз орқали турли хил маъно англата олишнинг чексиз имконият мавжуд эканини ўз асарлари орқали кўрсатди.

Шоир ўткинчи дунёда кишиларнинг бир-бирига яхшилик қилишга, ўзидан яхши ном қолдиришга чақирап экан, мана бундай деб ҳайқиради:

*Бу гулшан ичра йўқтур бақо гулига сабот,
Ажаб саодат эрур қолса яхшилиқ била от.*

XV аср Навоий яшаган даврда улуг озарбайжон шоири Низомий Ганжавий бошлаган хамсачилик анъянага айланган эди. Навоийгача ва Навоий даврида “Хамса” ёзганлар ва “Хамса” ёзишга киришганлар сони юздан ортиқ бўлса-да улардан уч киши: Низомий Ганжавий, Хисрав Дехлавий ва Алишер Навоий ҳазратлари тан олинган.

Алишер Навоий хамсачиликда ҳам устозлар изидан бориб, улар бошлаган ишни энг юксакка кўтарди. У ёзган “Хамса” жаҳон илм аҳлини ҳамон ҳайратга солиб келмоқда. Устоз Абдураҳмон Жомий ҳазратлари Навоий “Хамса”сини ўқигандаги, ўз ҳайратини қуидаги сатрларга солган эди:

*...Сўзамоллик майдонига сен сурдинг от,
Қайта бошдан сўзнинг юзи порлади бот.
Сенинг ақлу фикринг билан сафо топти.
Эй Навоий, лутфинг билан наво топти,*

- деб ёзган эди.

Ҳазрат Алишер Навоий “Лисон ут-тайр” достонида олам гўзаллигини қушлар номи билан тараннум этган бўлса, “Маҳбуб ул-кулуб” асарида жамиятдаги аҳвол ва кишиларнинг феъл-атворларини, одобу ахлоқлари қандай бўлиши лозимлиги ҳақида сўз юритади. Шу билан бирга юзлаб халқ мақолларини асарига олиб

киради ва унинг абадийлигини таъминлайди. Жумладан, “Саховатсиз киши — ёғинсиз абри баҳор”, “Тилга ихтиёрсиз — элга эътиборсиз” каби мақолларни ишлатганки, булар Навоий асарларининг гўзал ва таъсирчан чиқишида бир восита бўлса, Навоийнинг халқ ҳаёти билан нақадар яқин бўлиб яшаганини кўрсатади.

Алишер Навоий “Мажолис ун-нафоис” тазкирасида 459 нафар бадиий адабиёт билан шуғулланган турли касб эгалари ижоди ҳақида сўз юритган, улар томонидан яратилган асарларнинг ютуғидан қувонган, камчилигини тузатган. Шуниси эътиборга лойиқки, устоз Алишер Навоий ёшлар тарбиясига ҳам катта эътибор берган. У ўз маблағи ҳисобидан Беҳзод, Султон Али сингари юзлаб турли соҳа бўйича иш юритган ёшларнинг камол топишида беназир хизматларни амалга оширган.

Навоий тарихчи олим сифатида “Тарихи мулуки ажам” ва бошқа тарихий асарлар ҳам ёзган. “Насоим ул-муҳаббат”, “Вақфия”, “Қирқ ҳадис”, “Муншаот”, “Хамсат ул-мутаҳайирин”, “Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад” ва бошқа асарларида ижтимоий-сиёсий масалаларнинг турли соҳаси ҳақида сўз юритилади.

Биз мустақиллик туфайли улуғ аждодларимиз томонидан яратилган моддий ва маънавий меросини ҳар томонлама чуқур ва мустақиллик ғоялари асосида кўриб чиқиш имкониятига эга бўлганимздан кейин билдикки, аждодларимиз қолдириган маънавий ва моддий мерос жаҳон ҳалқлари олдида бекиёс экан. Биз ана шу авлод вакиллари эканимиздан фахрланиш билан бирга уларнинг муборак номларини асрлар оша олиб ўтадиган ва ўшалардек дунё ҳамжамиятида из қолдирилиган авлод бўлиш учун курашмогимиз керак.

Олимжон ЖЎРАЕВ,
Жizzax Давлат педагогика институти профессори.

ЭЙ САБО

Эй сабо, ҳолим бориб сарви хиромонимға айт,
Йигларимнинг шиддатин гулбарги хандонимға айт.

Буки онинг аҳду паймонада мен ўлсам доғи,
Яхши фурсат топсанг ул бадаҳду паймонимға айт.

Буки онинг зулфи зуннорида диним ҳосили,
Куфр ила бўлмиш мубаддал, номусулмонимға айт.

Буки қилмишмен жаҳону жонни онинг садқаси,
Юз туман жону жаҳондин яхши жононимға айт.

Буки юз жон садқаси қилсан пушаймон бўлмағум,
Васлиға бир ваъда қилғандин пушаймонимға айт.

Буки юз минг фитна кўзлук бўлса пайдо онсизин,
Қилмағум наззора онсиз кўзи фаттонимға айт.

Буки чок айлаб яқо усрук чиқар эл қасдиға,
Мен ўлуб, эл жон топар бебок нодонимға айт.

Даҳр боғи гуллари ҳусни вафосиз эрканин
Юзи гул, жисми суман, кўйи гулистонимға айт.

Эй Навоий, ҳеч гулшаннинг сенингдек хуш наво
Булбули йўқ эрканин шоҳи сұҳандонимға айт.

...ЎЗГАЧА

Ваҳки, чамандин яна эсти шамол ўзгача,
Ҳар дам ўлур атридин кўнглума ҳол ўзгача.

Булбулу қумри чекиб лаҳну наво ўзга навъ,
Кўргузадур сарву гул ғанжу далол ўзгача.

Савсан ўлуб сарбаланд, ғунча қилиб нўшханд,
Элга алардин етиб дафъи малол ўзгача.

Сунбули пуртоб ҳам, лолаи сероб ҳам,
Дуд ила ўтдин бўлуб шибху мисол ўзгача.

Кирди магар дилбарим, ҳури пари пайкарим,
Гулшан аро кўнглида фикру хаёл ўзгача.

Бўлса манга доги йўл, андаки айш айлар ул,
Қилсан эди маст ўлуб қолу мақол ўзгача.

Умри абад топқамен, тутса манга бир қадаҳ,
Нашъаи майдин анга ҳусну жамол ўзгача.

Даҳрда йўқтур карам, даҳрнинг аҳлида ҳам,
Қилмағасен, эй кўнгил, фикри муҳол ўзгача.

Зуҳд, Навоий санга бермади масжидда файз,
Эмди кириб дайр аро, тарҳни сол ўзгача.

САРВ ҚАД ГУЛРУХЛАР...

Сарв қад гулрухлар ўтмас хотири ношодима,
Сарву гул кўрсам, алар киргай магарким ёдима.

Үйла гардун зулми этмиш рўзгорим тийраким,
Ёрутга олмас қуёш кирса харободима.

Нега фарёд этмайин, ёхуд нетай фарёд этиб,
Буйлаким, фарёд этиб, етмас киши фарёдима.

Қазмаса кўнглум яна ғам Бестунин яхшироқ,
Ҳеч Ширин лаб чу қилмас раҳм бу Фарҳодима.

Шўхлар мужтонидин зуҳдум қутулсин, ваҳ, неча
Игна бирла нақб тешмак қалъаи пўлодима.

Май қуёшин дайр аро ҳар дам чекар бўлсам, не ғам,
Гар қуёш тифин фалак ҳар дам чекар бедодима.

Эй Навоий, оғият кўйи ғаниматдур валек
Найлайин, гар кирмаса шайдо кўнгул иршодима.

КОШКИ

Очмағай эрдинг жамоли оламоро кошки,
Солмағай эрдинг бори оламда ғавғо кошки.

Чун жамолинг жилваси оламға солди рустахез,
Құлмағай эрди күзум они тамошо кошки.

Бўлмағай эрди күзум ўтлук юзунг кўрган замон,
Ишқинг ўти шўъласи кўнглумда пайдо кошки.

Айлагач ишқинг балоси зор кўнглумни ҳазин,
Құлмағай эрдинг мени маҳзунға парво кошки.

Тушмагай эрди фирибомиз лутғунг билмайин,
Нотавон кўнглумга васлингдин таманно кошки.

Лутғ ила кўнглумни васлингдин тамагар айлабон,
Құлмағай эрдинг яна зулм ошкоро кошки.

Бевафолиг англағач ишқингни кўнглум тарқ этиб,
Құлмағай эрди ўзин оламда расво кошки.

Эмди ким девонаю расвойи олам бўлмишам,
Васл чун мумкин йўқ ўлтургай бу савдо кошки.

Эй Навоий, бевафодур ёр, бас не фойда
Неча ким десанг агар, ёхуд магар, ё кошки.

* * *

Күргали ҳуснунгни зору мубтало бўлдум санга,
Не балолиғ кун эдиким, ошно бўлдум санга?!

Ҳар неча дедимки, кун-кундин узай сендин кўнгул,
Ваҳки, кун-кундин батаррак мубтало бўлдум санга.

Мен қачон дедим вафо қилғил манга, зулм айладинг,
Сен қачон дединг, фидо бўлғил манго, бўлдум санга.

Қай парипайкарға, дерсен, телба бўлдунг бу сифат,
Эй парипайкар, не қилсанг қил манго, бўлдум санга!

Эй кўнгул, тарки насиҳат айладим — аввора бўл,
Юз бало етмаски, мен ҳам бир бало бўлдум санга!

Жоми Жам бирла Хизр суйи насибимдур мудом,
Соқиё, то тарки жоҳ айлаб, гадо бўлдум санга.

Фусса чангидин навое топмадим ушшоқ аро,
То Навоийдек асиру бенаво бўлдум санга.

ХАЙРОН АЙЛАМА

Ё Раб, ул юзни даме кўзумга пинҳон айлама,
Ё кўзумни андин ўзга юзга ҳайрон айлама.

Чехрасига мизбон ўлсун кўзум, ул чехрани
Кўзларим уйидин ўзга уйга меҳмон айлама.

Очмайин зулфи паришон кўнглума чектурма ох,
Етмайин оҳим ели зулфин паришон айлама.

Жонима лаълидин ўзга лаълдин берма ҳаёт,
Лаълиға жонимдин ўзга жонни қурбон айлама.

Бошима кўйидин ўзга кўйни қилма ватан,
Кўйида бошимдин ўзга бошни ғалтон айлама.

Эй кўнгул, давр аҳлидин минг йилчилик йўл гўша тут,
Ё алардин етса юз минг фусса афғон айлама.

Истасанг, эй гул, Навоийдек хуш илҳон булбуле,
Фунчадек кўнглугт маломат хоридин қон айлама.

КҮНГЛУНГ ИСТАР ЁРЛАР

Күнглунг истар ёрлар бирла ҳамиша шод бўл,
Мендину кимдинки, күнглунг истамас, озод бўл.

Гарчи сабрим уйи янглиғ айладинг вайрон мени,
Дойимо, ё рабки, ҳуснунг мулкидек обод бўл.

Мен чекиб андуҳ ўлай, эл жони бўлсун ул Масих,
Соврул, эй чархи нигун, в-эй, даҳри дун, барбод бўл.

Бевафолар зулму бедодига эрмассен ҳариф,
Эй синуқ күнглум, агар худ шиша, гар шиша пўлод
бўл.

Туттум ўлмақдин тирилмак ҳажрида тенгдур манга,
Эмди гар бергил зилоли Хизр, агар жаллод бўл.

Чекма бошким, эмин эрмассен ҳазон яғмосидин,
Бу чаман ичра агар савсан, агар шамшод бўл.

Эй Навоий, олам аҳлиға чу йўқ эрмиш вафо,
Кел-у, мундин нари бекаслик била мўътод бўл.

АБАДИЯТ ГУЛШАНИ

**«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент – 2013**

Муҳаррир Р. Бойтӯра
Бадиий муҳаррир Т. Қаноатов
Техник муҳаррир Б. Каримов
Саҳифаловчи Х. Шарипова
Мусаҳиди М. Зиямуҳамедова

Босишга рухсат этилди 20. 08. 2013. Бичими 84 x 108^{1/32}.
Офсет босма. Таймс гарнитураси. Шартли босма табоғи
6,72. Нашриёт-ҳисоб табоғи 6,17. Адади 15000 нусха.
Буюртма № 3109. Баҳоси келишилган нархда.

**«Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
босмахонаси, 100000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон, 41.**